QАЧАХЕ МЬРАД

МЬН ЧЬ ДИТ

Ex. 1

QАЧАХЕ МЬРАД

Qaçaxê Mirad

Min çi dît

МЬН ЧЬ ДИТ

НӘШИРӘТА «СОВЕТАКАН ГРОҒ»

ЕРЕВАН 1981

ԳՄԴ 84. Քրդ
Ղ 39

Qачахе Мьрад
Q 39. Мьн чь дит. Сәрһати.—Ер.
Ереван. «Советакан грог'», 1981—136 р'у.

Ве бәрәвокеда әw нвисаред Qачахе Мьрадә вәкьри һатьнә щиwакрьрьне, кӧ әwи сале башqә-башqәда нвисинә. Т'ема сәрһатийә һ'имли ә'мре бәре, Шәр'е wәт'әниейи мәзьнә. Бәрәвокеда ӧса жи әw п'ара р'омана wийә "Р'әв у сьт'ар„ һатийә нәшькрьрьне, кӧ нвиск'ар пер'а нәгиһанд к'ӧта бькә. Т'ема достиййа щьмә'та әрмәнийа у к'ӧрда минани т'еләки сор нава т'әмамийа ә'франдьне ве бәрәвокер'а дәрбаз дьбә.

К $\frac{4702730000}{705\ (01)\ 81}$ 74—80 «М» «Մեկ»

© Нәширәта «Советакан грог'», 1981.

QАЧАХЕ МЬРАД

Наве демәки литература к'өрдайә советнейи наскьри, шайир, жур'налистәки к'өрди ә'йан, т'әвгәләки Шәр'е wәт'әннейи мәзьн Qачахе Шәваве Мьрад зува хwәндәване к'өрдр'а насә.

Qачахе Мьрад мәһа декабре сала 1914-а гӧнде Тәндурәке, нәһ'-ийа Синәке (qәза Qәрсе) жь дйа хwә буйә. Qачахи чар сали бу, гава бәр зӧлм у зерандьна Р'оме мала wан жи мәщбур дьбә дьдә сәр р'е-дьрбе нәнас. Сьфтә тепә Әрмәнистане, паше дьчьнә Гӧрщьс-тане. Һәма ведәре жи баве wи дьчә р'әһ'мәте у т'әмамийа qар'ан-ийа мале дьк'әвә стуе бре wийи мәзьн-Осе. Qачахе бьч'ук жи һьн-дава хwәда к'омәк дьда бре, дьчу бәр деwер. Әw гӧнд, кӧ мала wан теда сьт'ар бубу, гӧнде урьса бу. Һәма ви гӧндида жи Qачах дьчә мәк'т'әбе. Паше, гава мала wан те Т'билисие, әw дьчә wе мәк'т'әба к'өрда, кӧ Лазо сәрк'ари ле дькьр. Паши к'ӧтакьрьна wе, әw ӧса жи мәк'т'әба урьсайә орт'әйә №4 хьлаз дькә, те Ереване у техникума к'өрдайә Пьшкавказейә дәрсдарнеда те qәбулкьрьне. Ле зутьрәке әw ве техникуме дәрте у дьк'әвә института урьсайә педагогиейә дӧсалә.

Сала 1937-а Qачахе Мьрад институте к'ӧта дькә у wәкә дӧ сала бажаре Ленинаканеда дәрсдарие дькә.

Сала 1939-а Qачахе Мьрад дьчә әскәрие у wәкә 20 сали щерге Ордийа Советиеда qӧльх дькә. Сале Шәр'е wәт'әннейи мәзьнда Qачахе Мьрад сильһ' дестда бь ә'фати wәт'әне мәйи советие хwәйи дькә, жь чәнд щийа бриндар дьбә, ле диса вәдгәр'ә пешә'ние. Бона ә'фатийа wәхте Шәр'е wәт'әннейи мәзьн әw бь дӧ орденед "Стәйрка сорва", 9 медалава те р'әwакьрьне.

Пашн бь алт'ьндари к'ӧтабуна шер' жи Qачахе Мьрад щергед Ордийа Советиеда qӧльх дькә, гәләк хәбате щабдар дькә, дьгһижә р'ӧт'бе капитан.

Qачахе Мьрад wәкә дӧ сала р'едаксиа хәбәрданед р'адиоейә к'ӧрдида хәбьтийә. Сала 1960-да әw р'ожнәма "Р'йа т'әзә"-да дьхәбьтә, пешие чаwа к'атьбе щабдар, паше, һ'әтани мьрьна хwә, чаwа дәwсгьртие р'едактор.

Qачахе Мьрад ӧса жи института Ереванейә педагогиейә дурәкә к'ӧта кьрийә (сала 1966-а) у хwәндьна бльнд стәндйә. Сала 1973—74-йә хwәндьнеда әwи п'ара к'ӧрдзанието йа факултета университета Ереванейә дәwләтейә р'оһлатзаниеда дәрсе литература к'ӧрдайә класик дайә.

Qачахе Мьрад жь сала 1945-да бзве Партиа комунистиейә Т'ьфаqа Советие бу. Әw ӧса жи бзве Т'фаqа нвиск'аре Т'Р'СС у Т'фаqа жур'налистед Т'Р'СС бу. Се щара бь һӧрмәтнәма Садртийа Совета Р'еспублика Советиейә Сосиалистиейә Әрмәнистанейә т'әwрәбльндва һатийә р'әwакьрьне.

Qачахе Мьрад 4-е декабре сала 1979-а паши нәхwәшийа гран бажаре Ереванеда wәфат бу.

* * *

Шьера Qачахе Мьрадә пешьн сала 1935-а р'ожнәма "Р'йа т'әзә"-да нәшьр буйә. Ле дӧ сала шунда бь т'әрщма wи сәрһатийа Лев Толстойә ә'йан-"Диле Кавказе" бь к'т'ебәкә башqә р'онкайи дитийә. 4 бәрәвоке ә'франдьне wийә хwәхwәтие бь змане к'ӧрди р'онкайи дитьнә: "Шәwq" (сала 1958-а), "Гӧлп'әри" (сала 1962-а), "Баһара т'әзә" (сала 1965-а) у "Гава чара" (сала 1972-а). Хенжь wе, поэма wийә "Мирзә Мәһ'муд" сала 1956-а бь т'әрщма змане гӧрщки бь к'т'ебәкә башqә р'онкайи дитийә. Хенжь һазьркьрьна бәрәвока "Ә'франдьне нвиск'аред к'ӧрдайә советие" (бь зьмане к'ӧрди, сала 1961-ә)

кӧ Qачахе Мьрад у Щасьме Щәлил т'әвайи һ'азькрьнә, әwи ӧса жи бәрәвока "Р'йа т'әзә„ һазьр кьрийә, кӧ сала 1958-а бь зьмане урсьи Т'билисиеда р'онкайи дитийә. Ве бәрәвокеда һ'имли ә'франдьне ә'франдк'аре к'ӧрде Гӧрщстана Советие нәщьр бунә. Әwи ӧса жи "Қөнститусиа Т'Р'СС„ т'әрщмәйи зьмане к'ӧрди кьрийә у сала 1959-а бь к'т'ебәкә башqә дайә нәшькрьне.

14 сала зедәтьрә, wәки шагьрте мәк'т'әбе гӧндед к'ӧрдайә к'оме VII-VIII бь we к'т'еба дәрса ("Литература wәт'әние„) һини литература к'ӧрди дьбьн, кӧ Мирое Әсәд у Qачахе Мьрад т'әвайи һазьр кьрьнә. Qиматәки ве к'т'ебейи мәзьн жи әwә, wәки щәм мә щара ә'wльн ә'франдьнед класикед мә бунә qнйатед дәрса

Говәка т'ематика ә'франдьне шайир гәләки фьрәйә. Әw дәрһәqа ә'мре ве п'ара щьмә'та к'ӧрдайә иройинә бәхтәwарда дьнвисә, ә'длайе дьпәсьнә, шер' у шәр'база гӧнәк'ар дькә, шәр'к'арийа щьмә'тед зерандийә мләтие-азадарие дьпәсьнә. Һьлбәт, шьеред бь мотива әвинтие у дәрһәqа т'әбийәтеда жи кем ниньн.

Шайир бәнгзе гӧнде мәйи иройинр'а ша дьбә, гӧнд, кӧ бь нав у нишане хwәйә иройинва буйә шә'дәтнәма бәхтәwарийа гӧндие мә ("Т'әwше гӧнде мә„), пәсне qиза к'ӧрдайә дәwра советие дьдә, кӧ бь фә'мдари, бәрбьр'ибун у дьненаскьрьна хwәва һатийә гӧһастьне, буйә чекьрчикә комунизмейә актив ("Жьнед wәлате Шеwрер'а„, "Қәч'а к'ӧрда„, "Ләйле„, "Мәйанә„ у ед майин).

Т'ема шер' у ә'длайе нава поэзиа Qачахе Мьрадда щики бәрбьч'ә'в дьгрә. Шайир тә'ли у тәнгасийа шер' дитийә, занә әw зӧлмәкә чаwанә, ләма жи бь дәнгәки бльнд гази щьмә'те дьнйае дькә, кӧ ә'длайе хwәйкьн, нәһельн шәр' пешда бе.

Чаwа т'әвгәләки Шәр'е wәт'әнийи мәзьн Qачахе Мьрад чәнд шьер у поэм п'ешк'еши һәвале хwәйә шәр'ване кьрьнә, ед кӧ шәр'е гранда ә'мре хwә данә р'ьһ'ина wәт'ән, п'ешк'еши wан һәвал-һогьре хwә кьрьнә, ед кӧ бь алт'ьндари вәгәр'йанә мале. Ве дәрәщеда бәрбьч'ә'вьн поэма wийә "Тәйар„ у "Р'астһатьна Р'уст'авие„. Мәри дькарә бь щӧмләке сәрәщәма поэма пешьн бежә: кӧр'е к'ӧрдайи мерхас Тәйар шер'да бона азакьрьна qиза qазах ә'мре хwә наһевшинә, ле дьле we qизе у пирәдеда һ'әтани-һ'әтайе дьминә. Һәq жи ӧсанә.

Wэт'эне мэйи советиеда h'эму щьмэ'т бранэ, р'оже ог'ьрме гьранда пьшта hэв сэкьнинэ.

Чаwа ве поэмеда, ӧса жи йа "Р'астhатьна Р'уст'авиеда„ h'эсина мала щьмэ'те Т'фаqа Советиейэ йэкти, идеаед дости, братийа wан, э'фатийа wэк'иле урьса, эрмэнийа, гӧрща у щьмэ'те майин hатьнэ диhаркьрьне.

Qачахе Мьрад эп'ещэ шьер у поэм п'ешк'еши шэр'к'арийа к'ӧрдайэ млэтие-демократие кьрьнэ, эw шэр'к'арийа hэq пэсьнандийэ. Э'франдьне бь ве т'емае нвиси алавинэ, гэрм у гӧр'ьн.

Эвинти у т'эбийэт дӧ мотивед поэзиа Qачахе Мьрадэ h'имлинэ. Эвинти жь hэр тьшти зедэтьрэ, бина бэр р'ӧhе шайирэ. Т'эмамийа назькайи у бэдэwийа т'эбийэте те бэр ч'э'ве хwэндэвана, гава э'франдьне шайирэ бь wе т'емае нвиси дьхунэ.

Бьhар хэwе р'абу,
Бэлге даре шинэ,
Гӧла назьк вэбу
Шайе хwэр'а тинэ.

Qэлиботк нава э'франдьне Qачахе Мьрадда щики бэрбьч'э'в дьгрьн. Wан qэлиботкада эw чаwа кемасие мэрийа, хэйсэте wан, ӧса жи э'дэте кэвнэ зйандар критик дькэ.

Р'астие жи qэлэн щьмэ'та мэ буйэ т'эшqэлэ. У Qачахе Мьрад дэрhэqа ве йэкеда гьлие хwэ готийэ, эw гӧнэк'ар кьрийэ:

hэй qэлэн, qэлэн, урт' тэ бьqэлэ—
Чь мьлэте к'ӧрд буйи т'эшqэлэ...
Чьqас qизед щан, чь хорте талийан—
Мраз ч'э'вда ман, тӧ байисе wан.

Qачахе Мьрад бь щур'е qэрф-qуч'ке щьмэ'те wан мэрийа дьк'энэ, кӧ дькьнэ фикэ-фик, дэсте wан щеведайэ, ле баре гран сэр пьшта жьнейэ.

Qэлиботкэкэ хwэйэ майинда ("Мэри у мэ'р„) шайир мэрие бешекьр гӧнэк'ар кьрьнэ. Эва qэлиботка бь щур'э, т'эqла хwэва незики р'ӧh'е э'франдьна щьмэ'тейэ у тэ т'ьре шайир жь щьмэ'те hьлдайэ.

Qачахе Мьрад нава ә'мре хwәйи ә'франдарнеда гәләк щара бәрбьр'и зарготьна мәйә дәwләмәнд буйә, нмунед we вәчекьрьнә. Әwи ḣ'имли ч'ир'ок ḣьлтанин у вәчедькьрьн ("Чир'ока Мирзә Мәḣ'муд„, "Qадьре неч'ирван„, "Диwана кӧлилка„, "Гӧргани Зиндани„ у ед майин.) Чаwа нава ч'ир'оке щьмә'теда, ӧса жи нава ч'ир'оке Qачахе Мьрадә вәчекьрида мәрие qәнщ алт'ьндарие дьбьн, мәрие нәп'ак тепә алт'кьрьне. Әw ч'ир'ок бь чапа свьк ḣатьнә ньвисаре.

Ә'франдьне Qачахе Мьрад wә'де башqә-башqәда бь чәнд змана (урьси, әрмәни, гӧрщи) ḣатьнә т'әрщмәкьрьне. "Энсиклопедиа советнейә мәзьнда„ дәрḣәqа wида ḣатийә нвисаре. Ковар у р'ожнәме к'ӧрде wәлате дәрәкәйә прогресив жи дәрḣәqа wида нвисинә у ә'франдьне wи нәшьр кьрьнә.

Qачахе Мьрад жи ḣьндава хwәда литература к'ӧрдайә советие бь т'әрщме т'әзәва дайә дәwләмәндкьрьне. Әwи гәләк ә'франдьне шайире урьса, әрмәнийа, гӧрща, украина, адрбещанайә класик у wә'де нḣа т'әрщмәйи зьмане к'ӧрди кьрьнә.

Нава ә'мре хwәй ә'франдарнеда Qачахе Мьрад ӧса жи нвисара вәкьрива мьжул буйә. Чәнд сәрḣатие wи р'ожнәма "Р'йа т'әзә„-да нәшьр бунә.

Ве бәрәвокеда, кӧ р'әḣ'мәти ḣәла сахийа хwәда ḣазьр кьрьбу у т'әслими нәшьрәте кьрьбу, әw сәрḣати щиwар бунә, кӧ әwи сале башqә-башqәда нвисинә. Щики мәзьн п'ара р'омана wийә "Р'әв у сьт'ар„-ә пешьн дьгрә, кӧ сәд йазьх нивщи ма, нвиск'ар пер'а нәгиḣанд we т'әмамкә.

П'ае сәрḣатнайә п'ьр'е дәрḣәqа Шәр'е wәт'әниейи мәзьнданьн, т'әвгәләки к'нжани нвиск'ар бь хwә буйә. Сәрḣатие бь ве т'емае минани биранинанә; нвиск'ар дәрḣәqа we йәкеда дьнвисә, чь кӧ бәр ч'ә'ве хwә дитийә. Wанда нишандайина wәт'әнḣ'ьзийа мәрьвед советие, дости у братийа wан щики мәзьн дьгрә. К'әмаләкә ван сәрḣатнайә майин жи әwә, wәки фькра wанә т'әрбийәткьрьнейә мәзьн ḣәйә.

П'ара р'омана "Р'әв у сьт'ар„-ә пешьнда ә'мре п'арәкә щьмә'та к'ӧрдайә бәри р'еволйусиае ль qәза Qәрсе те нишандайине. Әw щи гәләки ḣ'ӧкӧми сәр мәрийа дькьн, ль к'ӧ нәп'акийа сьньфа к'әдхӧр, достийа щьмә'та к'ӧрда у әрмәнийа, ә'рф-ә'дәт, дәба щьмә'та мә тепә

нишандайнне. П'әвгредана Хечо, Ә'слан, әwләде wанә достие, шәр'-к'арийа wанә т'омәри мqабьли зӧлмк'ара щики сәрәкә дьгрьн. Әв п'ара р'омане бь дәма р'әвева к'ӧта дьбә у фәр'ьh' те к'ьвше, wәки пәйhатьна we we hәбуйа.

Әм баwарьн, wәки әв бәрәвока Qачахе Мьрадә вәкьри нава литература мәйә т'әзәда we щне хwәйи лайиq бьгрә.

Ә'мәрике Сәрдар

БЬНӘТ'АРА СМОЛЕНСКЕ

Һавина сала 1941-е бу. Т'аг'бура Р'остом Қарапетйан паши шәр'е гьран бьнәт'ара Смоленскеда бь ә̄мре qо̄мандаре алайе шәв 10—12 километра пашда вәк'ъшийа щие т'әзә, wәки нәк'әвә нава һ'әсара дьжмьн у дәстбь к'олана сәнгәр'ед т'әзә кьр. Қ'е ко̄ сәһ'әтәке-до̄да бәри we wан әскәред к'әсьри бьньһер'ийа, баwар нәдькьр әwе бькарьбьн сәнгәр'а бьк'ольн. Ле ч'арә т'о̄нәбу. Һ'әмуйа фә̄м дькьр, wәки һ'али чәтьнә у йәки ч'ә̄в дьда е дьне у жь qәwата хwә дәр дьхәбьти, дьхәбьти, ко̄ сьбе дәрбе бьгьһинә әскәред фашиста у техника wийә зор, ко̄ qо̄мандарийа фашиста дәрхьстьбу пешә̄нийа Р'оавае. Т'әне мәрьв дькарьбу ә̄щебмайи бьма, ко̄ әw we qәwате жь к'о̄ тиньн.

Қарапетйан щики сәмт бона т'аг'буре бжартьбу. Әw нава мешәда сәр бльндщики бу. Т'ә̄биед сәнгәр'айә пешьн дәрдьк'әтьнә п'әр'е мешә. Пешийа wан р'астәкә дуз бу, ль к'о̄ зәвиед гаргалос зәр дькьрьн. Дәсте р'асте ч'ә̄м бу. Р'астә, әwи бьч'ук бу, щийа-щийа к'ур бу. Qамише к'әнаре ч'еми сьх сәр бәжна мәрьвр'а давит. К'әнаре ч'ем щийа-щийа даре бие шин дьбун у кәзиед шахе wан р'уе аве т'имар дькьрьн. Дәсте белукейи ч'әпе р'йа шоше

бу, йа кӧ Смоленск, Вйазма у Москва һəвр'а дьданə гьредане. Wи бəри шоше диса дуз бу, зəвиед геньм бун. Зəрайи к'этьбу wан жи. Əw к'эсьри һивийа нандьруйа бун, ле нандьру нəдьһатьн, һ'əйаме wан һатьбу т'əр'ьбандьне. Зəвийа wедатьр диса мешə бу.

Нивро, wəхта фр'ьнде фашиста сəнгəр'ед эскəра данə бəр бомба Қарапетйан иди те дəрдьхьст, wəки һьнəки дьне шунда эскəре алман we һ'ьщум бькьн. Əwи һ'əму т'əбие дəстəка ньһер'и у паше бəрбь т'əбие дəстəка Qадьр чу. Т'əбиед we дəстəке незики р'йа шоше бун, дьжмьи дькарьбу əw зу т'əг'минкьра у дəрба пешьн ль wан хьста. Ле т'əне əw нибу мəни, wəки Қарапетйан бəрбь дəстəка Qадьр чу. Əwи хwəхwə жи ньзаньбу, wəки чьма əwqаси һ'əйра wиданə. Тьштəки батьни т'ьме һ'ӧкӧми сəр дькьр, wəки əсəйи wи хорте бəжнбьльнди демqəмəр бьбинə, пер'а хəбəрдə. Бона qӧмандаре белуке һ'əму эскəр у qӧмандаре р'ӧт'ббьч'ук йəк бун. Əw борщдар бу бона һ'əмуйа, бона һəр йəки бьфькьрийа. Əгəр т'əне бона we йəке бу, wəки əwи мела Qадьр дьк'ьшанд, кӧ əw wəлатване һəв бун, жь Əрмəнистане бун, ле хенжь wи wəлатване wийə дьне жи-Алек'сандр Мелик'йан, Р'афик Саһакйан, Миша Осипов ль wьра бун. Ле чьма дһа гəлəки мела Qадьр дьк'ьшанд, мӧкӧр'ийа wи дькьр? Wи щаба we пьрсейə р'аст ньк'арьбу бьда.

Чəндəки пешда, wəхта шəр'е р'əх щьмщьма незики ч'əме Березинае се эскəре фашиста к'этьбунə сəнгəр'ед т'əг'бура wи, дор qӧмандар гьртьбун у əw бу we əw бькӧштана, wəхта Qадьр хwə пер'а гиһанд. Гəло qəмбəра дəста, кӧ Qадьр авитə т'əбийа wан эскəра, чь зйан

да фашиста, кәсәк һаж пе т'öнәбу. Т'əне паши we нə дәнге гöллед wан ћатьнә бьћистьне, нә жи qәрәт'уе wана ћатьнә ханекьрьне. Дьбә кö һәма сәба we йәке бу, wәки qöмандар әwqаси жь Qадьр һ'ьз дькьр? На у на... К'ижан әскәре т'аг'бура wи дәwса Qадьр буйа, we хут öса бькьра. Бьзанбә мә́ни тьштәки дьнеда бу...

Р'астә, Карапетйан чәнд сала жь Qадьр мәзьнтьр бу, ле бәжнеда әw wәкә һәв бун, т'әне Карапетйан дћа навмьлфьрә бу. Һәрдö жи демqәмәр у бәнгзширьн бун, к'öбра wан ноли һәв, к'әне wан ноли һәв, ћ'әтани р'евәчуна wана жи ноли һәв бу. Щарәке, wәхта Qадьр шандьнә әрк'ана алайе, запьте әрк'ане әw дәwса Карапетйан данин у же пьрсин:

— Р'остом, әw к'әнге чине тә ньмьзкьрьнә у ед сержантие данинә сәр мьле тә?

Т'әне wәхта Qадьр щаба wана да, wәки әw Р'остом нинә, wана те дәрхьст, кö шаш бунә.

Ле иро мә́никә дьне жи һәбу, кö Карапетйан зу ћатә сәнгәр'а әскәред Qадьр. Әw нәма хушка Карапетйан бу. Wәхта нәмәбьр нәмә ани, нәмә да wи, wи дит, wәки сәр нәмәкә дьне жи дәстнвисара хушка wийә. Wи нәмә ћьлда у дит, wәки хушка wи нәмә сәр наве Qадьр шандийә. Гәло әw жь к'ö һәвдö нас дькьн у әw хорт чь тәһәри бәрбь хушка wийә ћ'ьзкьри дьбә? Дьбә кö Алек'сандр Мелик'йане һәвале wи мала wанр'а нәмә шандийә, wәки Qадьре к'öрд бьре we жь кöштьне хьлазькьр у нћа жи хушка wи р'азибуна хwә дьдә wи? Wан хöшушийа т'абәти нәдьданә wи.

Әw незики т'ә́бие дәстәка Qадьр бу, р'ьнд дина хwә

да wана у т'ö qöсур теда нәдит. Әскәра wәкә бәжна мәрики ә'рд qәлаштьбун, әw wәкә мәзила се метра дьреж дьбу, паше ч'ьванә дьда, диса се метра дьчу, ч'ьванә дьда у wи тәhәри h'әта к'öтасие. Әw бона we йәке öса hатьбунә к'олане, wәки waxте бомб гозәкек'эвә, зийан нәгhижә әскәред гоза майин. hәр гозәкеда се әскәр щи дьбун, дәwса т'ьвьнгед wан бь wи qәwли hатьбу кöрткьрьне, wәки пешийа wана щи р'ьнд бе ханекьрьне. Әскәра хwәлийа к'олайи дузкьрьбун, к'öләш у чьрпиед дара авитьбунә сәр, wәки нәенә к'ьвше. Бь ә'мркьрьна Qадьр әскәра ч'ьqле дара мәрхе бьр'ибун у сәр т'ә'бийа ньkандьбун. Дурва мәрьв чәтьн те дәрдьхьст, wәки wьра т'ә'бинә. Әскәред дәстәке öса жи т'ә'бик бәрбь пьште к'ола бун, wәки wәхте лазьмбә, hеса щәбьрхане әскәрар'а бьгhиньн, йане жи пащда вәк'ьшьн. Щие зәг'ира у щәбьрхана бона дәстәке жи башqә hатьбу hазькьрьне.

Карапетйан бь гöhдар ль т'ә'бийа нhер'и у фькьри; т'ә'лима Qадьр wә'де ә'дьли стәндийә нhа чьqаси кери wи те. Нә ахьр йазийа hәр әскәрәки дәстәке данә дәсте wи. У т'әне әw qöмандар бәхтәwарә, кö т'ö дәqа бир накә, wәки әw бона ә'мре hәр әскәрәки щабдарә, wәки ч'ә'ве де у бава, жьн у зар'а ль р'йа hәр әскәрәкийә у дәqа чәтьнда хwә öнда накә, h'әму тьшти дькә, wәки ә'мре әскәред хwә хьлазкә. h'ьзкьрие wи хут йәки öса бу.

Qöмандар бона шә'рәзатийа Qадьр дьле хwәда гәләки шабу, т'әне готе:

— Хьраб нинә...

Паше әwи мьле Qадьр гьрт, ч'ә'ла бәрбь пьштер'а чун у щики хәwлә р'уньштьн. Дьhатә ханекьрьне, wәки

qӧмандар жи гәләки к'әсьрийә. Әwи щьг'арә жь щева хwә дәрхьст, вехьст, qӧлапәк лехьст у паше готә Qадьр:

— Иро, wәхта нәмә анин, мьн дит, wәки qизәке тәр'а нәмә нвисийә, әw чи тәйә?

Qадьр ћивийа we пьрсе нибу. Әw соро-моро бу у сәре хwә бәржеркьр. Р'остом те дәрхьст, wәки wи нәћәqи нћа әw пьрс дае, ле иди нәдьхwәст пашда вәк'ьшийа. Wи qәста же пьрси:

— Дьбә кӧ хушка тәйә?

— На... әw ћәвала мьнә.

— Ћәвала тә?... Wә к'идәре насийа хwә дайә ћәвдӧ?

— Ереванеда, ћәвале qӧмандар. Әм чар сала т'әвайи институтеда ћин бунә.

Т'әзә к'әтә бира Қарапетйан, wәки wәхта wи насийа хwә дьда к'аг'әзед Qадьр, wи дит, кӧ Qадьр әw институт хьлазкьрийә, йа кӧ хушка wи. Wи ћәла дәрбәке дьхwәст же бьпьрсийа, гәло әw хушка wи нас накә. Ле мәщал нәк'әтә wи у паше жи әw лап жь бира wи чу. Бь we йәкева wи дькарьбу дәре турке хәбәрдана хwә гьреда, ле бона хушке әw бинтәнг бубу, бьруйе wи дак'әтьбунә жере у мәрьв т'ьре әw ћазьр дьбә шәлмаqәке бьдә бьн гӧће хорт. Wи дьхwәст нета хортә к'ӧтасие бьћ'әсийа у же пьрси:

— Дә чаwанә, qизәкә башә?...

— Qизәкә зә'ф башә, ћәвале qӧмандар. Ширћ'әлалә. Аqьлсьвьк нинә.

— У тӧе we бьстини?...

— Әгәр сах бьминьм...

Жь хәбәре пашьн әw вәщьньqи. Р'астие жи, к'ң дька-

рə бежə, чька сьбе чь ль пешийа wийə, чька əwe сьбе сах бьминə, йане на, wəхта мьрьне мəйдан хwəр'а кьрийə qорьх у һəр дəqəке ду тə те. Иди эп'ещə əскəр у qӧмандаред wийə баш сəре хwə данə р'ьһ'ина wəт'əн. Гəло иро сьрийа һьнəке дьне жи нинə?... Жь wан фькра мəрьв т'ьре ньштьра хуне ль дьле wи хьстьн...

Дурва дəнге гӧр'ине һат. Qӧмандар гӧһ да сəр, паше жь щие хwə р'абу у гот:

— Дə п'ак... Əме паше дəрһəqа wеда хəбəрдьн. Ле нһа, чаwа те к'ьвше, незик дьбьн. Гӧһдарбə!... Бежə лаwька, wəки зу хwə нəһ'əсиньн, бьра незик бьн, паше агьркьн. Əгəр тəр'а чəтьнбə. щабе сəр мьнда бьшинə.

Əw һат, бəр гоза гӧллəбароке сəкьни, йа кӧ тə̓лде к'ока дарейə qальмда фəсал щиwаркьрибу, ль бəста пешийа wе нһер'и, паше бəрбь т'ə̓бийа qӧмандарие чу, wəки ə̓шарəтие бьдə qӧмандаре алайе, кӧ пешийа wана гӧр'ин те бьһистьне. Паше wи ə̓мркьр, wəки һ'əму əскəр т'ə̓биед хwəда щи бьгрьн у хwə нишани дьжмьн нəдьн. Əскəра пер'а-пер'а ə̓мре wи qəдандьн у һивие бун. Wана гӧһ дьда сəр лəрьзандьна һəр чьрпике, һəр т'умəки гиһе, һəр сьмьлəкə гəньм.

Даре дьнеда т'ӧ тьштəк жь wе йəке хьрабтьр т'ӧнə, wəхта мəрьв һивийа дьжмьнə. Қ'ин ле-лейə мəрьва бьхəньqинə, илаһи wəхта тӧ wəстиайи. Һ'əзар фькр, һ'əзар нет дьньqьтьнə дьле мəрийа. Мəрьв дьчə дьнекə нəнас, ль к'ӧ ньзани чь пешийа тəйə, сийа дара дьбьнə qəрат'у у qонще дара дьбьнə мəрьв, тӧ сəр һ'əму тьшти шькбəри. Илаһи wи wəхти шькбəри зоре ль мəрийа дькə, wəхта һəр тьшт сəqьр'ийə, wəхта дəнге гӧлла нае, кӧ тӧ те дəрхи,

wəки дьжмьне к'и алида бе. Чарнькале тə ḣəр тьшт кəр'буйə у тö р'ьнд дьзани, wəки əw кəр'буна хап-хапокə, тə т'ьре дьжмьн we ңḣа ньшкева ноли лемьште бе у тö гəрəке бəр we лемьште тəйахди. Дḣа р'ьндə, wəки зу дəстбь шер' бьбə, мəрьв wи чахи бир дькə, wəдə нак'əве, кö дəрḣəqа тьштəки майинда бьфькьрə. Ле вьра гəрəке тö ḣивиеби, нəльпьти, əw жи ль бəр р'əфед мьхмьхке Белорусиаейə нəт'əwьти, ед кö дьк'əвьнə бəрстуйа мерьв, фьр'не мерьв, ч'əве мерьв. Ḣəр дəрəмəкə щане мəрьвə вəкьри бона wана дьбу нишан у нава чəнд дəqада дьwарьми.

Ньшкева дəнг ḣатə быḣистьне.

— Ль мьле р'асте танкед дьжмьн ḣатьнə ханекьрьне!...

Ḣ'əму ḣивие бун, wəки дьжмьне мьле ч'эпеда ḣ'ьщумкə, чьмки р'е wьрр'а дьчу, ле чаwа дыḣатə к'ьвше, паши ḣ'ьщумкьрьна дöḣ на пер, wəхта дьжмьн гəлəк мəрьв у щəбьрханə öндакьр, əw дḣа фəсалə, фəнəгöрийа хwə гöḣастийə.

Танк ḣеди дак'əтьнə дəве ч'ем. Пəйр'а əскəр дыḣатьн. Паше тəлə-тəл дəве ч'емр'а чун, дыḣатə к'ьвше дəлава дьгəр'ийан. Бəр т'умəки йəки дəсте хwə бльндкьр. Бьзанбə дəлав wьрайə. Ḣəма we дəме пьшта əскəре мəда бу гöр'ина т'опа. Зəрпа пешьн щие лазьм к'əт. Əскəр, ноли мурие, кö тö ава гəрм сəр к'ола wандаки, вьрда-weда дьр'əвийан. Дуки зьрав жь дö танка к'ьшийа жор, паше əw зедəбу у qьльхе танка нав хwəда öндакьр. Танкед майин зу жь бьн мешьндарийа т'опчиед мə дəрк'əтьн у бəр тəлде даред мешəда öнда бун.

Бист дәqе дьне шунда р'әфед фр'ьнде дьжмьн ћатьнә ханекьрьне. Әwана сәр мешәр'а дьфьр'ин у т'әwәкәли жорда qәмбәрә дьбарандьн. Һ'ьщумкьрьна фьр'ьндар'а т'әвайи дәстбь һ'ьщумкьрьна т'опед дьжмьн бу. Wиqина гӧллед wан т'әви гӧжина qәмбәра дьбу, мешә дьћьнгавт. Сәwта зәрпед wан нав мешәда бь тәћәрәки ӧса бәла бу, мәрьва т'ьре мешә к'ӧхька шин нәхwәш к'әтийә у к'ур бинфәтьси дьк'ӧхә. Ә'рд дьләрьзи. Щи-щина даре мешәйә мәзьн бь налин дьньхьлинә ә'рде, щи-щина жи шахед дара дьшкәстьн у жорда дьћатьнә харе. Гӧллед т'опед мәйә зенит'ие ду ћәвдӧ нава ә'змандa дьт'әqийан у педуе хwә р'уе ә'змане сайи wә'дәли дәq дькьрьн. Әwи ћ'али wәкә нив сәћ'әте к'ьшанд.

Һәла гӧр'ина фьр'ьнда нәћатьбу бьр'ине, гава жь wи бәри зәвие читед әскәре дьжмьн нава мешә дәрк'әтьн у тәлә-тәл дәве р'еда у нава зәвиеда бәрбь т'ә'биед мә ћатьн. Qаише автомата мьле wандабу, дәсте wан сәр ч'әqмаqе автомата бу. Щарна wана т'умед пешийа хwә дьданә бәр гӧлла. Дурва мәрьв т'ьре дәрк'әтьнә неч'ире у нава зәвиеда кәр'итка дьгәр'ьн. Минамйот у т'опед дьжмьн агьре хwә гӧћастьнә алие т'аг'бура Қарапетйан. Чаwа дьћатә к'ьвше, дьжмьн дьхwәст бь дәсти т'опед р'ебьрие нәћелә, кӧ әскәре мә сәре хwә бльндкьн, ћ'әтани, кӧ әскәре wан незики т'ә'бийа дьбьн. Паши wе жь нава меше пешбәр танк у машине фашистайә зьрикьри ћатьнә ханекьрьне. Ду wана читед әскәра дьћатьн. Иди фә'мдари бу, wәки әскәре wанә пешьн-әw чаwа р'евәкьр, пешие дьчу, ле qәwатед ћ'имли т'әзә хwә нишан дьдьн. Чәнд дәqе дьне шунда диса т'опед мә кьрьнә гӧр'ин. Зәрпа пешьн

ль qəрахе мешəйи пешбəр к'əт. Се танк у пенщ машинед фашистайə зьрикьри жь бьн мешьндарийа wан дəрк'əтьн у бəрбь т'əбие мə зу дьһатьн. Чита əскəре фашистайə пешьн иди незики т'əбие Qадьр дьбу, qəрахе мешə дьда бəр гӧлла. Һəма we дəме дəнге Qадьр һатə бьһистьне:

— Агьркьн!...

Əw аqара мешəйə, кӧ дурва мəрьв т'ьре сəqьр'ийə, ньшкева ноли һəспе жь бəнда азабуйи, жь щие хwə лəqийа. Т'əqина т'ьвьнга т'əви т'əqə-т'əqа гӧлләбароке бу. Гӧллед wан, ноли к'еләндийа тӧ зəвиехи, жəндьнə дьжмьн. Һьнəк жь wан ноли лəса сəр һəвда ньхьлин, ед дьне вəлəзийанə əрде у нава зəвиеда ӧнда бун. Щи-щина дькьрьнə qар'ин у мəрьв ньзанбу һəwари дьхwəстьн, йане жи əшарəти дьданə читед ду хwə, wəки əскəре мə ль пешийа wаньн. Бь һ'əжандьна сьмьле зəвиева дьһатə к'ьвше, wəки һəрч'е саг'майи пашда дьшулькьн у дьхwəзьн жь бьн гӧллед мə хьлазбьн. Дəсте ч'əпе qəдəра дӧсьд метри пешбəри т'əбиед əскəре мə гӧлла т'опе ль т'ьрт'ьра танкəкə дьжмьн к'əтьбу, йа кӧ щида ньк'ьсибу у нькарьбу жь щие хwə бьләqийа. We т'əбие мə дьда бəр гӧллед т'опа у гӧлләбарока. Һьнəки дури we дӧ машине фашистайə зьрикьри жи һатьбун хьрабкьрьне. Танка дьжмьнə дьне хwə дабу бəр тəлде йа пешьн у агьр дькьр. Ду wер'а дəстбь п'ела һ'ьщумкьрьна дьжмьнə дӧда бу. Жь дəст т'əqина гӧллед т'опа, минамйота шəлед хwəлие һьлдьп'əкйанə жор у əw бəст нава т'озеда ӧнда бубу. Дьһатə к'ьвше, wəки фашиста иди т'əбие əскəре Карапетйан р'ьнд т'əг'мин кьрьбун у дəрба зор ль сəнгəр'ед т'аг'буре дьхьстьн. Əw əwqаси незики сəнгəр'е дəстəка

Qадьр бубун, wəки əскəра qəмбəред дəста дьданə хəбате. We лə'зе дəнге лейтенант Бекетов ḣатə быḣистьне:

— Мьле ч'əпе фашист к'этьнə т'əбиед мəйə пешьн. Василев гьран бьриндар буйə! Гӧлләбарок кәр' буйә!

Wи əмри сəр Qадьр кьр, wəки əскəре фашиста жь т'əбийа дəрхьн. Qадьр бь əскəрава хwə данə мьле ч'əпе. Əскəр Стручков хwə гӧлләбарокер'а гиḣанд у бəре we да чите дьжмьнə, кӧ незик дьбун. Паши шəр'е гьран əскəре Qадьрр'а ль ḣəв ḣат, wəки дьжмьн жь т'əбиед зəвткьри дəрхə, дḣа р'аст əw фашисте, кӧ к'əтьбунə т'əбийа əскəре мəйə пешьн йəк сах нəма. Əw ḣ'ьщумкьрьна фашиста жи ньк'ьси у əw пашда вəдьк'шйан. Ле гӧр'ина т'опа у гьрмина qəмбəред фьр'нда гӧр' бу. Əw сəнгəр'а əскəре Qадьрда дьт'əqийан у бина qьмьли ль бəсте к'əтьбу. Ньшкева Qадьр те дəрхьст, wəки ноли шужьнəкə туж тьштəк р'əна wида чу харе у р'еч'а ч'ика wи дəрбази нава зьк бу. Паше шьр'ькəкə зьравə широгəрмо жь р'əна wи к'ьшийа, дəльнгер'а к'əтə щьзма ч'əпе. Т'əзə əw хwə ḣ'əсийа, wəки гьран бьриндар буйə, щара əwльн бриндар буйə. Гəло we сах бьминə, йане бь we йəкева шəр' ḣəq у ḣ'əсабе хwə wир'а дузкьр?... Нḣа əw дəрḣəqа we йəкеда дьфькьри. Ле жь щие хwə нəлəqийа. Т'əне чəqмаqа автомате гӧвашт у дӧ-се р'ез данə бəста пешбəри хwə бь we гӧмане, wəки дьбə кӧ гӧлләк фашистəки к'əвə у əw ḣ'əйфа хwə ḣьлинə. Бь əмре Қарапетйан əскəра т'əбиед хwə гӧḣастьн, ле Qадьр ньмарбу жь щие хwə бьлəqийа. Свиридове ḣəвале wи əw йəк т'əг'мин кьр, ле əw жи мьле хwəда ḣатьбу бьриндаркьрьне у ньмарьбу к'омəк бьда wи. Т'əне wи дəрḣəqа we йəкеда готə Мелик'-

йан, кӧ щерга т'әбиййайә сьсиййада бу. Мелик'йан хwә зу Qадьрр'а гиһанд, әw пьшткьр у т'әбиеда пашда шульки. Мелик'йан хортәки зьнонәк бу у мәрьв әщевмайи дьма, wәки wи qәwат к'ӧ дани, кӧ Qадьре бь говдә пьшткә у нава т'әбиййада бьшулькә. Щарна wи дәqәке-дӧда бина хwә дьстәнд, паше диса дьчу, һ'әта әw wәкә 50—60 метри бь wи тәһәри пашда чу, т'опа у фр'ьнда дәнге хwә бьр'ин. Qәзийа дәрәме гӧллед т'опа у qәмбәре фр'ьнда дәрбаз бу, кӧ бәри we нoли меша һәр дәра дькьрьнә вьнгин. Мелик'йан иди дькарьбу р'абуйа п'йа, ле әw дьтьрсийа, wәки ньшкева дәрәме гӧлла дькарә Qадьрк'әвьн у әw дәрбази чаләп'ийа бу. Wәхтәке, гава т'әбиеда Qадьр дани у дьхwәст бина хwә бьстәнда, wи дит, кӧ Карапетйан сәр сәре wир'а сәкьнийә. Әwи гәләки мәдәкьри бу, т'әне же пьрси:

— Әw жи бьриндар буйә?...

— Әре, Р'остом гьран бьриндар буйә.

Qадьр ч'әк жь дәсте хwә навитьбу, һ'ьше wи р'аст дьхәбьти, ле иди ч'ика бьрине хwә дьһ'әсанд. Р'остом куз бу у же пьрси:

— Чаwани Qадьр, к'идәреда һати бьриндаркьрьне?...

— Зькда, һәвале капитан. Щьг'арәке бьднә мьн!... Щева мьнә ч'әпеда "Беломор„ һәйә.

Wәхта Мелик'йан "Беломор„ жь щева wи дәрхьст, әw ә'щебмайи ма, дәсте wи ләрьзин, т'ьре дузан лек'әтийә. Һ'әму папирос хунеда мабун. Навда анщах йәкә п'ак дитьн у данә Qадьр. Wи дӧ-се qӧлап лехьстьн, кӧ эша бьрине биркә.

Һәма we дәме жь qӧмандаре алайе әмр һатә стәндь-

не, кö к'е гьран бьриндар буйә, бәре ә'wльн wан вәр'екнә пьште, wәки бьшиньнә һоспитале. Әскәра чарбәр чекьрьн у әскәре бьриндар ду һәвдö вәр'екьрьнә пьште. Wәхта сьре гьһиштә Qадьр, Қарапетйан жи али әскәра кьр, кö Qадьр дайньнә сәр чарбәре. Дәсте Қарапетйан ньшкева шьл бун у wәхте wи дәсте хwә нһер'и, әw хунеда мабун. Wи ньзанбу, wәки әw хуна бре wийи тә'ме де у бавейә, кö әва бист сала зедәтьрә йазие әw жь һәвдö qәтандьнә, нһа р'асти һәвдö анийә у әw wе йәке ньзаньн. Т'әне к'ъзин жь дьле wи һат, һесьр т'ъжи ч'ә'ве wи бун у wәхте әскәра иди чарбәр дьбьрьн, wи хwә Qадьрр'а гиһанд у готе:

— Ә'сә нәме бьнвисә! Тö дьзани, wәки әw qиза, кö тәр'а нәмә ньвисибу, әw хушка мьнә. Тö жер'а бьнвисә, әwе бьзанбә әз к'öмә.

Бьнвисә!...

СÖР'А НӘМӘҚЕ

Әw йәк qәwьми сала 1944-а. Әскәре пешә'нийа Украинаейи I-е дәрб пәй дәрбер'а дьгиһандьнә әскәре фашиста, әw жь т'ә'би у һасегәһа дәрдьхьстьн у бәрбь р'оавае р'адьqәтандьн. Бәр'әванийа дьжмьн жь wи бәри бажаре Р'ава-Р'усаке һ'әтани ч'әме Вислае һатьбу qәлаштьне. Сәре р'е у дьрб т'ъжи т'оп у щәбьрхана храбкьри у qьльхе танкед дьжмьнә шәwьтанди бун. Щмаә'та леһ бь шабунәкә мәзьнва әскәре мә qәбул дькьрьн, гәләк леһ дьбунә

бәләде мә у р'йа бәрбь Вислаейә кӧрт нишани мә дьдан. Шәв у р'о моләт нәдьк'әтә мә, кӧ бина хԝә бьстиньн. Ле әскәре мә ӧса жи моләт нәдьданә дьжмьн, кӧ әԝ qәԝата хԝәйә тиш-тишикьри бьщьвинә. Нава т'оз у хӧбара шер'да р'әнге к'ьнще әскәра qьмьли бу. Бәрәваре, ԝәхта к'әла шер' һьнәки дадани у әскәра ль р'уч'ке һәвдӧ дьньһер'ин, ԝана дьдитьн, ԝәки һ'әтани бьру у бьжанге ԝана жи жь дәст т'оз у хӧбара гәԝр бунә.

Белука, кӧ мьн теда ԝи чахи qӧльх дькьр, белукәкә майинр'а т'әвайи дһа незики ч'әме Вислае дьбу. Ԝи бәри ч'ем, ль сар т'әпе бажаре леһа дһатә ханекьрьне. П'әр'е бажер дак'әтьбу сәр к'әнаре бог'азәкә Вислае, ль к'ӧ дӧсе гәмиед бьч'ук у чәнд qәйк сәкьни бун, ед кӧ гәрәке, ԝәхта п'ьра бьһата һьлшандьне, алман бьгӧһастьна ԝи али. Ле "Қатйушае„ мә дһа дьран ль ԝан ч'ьр'ькандьбун у чәнд дәqе дьне шунда әԝ щида мәльсандьн.

Ԝи чахи qӧмандаре белука майор Дроздов незики мьн у лейтенант Бекетов бу у готә мә, ԝәки әм гӧһ бьднә сәр п'ьре, йа кӧ ль мьле мәйи ч'әпе бу у жь сәмта мә дәрбу. Феза мә, алие р'асте п'ьра р'йа һ'әсьн бу. Ньзаньм фьр'ьнде мә әԝ хьраб кьрьбун, йане жи әскәре алман әԝ т'әqандьбун, т'әне р'әхед п'ьрейә пола, нолани qиле фила, дальqийабунә орт'а ԝи ч'әме мәзьн. Һәла qӧмандаре белуке жь мә дурнәк'әтьбу, ԝәхта нава вьзина гӧллада агьрәки зьрави ноли тирәмәра бәрбь п'ьре шульки. Һатә бьһистьне: "Пашда, пашда вәк'ьшьн!„ Әԝ фьтила ләqәмебу, кӧ әскәре алман вехьстьбун.

Чәнд дәqа шунда бу гӧр'инәкә зор. Шәлед qире, хич', т'оз у думан һьлп'әкийанә жор у хӧмаме р'уе

ә̄змен гьрт. Мәрьв т'ьре нә̄линәкә к'ур жь п'ьре һат у әw ньхьли нава аве.

Һ'әсәне Шәвав, кӧ типа әскәре мьнда шәр' дькьр, ль мьн ньһер'и у гот:

— Әwана р'е ль мә бьр'ин...

Дьжмьн дәсте хwә давитә һ'әму тьшти, wәки пешдачуйина мә бәнд бькә. Р'астие жи ль пешийа мә р'е һатьбу бьр'ине. Чьqас дьчу р'әqәма әскәред мә ль к'әнаре ч'ем зедә дьбу. Һәр йәки дьхwәст бь ч'ә̄ве хwә бьдита, чька әw к'е тӧрӧш кьрийә, кӧ к'әла мәйә эришкьрьне бьдә сәкьнандьне. Ле wәхта ч'ә̄в ль ч'әме фьрә дьк'әтьн, дьк'әтнә нава фькра.

Ньшкева фәрмана qӧмандарие бь зар бәлакьрьн, wәки пашда вәк'ьшьн, хwә бәр тә̄лдада ӧса вәшерьн, кӧ т'ӧ тьшт нәе ханекьрьне у һеса бьн.

Чаwа Һ'әсән, ӧса жи әскәре майин дһа сәр һ'әса-һ'әса дьк'әтьн, wәки чьма әw ә̄мр данә.

Чәнд дәqед дьне шунда ль р'әх к'әнаре ч'ем т'әне ләwәнда хwә ль т'ә̄бийада тәландьбун у ль wи бәри мезә дькьрьн. Ле әскәре майин пашда нәк'ьшийан у ль бәр тә̄лдада бина хwә дьстәндьн. Шәр', ноли кале хәw ле т'әqьси, мәрьв т'ьре ньк'ьси у кәр' бу.

Т'әне фьр'ьнде мә типи-типи бәрбь р'оавае дьфьр'ин, баре хwәйә гьран ль сәр сәре дьжмьнда дьбарандьн у р'екә майинва вәдьгәр'ийанә мәйдане хwә.

Паши нивро фәрмана qӧмандарие бәлакьрьн, wәки к'аре һ'ӧщумкьрьне бьбиньн. Дәстбь wи т'ьвдарәки бу, wәхте к'ижане һазьрбун у щә̄д пешда дьчә, һәр йәк дьбә машоqе шӧхӧле хwә, зен у шә̄рәзатийа хwә дькә нава

wи шöхöли, h'əму тьшти бир дькə у т'əне əw шöхöлə ль бəр ч'ə̈ве wи. Мəйдана höнöр у шə̈рəзəтийа əскəра wə̈де шер'да əwqаси мəзьнə, wəки т'ö кəси həла нькарбуйə we чап бькə у синоре we нишан бьдə. Wəхта əскəре мə дитьн, кö qəйк у мəщале техникиейə майин т'ере накьн, wəки ед майинр'а т'əвайи əw жи дəрбази wи али ч'ем бьн, wана хwəр'а жь т'əхта qəйк чекьрьн, мəрəкед незики ч'ем hьлшандьн, у чахе тə̈ри к'этə ə̈рде, к'еране мəрəка анинə к'əнаре ч'ем, пе мəфтуле пола həвдöва гьредан, берькед дьреж т'əр'аштьн, кö "гəмиед хwə р'аст бажон„. Дəста əскəрайə, кö h'əсəн qöмандари ле дькьр, дhа зува к'еран бьрьбу р'əх ч'ем, həвдöва гьредайи ль сəр аве хьстьбун, сьнг ль к'əнаре ч'емда к'öтабун у "гəмийа хwə„ пе мəфт'уле дьреж пева бəндкьрьбу. Дəстəед əскəре майин жи бь wи тəhəри к'аре хwə кьрьбун. Ле феза мəда, ль щие h'ьщумкьрьне, qəйкед мотор'ие, qəйке п'ьфдаи у техника майин дhа ль сəр аве бу у h'əмушк hивийа хəбəрəке бун; "Пешда!„. Ле шəвəр'əшеда мə фəрмана дьне бьhист. "Хенжь лəwəндед шəве т'əмам hеса бьн. Шəбəqе, чаwа кö к'əw к'этə ə̈змин, ль щие хwəда hазьрбьн!„.

Т'əне wəхта əз дəста h'əсəнва hатьмə həйwангəке, ль к'ö к'öлəш р'ахьстбун, мьн чəлтə хwəр'а кьрə бə'лги шьнеле хwə авитə сəр хwə, т'əзə əз пе h'əсийам, wəки чьqаси к'əсьримə у əw к'öлəше бьн мьнда we дəqе бона мьн жь щи-ньвиңе qöшт'уки четьрбу. Чəнд дəqе шунда əз типа хwəр'а т'əвайи к'этьмə we хəwа ширьн, йа кö wə̈де шер'да дəгмə дəст əскəра дьк'əвə.

Сəр к'ижан к'еләке əм вəлəзийабун, həма сəр we к'е-

ләке qәрәбәрбанга сьбе дәй ль мә кьрьн. Қ'әw дһа к'әтьбу сьбе. Паши тә̊ште, кӧ жь хашиле у шәлбькәки чайа ширьн бу, мә бәре хwә да к'әнаре ч'ем. Вьра хәбата мәйә эваре ль бәр ч'ә̊ве мә р'ьнд һатә ханекьрьне. Мәрьв т'ьре әждәһәки мәзьн шәв ль к'әнаре ч'ем ә̊рафе мәйдана һ'әзар щур'әй хwәр'а һазьр кьрийә, qанате хwә ль сәр ч'ем р'ахьстийә у һазьрә жь wьр qӧлозбә, дәрба хәдәр бьгһинә дьжмьн, кӧ нава чьрпие дарәбиайә тәр'азьнда хwә тәландьбу у һивийа мә бу.

Wәхта һәр тьшт һатә qьшьрандьне, жь пьш мәва бу гӧр'ина т'опа-дәстбь wе хьрьнгела шер' бу, чахе ль пьш мәрьвва те бьһистьне бор'ина т'опа, сәр сәре мәрьвр'а дьбә вьзина гӧлла, пешбәри мәрьв дьбә гӧр'ина гӧллед т'әqиайи, т'оз у думан һьлдьбьнә жор. Т'опа qәрахе пешә̊нийа дьжмьн дьһ'әдьмандьн р'е мәр'а вәдькьрьн, чаwа дьбежьн, нәдьһиштьн дьжмьн сәре хwә жь нә̊ла хwә дәрхә у мә бьдә шәрпәзәкьрьне. Гӧллед т'опа мәр'а бьбунә п'әрдә, бьн к'ижанада мә гәрәке хwә wи али ч'емр'а бьгһианда.

Хеләкә шунда ль чәнд щийа гӧллед р'акетайә сор һьлп'әкийанә жор у р'еч'а дуе wана ноли кер'айа банокийа ль сәр ч'емда хар бу. Әw ә̊шарәтийа wе йәке бу, кӧ пешда һәр'ьн. Әм һьлк'ьшийанә сәр "гәмийа„ хwәйә жь к'ерана, мә әw жь бәнда азакьр у пе март'анге дьреж жь к'әнар ӧса дә̊фда, wәки wе ль пешийа хwә п'ел qәлашт у бь ләз пешда чу.

Р'уе ч'ем жь qәйка һатьбу гьртьне у мәрьв т'ьре сийаре һәспе к'ьһ'ельн, һәвдӧр'а к'әтьнә qоше, чька к'е бәри һ'әмуйа бә̊лгие буке дьгһинә мала зә̊ве.

Феза мәда әскәред сәр qәйкед мотор'ие дħа зу гьħиштьбунә wи бәри ч'ем у дәнге "ур'айа„ урьси чьqас дьчу гӧмрәħ' дьбу. Бу т'әqә-т'әqа т'ьвьнг у автомата. Иди ħьндьк мабу, wәки әм жи бьгьħиштьна щи, wәхта ль бәр ньч'е qәйка мә бу гӧр'ин, стуна авер'а т'әвайи, к'еранед бьн мәда жи бь дәсти зәрпе сәре хwә ноли ħ'ута бьн аве дәрхьстьн, сәр к'еләкәке мел бун у щарәкә майин ньхьлинә сәр аве. Тӧ нәбежи әскәред алман феза әскәред мә минәд совайикьр давитьнә нава ч'ем, кӧ qәйикед мә к'әвьн у wана бьт'әqиньн. Р'астә, зийан нәгьħиштә т'ӧ әскәрәки, ле 12 әскәред сәр qәйке т'әмам жи гӧлол бунә нава аве, кьрасед wани сәр, ноли ħ'изе п'ьфдайи, wәрьмин. Ħьнәк щарәкә дьне ħьлдьк'ьшийанә сәр к'ерана, ле Ħ'әсән у ħ'әвт әскәред майин, кӧ совәк'ари р'ьнд заньбун, нава аведа сапоге хwә эхьстьн, wәки нәбьнә гьрани у бь совай бәрбь к'әнар чун. Чәнд дәqед дьне шунда к'ома мьн дħа ль wи бәри бу, т'әне ч'әк, т'орбә, шьнел, ле ед ħьнәка жи сапог ньqои бьне аве бубун. Ле т'ӧ кәси хwә жь хирәта ħ'ӧщумкьрьне нәда паш у дәнге "ур'а„ мә жи т'әви дәнге әскәред майин бу.

Гӧр'ина т'опед мә ħәла нәħатьбу бьр'ине. Т'әне wан агьре хwе пешда дабу, wәки зийан нәгьħижә мә. Әм иди гьħиштьбунә орт'а шәħәр, хут wе дәме жь п'әнщәра авайики әм данә бәр гӧллед автомата. Се әскәред мьн бьриндар бун, ле ед дьне хwә авитьнә бәр тә̆лда. Ль дәсте мәйи р'асте белука алайа мәйә сьсийа бу. We белукеда гӧндие Ħ'әсән-Qадьр qӧльх дькьр. Әw мәħәк бу, wәки wана ħәвдӧ нәдитьбун. We р'оже qәйка wан жь йа мә зутьр гьħиштьбу wи бәри у әw р'ьнд ħаж пе ħебу, чь

һатә сәре мә. Wәхта wи дит, кӧ әwә дәстәваланә у к'этьнә тәнгасие, чәнд әскәре майинр'а т'әвайи бәрбь wи авайи ләзандьн, жь к'ӧ алмана әм дабунә бәр гӧлла. Һ'әсән дӧ әскәред майинр'а т'әвайи бь бае бәзе хwә авитә т'ә̆биед дьжмьнә хьрабкьри, wьра автоматед әскәред алманә кӧшти һьлдан п'әнщәра дьжмьн дан бәр гӧлла. Әwи һьн әм хwәй дъкьрьн, һьн жи мле р'асте, нәдьһишт, кӧ гӧндие wи бьк'әвә фәсала дьжмьн. Wәхта Qадьр незики чәпәра wи авайи бу, кӧ алмана хwәр'а кърьбунә һасегәһ у нарьнщок кәwки кьрә п'әнщәре, ньшкева мәрьв т'ьре льк'ӧми у ә'рде к'әт. Нарьнщока wи п'әнщәрер'а к'әтә от'ахе у бу гӧр'ина wе. Дәнге гӧллед дьжмьн һатьнә бьр'ине. Мә һәw заньбу Qадьр хwә qәстика авитә сәр ә̆рде, wәки дәрәмед нарьнщока т'әqнайи ле нәк'вьн, ле ӧса нибу. Qадьр гьран һатьбу бьриндаркьрьне. Һ'әсән бәри мьн хwә пер'а гиһанд у wәхта сәре wи һьлбьр'и, р'әнг ле чубу. Гӧллә qәфәса wи к'әтьбу, пьшта пиле wир'а дабу дәр. Нәмәк нава печ'ие wида бу у т'әне дьгот: "Дйа мьн... дйа мьн!...„

Wәхта сьтийа хwә пер'а гиһандьн, брина wи гьредан, у әw сәр чарбәсте бьрьн, Һ'әсән нәмә жь нава печ'ие wи дәрхьст. Адрес сәр нәме т'ӧнәбу. Нәмеда Qадьр ньвисибу:

"Дйа мьнә ә̆зиз! Тӧ бьбахшинә, wәки әва мәһәке зедәтьрә, кӧ мьн тәр'а нәмә нәньвисийә. Әз зә̆ф р'ънд дьзаньм, кӧ малда чьqаси ч'ә̆вьһер'ийа нәма мьньн. Әз дьзаньм, дае щан, wәки тӧ һәр шәбәqа голька дәрдьхи сәр т'әпе пешбәри гӧнд, ль р'е дьнһер'и, һ'әтани кӧ нәмәбьр нәе, щабәкә хере тәр'а нәйнә, мьзгиниййа хwә жь тә нәхwәзә. Ле әва мәһәкә дьбә кӧ нәмәбьр те, бәр т'әпә дьсәкьнә у

дьбежə "Мəт'е, кöр'е тəйи беисаф, иро жи əз жь мьзгиние бьр'им„, т'əне wи чахи тö вəдьгəр'и мале. Нə ахьр əз əwлəде тəмə у р'ьнд һаж дьле тəйи нəсьт'ьри һəмə. Ле, дае щан, мəщал нəдьк'этə мьн, кö нəма бььвисьм, чьмки мə дə̆бə жь лане дəрхьстийə у наһельн, кö бина хwə бьк'ьшинə. Чьмки хəйсəте һ'əму дйа öсанə, кö нəмед əwлəде хwə чəнд щар дьхуньн, паше нишани щинаред хwə дькьн, кö əw жи пер'а шабьн, мьн əв нəма хwə бь щур'е тедəрхьстьнока ньвисийə, кö һəwаск'арие пешда бинə. Əз нһа ль р'əх шəһəре леһа дькьмə шəр'. Наве wи шəһəри əвə: һ'əрфед пешьн-дö һ'əрфе наве кöр'е мьнə ə̆wльньн, паше һ'əрфа наве хушка мьнə ə̆wльн дайньнə р'əх wан, паше һ'əрфа наве апе мьнə дöда, ду wер'а те һ'əрфа наве бьре мьни мəзьни к'öтасие, ду wер'а тен һəрсе һ'əрфе наве бьре мьни бьчу'кə ə̆wльн. Əгəр һун wан һ'əрфа р'аст бьднə р'əх һəв у ль хəрите бььһер'ьн, һуне бьзаньбьн əw чь шəһəрə„.

Хwəндəванед ə̆зиз, ле һун бьзанбьн, кö наве кöр'е һ'əсəн Салəһ' бу, наве апе wи-Аде, наве хушка wи-Назе, наве бьре wии мəзьн-Сьмо, ле наве бьре бьч'ук-Мирзə, һун зə̆ф һеса дькарьн сöр'а нəма wи бьһ'əсьн у бьзанбьн əw чь шəһəр бу.

БЬШКОК

Р'əшиде Сəлим, ноли һ'əму зар'а, гəлəки жь тьштед бърьqок һ'ьз дькьр, илаһи жь бьшкокед т'унщ. Ле ван

пашwəхтийа бьшкокед т'унщ бəр ч'əве wи р'əш бун у wи дьхwəст мəре р'əш бьдита, т'əне бьшкокед т'унщ нəдита. У əw йəк ви тəhəри qəwьми.

Паши нивро бу. Баве Р'əшид-Сəлиме Хошнав т'əзə жь хəбате вəгəр'ийа бу мале. Wи сəр qьсиле п'алда бу, кö дьhатə ḣ'əсабкьрьне р'əwша мале. Р'əшиде шəшсали сəр синге баве р'уньштьбу у дəw ле дькьр, wəки жер'а ч'ир'оке бежə. Ситəвке жь р'əwaqe qаси п'əлтькəке авитьбу нава мале у нава п'ор'е Р'əшиди кöришкида дьлист.

Ве щаре жи баве ч'ир'ока Гöргане Зиндани жер'а гот, йа кö кöр' гəлəки же h'ъз дькьр.

— Гöргане Зиндани,— баве дьгот,— р'ева р'асти гöндики те, е кö зəви ав дьда. Wи пе мəр'а хwəйə тəр'ъки гьр дьгöhастьн у р'е бона аве вəдькьр. Wəхта Гöрган əw дит, гот:

— Пəй əв чь əщебə?...

Гöнди гот:

— Əва əщеб нинə. Ə'щеб əw əщебə, wəки Гöргане Зиндани шиша h'əсьн мəрт'ала полар'а дəрани. —Э,— гот,— Гöргане Зиндани əз бь хwəмə.— Дə, wəки öсанə,— гот,— наве мьн Гьргöhезə, тö бре мəзьн, əз жи е ч'ук. Ви тəhəри жи əw чун р'асти Т'ернəбəз hатьн, е кö h'əвт бəраше аша льнге хwəва гьредабу у жь к'еwришке бəзəктьрбу, р'асти Т'ернəхар hатьн, е кö ч'əм h'уфи хwə дькьр у дьмьч'ьqанд, р'асти Гöhсəкьр hатьн, е кö пьш h'əвт ч'йада дьбhист чь дьготьн, р'асти Блурван hатьн, бəр блура к'ижани фьраq жи дьр'əqьсин у агърие р'асти Сьмелп'ус hатьн.

П'адше öса wана нькарьбу, бона we йəке жи wи бь

фәнәгöри дьхԝәст сәре ԝана бьхԝәра. Ԝи от'ахәкә һ'әсьни чекьр. Гöргане Зиндани, Гьргöһез, Т'ернәбәз, Т'ернәхар, Гöһсәкьр, Блурван, Сьмелп'ус кьрә ԝе от'ахе, дәри сәр дада, һ'әвт әрәбә дар ани, дора от'ахе кьрә к'урә у агьр бәри хени да. Ԝәхта агьр гöр' бу, от'аха һ'әсьн сьнщьри, һәр шәше дьне готьнә Сьмелп'ус:

— Гьди әм бәхте тәнә, мә хьлазкә!

— Гьдино, бьсәкьньн, әз һьнәки гәрм бьбьм.

— Һ'әтани тö гәрм бьби, әме бьшәԝьтьн,— ԝана готе.

— Дә, гöне ԝә ль стуйе ԝәбә,— Сьмелп'ус гот у һукьрә хени. Пер'а-пер'а диԝаре һ'әсьни п'ус гьртьн у зәмбәликед бузе пева дальqийан. Жь сәрма һәр һ'әвт гьртийа хԝә qьнщландьнә сәр һәв.

Сьбәтьре, ԝәхта qәԝазе п'адше һатьн дәре от'ахе вәкьрьн, кö һәст-п'әсте гьртийа бьбьн, ч'әлкьн, дитьн, ԝәки гьрти т'әмам сах у сьламәт жь от'ахе дәрк'әтьн.

— Бьзанбә, хьлаз бун?— Р'әшид бь шабун жь баве пьрси.

— Әре, лаԝо, хьлаз бун... Ве щаре жи жь гöра хьлаз бун.

Һәла хәбәр дәве Сәлимда бу, гава се мәри дәрда һатьн. Бьшкоке т'унщ сәр к'ьнщ у шәԝqе ԝан дьбьрьqин, у Р'әшид дьле хԝәда дьфькьри, ԝәки ԝе чьqаси п'ак буйа, әгәр әԝ бьшкок т'әмам ед ԝи буна. Әԝ һәрсек-әскәр бун, ед кö һатьбун, ԝәки Сәлим бьгрьн. Йәки бь һерс готә Сәлим, ԝәки зу р'абә у бьдә пешийа ԝан.

Р'әшиде бьч'ук готә ԝан:

— Әз нахԝәзьм баве мьн ԝәр'а бе, бьра мьнр'а ч'ир'ока бежә...

— Баве тә мәрики хьрабә,— әскәрәки готе,— wи һ'әтани нһа хәрще хwә нәдайә.

— На, баве мьн мәрики хьраб нинә, ћ'әму щинар дьбежьн, wәки баве мьн мәрики башә,— wи гот у һесьр т'ьжи ч'ә̄ва бун. Ле әскәра гӧһ нәданә wи, мьле баве гьртьн, данә пешийа хwә у бьрьн. Т'әне бь ћесьре де әw пе ћ'әсийа, wәки qәзийакә мәзьн һатйә сәре wан, wәки хwәйе бьшкоке бьрqок мәринә п'ак ниньн.

Р'әшид чу бәр шемике, qаба хwәйә т'әнокә дәрхьст, се-чар бьшкокед т'унщ жь нава п'әрч'ед ч'ьни у шушайә бьрьqок бьжарт.

Wи бьшкок ћьлдан у бәрбь к'әнаре ч'әме Дьщле ләзанд, кӧ wәкә 50 метри дури һ'әwша wан бу.

Ч'әм, ноли мә̄нәкийа бе гәм, дькьрә хӧшин, п'ел дьда у дьләзанд. Дәрбаһаре әw һ'әтани qума к'әнара жи дьньхемә. Р'әшид незики к'әнаре ч'ем бу. Феза wида се-чар qәйкед жь qамуш ль сәр п'еледч'ем дьһ'әжийан у ә̄рәбе ль бәр тә̄ве qьмьли март'анге дьреж аведа нькандьбу, мел бубу сәр у ль п'ела дьнһер'и, мәрьв т'ьре р'әмла йазийа хwә давежә. Ньшкева Р'әшид дәст кьрә щева хwә, бьшкокед т'унщ дәрхьстьн у бь бае хwә авитә нава п'еле шелу.

Wи дьле хwәда баве хwә ћьмбәри Гӧргане Зиндани дькьр у баwар бу, wәки һәвале wийә ноли Гьргӧһез, Т'ернәбәз, Т'ернәхар, Гӧћсәкьр, Блурван у Сьмелп'ус һәнә, кӧ wе ахьрие хӧдане бьшкоке бьрьqок алт' бькьн у баве wи аза бькьн.

ЧАWA ӘW ҺИНИ ЗЬМАНЕ Т'ЬРКИ КЬРЬН

Р'ожәкә шәмие Мьстое Шәмо, к'ӧрдәки жь эла мьлийа, сьбе зу р'абу дәи ль жьна хwәкьр у к'аре хwәкьр, кӧ һәр'ә бажер. Әwи гӧһдьрежа һ'алк'әти жь т'әwле дәрхьст, хӧрща п'ъзьни авитә сәр пьште, к'упе р'уне һ'әландийи пенщ һоqә кьрә т'аки, чәнд кәвьр кьрә алие дьне, кӧ так'еши нәбә, гази хӧде у мьлйак'әта кьр у бәре хwә да бажер.

Р'ева, wәхта әw к'әтә сәр р'йа бәрбь Әрзьрӧме, Мьсто гәләки жьна хwә дьшеwьри, кӧ бь чь баһаи р'ун бьфрошьн у гәло һәqе р'уне т'ере бькә, кӧ хәрще хwә бьдьн у зар'ар'а һьнә к'ьнщ бьстиньн.

— Дере Щәмила мьн qәтийайә, әм жер'а дерәки бьк'ьр'ьн, ле qьтитка мьнә бьч'ук-лап тә'зийә.

Wәхта әw гһиштьнә сәре бажер, ль к'ӧ чәрчи ноли гӧре п'әр'анә т'оп дьбун, чәрчики әw да сәкнандьне, бь т'ьрки жер'а хәбәрда, хwәст р'уне wи бьк'ьр'ә.

— Һоqа р'ун дӧ лирайә, т'ӧ кәсәк жь wи баһаи зедәтьр надә тә,— чәрчи гот.

— Тӧ чь дьбежи, qӧрба,— Мьсто гот.— Жь хӧде бьтьрсә, гӧнде мәда аг'а К'әзим пенщ лира дьда һоqәке. Шәш лира кемтьр набә.

— Нәви дьди wи мӧрг'ӧзи. Жь һ'әмуйа четьрә әм һәр'нә бажер.— Жьна Мьсто бь к'ӧрди готә мере хwә.

— Нәтьрсә, әw нькарә мьн бьхапинә,— Мьсто бь к'ӧрди щаба wе да.

— Әw чь змане бәйанйанә, кӧ һун пе хәбәр дьдьн? Һун р'ун нахwәзьн бьфрошьн, һәла сәрда жи нахwәзьн

бь т'ьрки хәбәрдьн. Ло, полиса, вьра бь змане к'ӧрди хәбәр дьдьн.

Полисае ԛальми ноли гамеше п'ути незики ԝан бу у гот:

— Әԝ чь ԛалмә-ԛалмә, гӧндие гәни? Тӧ чьма змане мәйи ләт'иф дьһәр'ьмини, змане мәймуна хәбәр дьди?...

Мьсто вәгәр'ийа сәр жьна хԝә у готә ԝе:

— Ч'ер'и змане к'ӧрда дькьн. Чьԛаси шьвьке бәр куч'ька бьһ'әжини, әԝе әԝԛаси бьә'ԝтьн. Жьньк, әм жь вьра һәр'ьн.

Полиса дһа һерс готә Мсто.

— Тӧ һәла хәбәр дьди, мӧрг'ӧз... Мә к'ока к'ӧрда зуда аннйә. Тӧ т'ьрки хәбәрдә!... Әзе нһа тә һини т'ьрки бькьм.

Полиса дада баре гӧһдьреже, п'ьһ'инәкә ӧса баре ԝе хьст, ԝәки һ'әйԝана бәләнгаз жь щие хԝә ԛӧлоз бу. Ле льнге ԝи ԝан һ'ита к'әтьн, кӧ т'ае хӧрщеда бун у ч'ика эше да ԛафе ԝи. Паше ԝи һерса дәст авитә бәрстуйа Мьсто, әԝ һ'әжанд у к'ӧлмәкә ӧса ль ԝи хьст, ԝәки Мьсто шәԝъши у ноли мәйт'әки әрде р'аст бу.

— Чаԝанә, тӧе нһа т'ьрки хәбәрди?— ԝи ноли дәщала же пьрси.

Мьсто нава хунеда ӧнда бубу. Әԝ р'абу сәр п'ийа у бь инк' готә полиса:

— Сәкбаб... Ԛ'әлбе һ'әрам...

Полисае ԛӧт'ам һәԝ заньбу әԝ бь т'ьрки дьбежә: "Сәбәб ԛәлпе һ'әрьмийә„. Әԝ к'әнийа у паше бь ԛӧрбәти готе:

— Ахьрки мьн тӧ һини т'ьрки кьри...

Паше пьшта хԝә дае у р'еда бәржер бу.

ГАЗЬНЕ ҚАЛЕ

Ль бәр канийа орт'а гӧнде мәда диwарәки нивһ̇ьлшиайи һ̇әйә. Дьбежи qәй wәхт ле һ̇атийә хәзәбе у ӛмре wи бәрә-бәрә дьqӧсинә. Нава шанәшинед гӧндә т'әзәчекьрида әw ноли п'ине сәр дәвзәндкейә. Һ̇әрр'о дӧ кал-Һ'әсәне Qадьр у Мусае Ә'ли, паши нане нивро тенә бәр wи диwари, сәр кәвьре жь дишер һ̇олбуйи р'удьнен у ширьн-ширьн һ̇әвр'а дьк'әвьнә мьсләте. Әwqас мәрьв ль wьра р'уньштьнә у пьшта хwә ль кәвьра сотьнә, wәки кәвьр шьмшат бунә у ноли т'ьзбие дәсте һ̇әрдӧ калайә жь дәндьке шәвт'әла ль бәр тәве дьбьрьqьн.

Р'ожәке әз бумә шәде хәбәрдана wан. Һ'әсән дьготә Муса:

— Ба-баво, тӧ һ̇әла wәрә ве нәвич'ьр'ка мьн бьһ̇ер'ә!... Әw qьтитк жь мәк'т'әве те мале, чәлте хwә датинә, гезне һ̇ьлдьдә дәсте хwә, п'әнщәре вәдькә, авьр'әки тәл дьдә мьн, нав мале паqьш дькә у дьбежә:

— Қалко щан, нә ахьр мьн тәр'а гот, wәки тӧ һ̇ьндьки бьк'ьшини, тә мал дузәрки кьрийә. Паше, мьн к'озидәнг данибу бәр тә, ле сәр пола т'ьжи к'озийә. Шәрмә, бәлки һ̇ьнәк дәрда һ̇атьн.

— Ахьр, qьтитк, дьбежьме, ноле тә wе ӧса жи дьбьрьqьн, тә жь мьн херә.— Тә һ̇әw дит ноли п'ьшика банздьдә, мьн пач' дькә, wи тәһ̇әри дьле мьн дьк'ьр'ә, у паше жи сәрда зедә дькә:

— Қалко щан, тӧ ньзани.

— Ле әз чь ньзаньм? Щаба мьн надә. Йане жи мьн пач' дькә, паше жи мәде хwә дькә, паwда вәдьк'ьшә:

— Тә диса сәр-сурәте xwә ћьлнәдайә, муйе тә ноли стърина леве мьн qӧлкьрьн, нә ахьр әз дьхwәзьм, wәки тӧ т'ьме щаћьл беи ханекьрьне.

— Ахьр, qьтитк, дьбежьме, мьн сәд сали әмьр кьрийә. Чъ wәхте мьн щаћьлтиейә. На, дьбежә, шест сале тә жь дәwра бәре әw ноли п'оте кӧ шест п'инә ленә, wана wеда бавежә, демәк тә чьл сала әмьр кьрийә, тӧи щаћьли, к'ӧтабу у чу.

Щарәке, wәхта мьн льнге xwә шушт у әwе т'әшта аве ль бәр мьн ћьлда, ньзам чьма тәндур к'әтә бира мьн у жь дәве мьн п'әкийа: "Ах, хера хазьлр'а, тәндурәк ћәбуйа мьн льнге xwә даћиштае, лоп бавита сәр дәве тәндуре у ћӧлм-гӧлма wе әз гәрмкьрьма„. Чәндәки шунда әwе qьтитке тәвшо, мьqарә у бьр'әк ћьлда, чу к'охе мә у бу р'әqә-р'әqа wе. Мьн ћәw занÿбу әw дьхwәзә ћащәтәки бона мәк'т'әбе чекә. Ћ'әwаса wе сәр тьште ӧса гәләкә, ћәрр'о дьбежә, wәки wәхта әw мәк'т'әбе к'ӧтакә, wе әсә бьбә тракторист...

Мьн гӧћ нәда wе, сәре xwә дани сәр бәлги у ћәма ӧса жи хәwр'а чум. Wәхтәке шунда мьн те дәрхьст, кӧ йәк wе ӧса фәсал, ӧса назьк дәй ль мьн дькә, мьн т'ьре дйа мьн бәр сәре мьн сәкьнийә, дәй ль мьн дькә. Мьн ч'әве xwә вәкьр у дит, кӧ эва нәвич'ърка мьнә. Әwе готә мьн:

— Дә, калко щан, р'абә; мьн тәр'а тәндур че кьрийә, льнге xwә техе у ћане лопе жи бавежә сәр дәре wе.

Wәхта әз зьвьр'имә сәр тәньшта дьне, мьн әщебәкә гьран ль бәр ч'әве xwә дит. Нәвич'ър'ка мьн wе щър'ни данийә бәр т'әхте мьн, орт'а wи qӧл кьрийә, селька електрикие данийә орт'а шьр'ин, т'еле електрикие жь сельке

бьрийә штепселева кьрийә, сельк-сор буйә у гәрма: we дәве щьр'нир'а дәрдьк'әвә.

— Ахьр, дьбежьме, qьтитк, тә мала мьн хьраб кьр. Нә әва щьр'ние тьршинейә, тә чь анийә сәре wи? Тә оща-хе мьн кор кьр!...

Хöләсә, чь сәре тә бешиньм, мьн ньфьр' ле кьрьн, ле чь фәйдә. Щьр'ние мьн хьраб бу, чу. Ķöла сәр кöла әw бу, wәки qьтитк we р'оже ә̉ньри у мьн чьqас лава у диләк ле нәкьр, газет мьнр'а нәханд. Ле мәрьве бе газет, хwә дьзани, жь дьнйае кәр' у гежә.

Эваре, wәхта баве we жь хәбате һатә мале, мьн т'әwа-qә wи кьр, wәки мьнр'а газете бьхунә. Әw сәр һ'ьсә-һ'ь-са к'әт у готә мьн:

— Әw чь буйә... Дьбә кö иро р'увйе р'әш орт'а тә у Дилбәрер'а дәрбаз буйә?— Дилбәра мьн пешда һат у готә баве.

— Ле чь!... Әз дәсте хwәда һекәр'уне жи бона калко чекьм, һ'әму йәкә.

— Һәла бежьн, чька чь буйә,— нәвие мьн пьрси.

Мьн һ'ал у һ'әwале хwә у qьтитке жер'а шьровәкьр.

Бу п'ьрqина баве, к'әнийа у готә мьн:

— Тьшт накә, калко, эзе сьбе тәр'а щьр'ники дьне бьк'ьр'ьм.

Ахьр, qьтитк, дьбежьме, wәки һәр зар'әкә советие щьр'ники хьрабкә, we һәр'ә к'ö? Wи чахи wәлате мәда т'ö щьр'ник наминә.

Qьтитка мьн пешда һат у гот:

— Хwә һ'әму кальк жь тәндуре һ'ьзнакьн.

Ha, мьн ле нћер'и, шӧхӧл хърабә, ә̊рафе ве мәйданеда әwe мьн алт'кә, әзе тә ле сӧћатьм.

— Ахьр, дьбежьме, qьтитк, хwә әз зар'а тә ниньм, кӧ тӧ мьнр'а тәндуре чеки, лопе бавежи сәр. Чь кӧла тәйә?— Мьн ћәw дит левед wейә назьк ләрьзин, ч'ә̊ве wе т'ьжи ћесьр бун, бу кур'ина wе у гот:

— Бьзанбә, мәрьв нькарә жь калке хwә ћ'ьзкә, әре?...

Вьра әwe сәре лоде гьрт. Дә, тӧ хwә дьзани әз гәләки жь wе ћ'ьз дькьм.

Дьле мьн т'ә̊мул нәда, әз бәр дьле wеда ћатьм. Хӧләсә, wе эваре әм ль ћәв ћатьн.

Ле паше... Паше әwe ә̊щебәкә ӧса ани сәре мьн, wәки әз т'ӧ щара бир накьм. Р'ожәке ньqьти дьле мьн, wәки хера хwә бьдьм.

Га кӧ к'ок дьбә, ћ'ӧр' дьбә-стрӧе хwә кәвьра дьхә, дьшкенә. Әз жи к'этьмә wи ћ'али. Эваре әз ћатьмә мале у мьн готә нәвие хwә, wәки әз дьхwәзьм хера хwә бьдьм. Нәвие мьн жь wе бә̊се жь щи qӧлоз бу, ле Дилбәр щие хwәда сар бу, мерьв т'ьре ә̊лбәк ава звьстане ль сәр сәре wеда кьрьн.

— Хера чь?— Дилбәр дьбежә, диса тӧ дьхwәзи нәнәрәке бьки. Шькьр тӧ сахи, сьламәти, әw чь ә̊щебә.— Дьбежьме:— Ә'щеб нинә. Шькьр ћәбуна мә ћәйә әз дьхwәзьм хера хwә бьдьм.

— Ахьр, калко,— qьтитк дьбежә,— р'оке тӧ дьбежи, wәки ә̊дәте кәвн wеранбә, әw ноли тоqа ћ'әсьн к'этьбу стӧе мьләте мә у әw дьхәньqанд. р'ожтьра майин тӧ дьби qуле wан. Мәрьв qәт тьштәки жь тә фә̊м накә.

— Ахьр, qьтитк,— дьбежьме,— диса тӧ т'эви шӧхӧла буйн...

Əз нħа жи нəħ'əлəте ль wи ə'дəти дькьм. Т'əне əз дьхwəзьм, wəки мə'никə ӧса ħəбə, кӧ qəwм-пьзмамед мьн бен т'оп бьн, дəрħəqа мьнда хəбəрдьн, щаħьлтийа мьн бир биньн, лəма мьн qрар кьрийə, кӧ хера хwə бьдьм. Чьма əмəке мьн нава ве маледа т'ӧнə, йане əз к'иси wə дьжим. Шькьр ħ'ӧкӧмəте бир нəкьрийə, wəки бəре wəхта мьн дəрбəке хwə нава зəвийа колхозеда дьфьрьканд, мьн п'артəк гəньм дьдьрут у бона калтие мьнр'а п'əра бəрдьдə. Хwə ч'ə'ве мьн дəсте wə нинə...

— На калко,— нəвие мьн гот,— пəз жи qӧрбана тəнə, дəwар жи. Йəке на, ħ'ьз дьки дəħа шəржекə, т'əне нə бона хере, шəрмə.

— Əw шӧхӧле тə нинə,— мьн готə wи,— шəрмбə, шəрм нибə, əw бона мьнə.

Мьн ħəw дит, qьтитка мьн жь щи р'абу, мьле баве хwə гьрт, бьрə гоза малейə дьне у wьра бу п'ьстə-п'ьста wан. Wəхтəке шунда ħəрдӧ жи вəгəр'ийан у нəвие мьн гот:

— Тӧ чь р'оже к'ьвш дьки?— Мьн готе, wəки р'ожа пенщшəме.

— На хер,— wи гот,— wе р'оже т'əмам сəр хəбате к'эсьринə. Əм лə'де дəрбазкьн. Мьн дит, wəки гьлие wи р'астə, мə ӧса жи qрар кьр.

Дə тӧ бь хwə дьзани, Муса щан, ə'дəте мəйə... Wəхта мəрьв хера хwə дьдə, гəрəке жь мал дəрк'эвə ħəр'ə, ноли мəрьвəки кӧ т'əркəсəрати дьне дьбə. Р'ожа лə'де шəбəqе, wəхта əз жь нава щи р'абум, мьн дит, wəки нəвич'ьрка

мьн we к'ьнще мьнə т'əзə р'əqи кьрийə у данийə бəр мьн, ле ед мьнə ḣəрр'о ḣьлдайə брийə.

— Ахьр, qьтитк,— дьбежьме,— тö дьзани чьйə, wəхта мəрьв хера хwə дьдə... Хwə əз начьмə дə́wəте... Тə чьма к'ьнще мьн гöḣастьнə...

Мьн ḣəw дит, диса ноли п'ьшикəке банзда, əз пач'кьрьм у гот:

— Қалко, мə нава щинарада нəкə р'овəт. Чьр'а хwə дəсте мə бьн кəвьрада нинə, р'ожа лə́де тö к'ьнще т'əзə ль хwə нəки. Пəй, тə диса сəр-сурəте хwə ḣьлнəдайə... Дə əм ḣəр'нə щəм дəлак, тö гəрəке ə́сəи сəр сурəте хwə ḣьлди...

— Qьтитк,— дьбежьме,— мəрьве кö хера хwə дьдə, бьзанбə жь дьне чуйə. Тö чь буйи щьр'щьр'к, дькьм-накьм йаха мьн жь тə хьлаз набə...

— Əз we йəке фə́м дькьм,— дьбежə.— Тə чь готə мə, мə гöр'а тə кьр, мə пəз жи шəрже кьрийə, мьришк жи, эмиш жи к'ьр'ийə, шəрав жи к'ьр'ийə, ле нḣа тö гəрəке гöр'а мə бьки. Баве we у дйа we т'əви хəбəрдана мə нəдьбун, т'əне дьк'əнийан у ноли қазийа гöḣ дьданə ḣöщəта мə. Ахьрки əwe əз анимə сəр р'е. Wəхта əм чунə дəлакхане, дəлак сəр-сурəте Щəмале кöр'е Qəймəз ḣьлдьда. Əз сəр к'öрси р'уньштьм, ле Дилбəра мьн незики дəлак бу, тьштəк гöḣе wида гот, ḣəqe wи пешда дае у пашда вəгəр'ийа, кö ḣəр'ə мале.

— Чьр'а п'əрə щəм мьн т'öнəнə?— Мьн готе.

— Қалко щан,— дьбежə,— шькьр п'əре тə гəлəкьн. Тö мьнр'а ḣəрр'о ширьнайи дьк'ьр'и. Əз жи дьхwəзьм

тәр'а qәнщике бькьм. Тӧ пе п'әре хԝә мьнр'а диса ширьнайи бьк'ьр'ә, бинә мале.

— Ахьр,— дьбежьме,— әз наемә мале, әзе һәр'ьм.

— На,— дьбежә,— һ'әтани тӧ ширьнайи нәйни, әз нан нахӧм, әзе һивийа тә бьм. Хԝә тӧ нахԝәзи әз бьрчи бьминьм?...

Р'астие жи әԝ qьтитк ӧса һин буйә, һ'әтани кӧ әз нәчьмә мале, нан нахԝә у әсәй гәрәке бе к'еләка мьн р'уне, паше дьле ԝее р'ьһ'әтбә.

Хӧләсә, Дилбәра мьн чу мале, ле дәлаке мә хԝә әглә дькьр, дьк'әтә хәбәрдане, тӧ нәбежи Дилбәре нав тедайә, ԝәки мьн әглә бькә. Һ'әтани кӧр'е Qәймәз р'абу, әз р'уньштьм, баԝар бьки, сәһ'әтәк дәрбаз бу. Сәһ'әтәке жи әԝи сәр сурәте мьн һьлда-бу дӧ сәһ'әт. Ԝәхта әз жь дәлакхане дәрк'әтьм, р'о иди эп'ещәйи бльнд бьбу. Мьн һәԝ дит Дилбәра мьн ч'ьк, диса бәр мьнр'а дәрк'әт, мьле мьн гьрт, бәрбь мале к'аш кьр у гот:

—Қалко, дьле мьн бьрчина хава дьчә, әм һәр'н, нан бьхԝә, паше к'ӧда дьчи, һәр'ә. Р'ӧстәм жи жь Ереване һатийә, мьн щаб шандьбу, дьхԝәзә тә бьбинә.

Р'ӧстәм, әԝ нәвич'ьрке мьнә, бре ԝе. Әԝ Ереванеда идара хԝәндьнейә бльндда һин дьбә. Мьн зуда әԝ нәдитьбу, гәләки бира ԝи кьрьбу. Чь сәре тә бешиньм, әз чумә мале. Мьн дит, qәԝм-пьзмам, дәр у щинар ԝе т'әмам т'ӧп бунә, сьврә р'ахьстьнә у һ'әму тьшт һазьрә. Әз у Р'остәм чунә дәст у р'уйе һәвдӧ, мә сьлав у к'ьлав ль һәвдӧ кьр, мьн һәԝ дит qьтитка мьн те, шәш дәзмале дәста у щотә горе хас ль дәстда, незики мьн бу гот:

— Қалкӧ щан, ч'әве тә р'оньк, е мә жи пер'а!... Иро

сәд сале тә т'әмам бун. Бьра дәсте тә т'ьме сибә, ль сәр сәре мәбә. Тә дьхwәст, wәки мә'ник һәбә, кӧ qәwм у пьзмам, дәр у щинар т'оп бьн у һьнәки тә бир биньн. Жь we мә'ние четьр т'ӧнә, иро әме һ'әтани эваре т'әне дәрһәqа тәда хәбәрдьн.

Паше әwe әз пач'кьрьм у пашда вәк'ьшийа. Ду wер'а нәвич'ьрке мьн һатә р'уйе мьн, паше нәвие мьн, qәмw у пьзмама, дәр у щинара сәдсалийа мьн бьмбарәк кьрьн, хер жь сәре мьн фьр'и, чу у әм дора сьвре р'уньштьн. Ле нәвич'ьрка мьн ноли пьльнга чапьк дьчу-дьһат, фьраq ль бәр мевана дьгӧһаст, жь шабуна ч'ьр'тьк дьда хwә, алие мьнда дьнһер'и у мәрьв т'ьре тә'на ль мьн дьхә у дьбежә:

— Дә һәр'ә, тә гьртә хwә... Тӧе щарәкә дьне дә'wа хере бьки...

ЧАWА ТӘ'ЛО БУ БӘШО

Тә'лое Бәлч'ьки сьбе зу һ'ьшйар бу, нав щида чәнд тәвьзи данә хwә, мәрьв т'ьре әw дьхwәзә qольнща хwә бьшкенә, паше кьрә гази:

— Шәме, Шәме!... К'ока wә бьqәлә, к'ане тӧ у буква к'ӧда чунә? Wәрьн, льбасе мьн бьднә мьн, әз дьхазьм р'абьм.

Һәла к'әw нәк'әтьбу сьбе, Шәме бука хwәйә щаһьлва р'абубун. Әwана пәз дотьбун, гом у т'әwлә паqьшкьрьбун у нһа дора ч'еләка хwәйә авьсә бәш дьчун-дһатьн, әw

т'имар дькьрьн, дәсте хwә дьданә гöhане we, тә дьгот р'әмле давежьн, чька ч'еләке к'әнге бьзе.

We мьсләтеда мәрьв т'әне дәнге хасие дьбьhист. Буке йане дькьрә ньч'ин, йане дькьрә т'ьлә-т'ьл. Әwe бәр хасийа хwә хәбәр нәдьда.

Wәхта Шәме у буке дәнге малхwе мале бьhистьн, hәрдö жи бь ләз hатьнә мале. Буке зу к'ьнщ дани бәр хәзуре хwә, чу бәр стуна навмале сәкьни, дәсте хwә т'әwар кьр у ноли әскәрәки гöнәк'ар hивийа фәрмана хәзуре хwә ма.

Тәло, чаwа h'акьме мала хwә у пьштоване әдәте кал у бава, дö-се щара кьрә ньр'ин, бьн ч'әвада авьр'әк да Шәме у бука хwә, паше пьрси:

— Ч'еләк hәла нәзайә?

Шәме щаба wи да:

— Мерьк, wәхта ч'еләк бьза, мьне мьзгини тәр'а банийа, ле wәхта әм кәр'ьн, бьзанбә hәла нәзайә.

Тәло ноли мәрьвәки әньр'и готе:

— Мьзгини... мьзгини... Хенжь we хәбәре, т'ö тьшт начә сәре тә. Мьн зуда тәр'а готийә, мьзгиние т'әне wи чахи мьнр'а бинә, wәхта голька ч'еләке нербә у ноли мака хwә бәшбә. Гае мәй Ч'әвр'әш дhа пир буйә, зәфзәф дö-се сала мәр'а бьхәбьтә. We шунда дhа әw кер нае. Ле К'увие мә hәла чар салийә, әw ноли мака хwә qәмәр у нәтькбәшә. Әз дьхwәзьм бре wи жи öсабә.

Шәме же пьрси:

— Ле wәки гольк мебә, wи чахи набә?

— hьлбәт, жьньк, набә. Бен га дәст у ьнге мьни гьредайинә. Әз нькарьм зәвие р'акьм, нан бьчьньм. Ле

бей хәта щот һ'але мә хьрабә. Мәсәла щьмаә'те дьбежә:—
"Қ'е дьне дот? Қ'е к'ьр'и у фьрот, ле диса нәгьһиштә хәта щот„. Хенжь ԝе йәке дьбежьн, ԝәки бәр дәре к'е щотә гае ԛәмәрә нә'тьқбәш һәбьн дәԝләт хԝә мала ԝи дьгьрә. Э... э... э... жьньк, әва гьлийа нә һ'ьше тәнә, жьн һаж бае дӧне ниньн...

Хенжь пез у мьришка Тә'ло һ'әйԝанәте ме һ'ьз нәдькьр. Куч'ке ԝи к'опәк бу, п'ьшика ԝи гьвьр бу, гӧһдьреже ԝи нер бу. Әԝи ч'еләк т'әне бона ԝе йәке хай дькьр, ԝәки гольке нер жер'а бинә.

Ви тәһәри жи әԝ бәрбьр'и мәрийа дьбу. Бь нета ԝи, т'әне изна ԝе жьне һәйә р'у һәԝата дьне бьминә, йа кӧ мере хԝәр'а кӧр'а тинә. Ԝи т'ьре жь дәст зәԝала жьнейә, ԝәки жьн ԛизе тинә. У ԝәхта кӧр' жер'а бу, әԝи гот: "Жь мера мер дьԝальдьн„. Һ'әтани сонда ԝийә пашьн жи сәре мера бу.

Һ'әтани Тә'ло к'ьнщ хԝә кьр, буке сабуна р'әԛе жь п'әлтьке дәрхьст, шәлбьке т'әнокә т'ьжи ав кьр у ноли муме бәр хәзура хԝә сәкьни. Ԝе сьбе Тә'ло бь ләзәт сәр ч'ә'ве хԝә дьшушт. Ԝәхта Тә'ло пе ч'әнге хԝәйә мәзьн ав дьшәлпандә р'уйе хԝәйи сәкави, ав се-чар гаве дьп'әжьԛи һәр алийа. Әԝи т'әне дьгот: "Оф, хаш,... оф, хаш!...„

Паши ԝе йәке Тә'ло вәгәр'ийа мале, сәр к'ӧтик р'уньшт у һ'ӧкӧм кьр, ԝәки жер'а ԛәԝатике биньн. Жьна ԝи сьврә бәр р'ахьст, шәшә нане ләԝаш дани сәр сьвре, к'аськәк т'ьжи ԛат'ьх кьр у дани бәр мере хԝә, ле бь хԝә жи, ноли мьришка авьш, бьнәт'ара ԝида р'уньшт.

Паши се-чар дәԛа, буке дит, ԝәки ԝе дәме әԝ дһа кери хәзур нае, әԝ чу т'әԝле. Ԝәхта әԝе дәри вәкьр, ша-

бунәк руч'ке we тәиси: әwe дит, wәки ч'еләка wана we голька вьр'ни далесә у гольк ноли мака хwә бәшә. Чахе әw незики гольке бу, дела we бльнд кьр, һьндьк ма, кӧ жь шабуне техә qужин:— гольки нер бу. Әwe дьхwәст, бәри хасийа хwә мьзгиние бьдә хәзуре хwә, әwe дьхwәст, wәки мьзгини бьгһижә we. Ле тӧ wәрә, бәхтр'а мере we шәв чубу аш у һәла жь аш вәнәгәр'ийа бу.

Буке нә бәр хасйе хәбәр дьда, нә жи бәр хәзур. Бәлән-газе ньзанбу чь тәһәри хәзуре хwә сәрwәхт бькьра.

Нава ван мьталада бук вәгәр'ийа мале. Бу ньч'ә-ньч' у т'ьлә-т'ьла we. Хасие у хәзур тьштәк фә̇м нәдькьрьн. Ле буке диса дькьрә ньч'ә-ньч', дәсте хwә дьда ә̇нийа хwә. Хасие бь зорәке фә̇мкьр, wәки ч'еләк зайә, голькәкә бәш анийә. Хасие нәмәрди нәкьр, дәсте хwә qат'ьхда кьр, нә̇тка мере хwә хьст у готе:

— Ле т'оп лек'әти, фә̇м наки, wәки ч'еләк зайә, голькәки аwа бәши нер анийә.

Тә̇ло пьзавәк да хwә, дьхwәст р'абуйа у бьбәзийа т'әwле, ле һәма we дәме щинаре Тә̇ло дәрда һат. Әwи дьхаст бьгота "Сьба тә хер, Тә̇ло,, ле wәхта нишана qәрqаш сәр нә̇тька wи дит, готе: "Сьба тә хер, Бәшо!„ у we р'ожеда гӧндийа т'әмама дәwса Тә̇ло wир'а дьготьн Бәшо.

"К'АПУС„

Сәртипе Қ'ьзруки ньзаньм жь к'е бьћистьбу, wәки хәбәра "Сәртип„ к'ьвш дькә qӧмандаре әскәрие у т'ьме бь наве хwәва qӧт'ам дьбу. Wәхта каләмер паши тәндура ль бәр диwер т'оп дьбун, сәрькед хwәйә мӧштӧкгелаз т'ьжи т'туна р'иши дькьрьн, ду ль сәр сәре хwә дькьрьнә хәләq у дьк'әтнә мьсьлә́те, Сәртип жи дьћатә wьра, п'ала хwә дьда диwер у ноли к'әспькәке диwерва дьqәмьти. Бәре, wәхта сәба хьзмәтәкә бьч'ук ћәвала п'әйе wи дьдан, әwи дьгот:

— Чьма әз к'емә... Нә мьнр'а дьбежьн Сәртип!— Ле пашwәхтие Сәртип дћа т'әwqе хwә ћәвала qәтанд, т'әне дьчу бал кала. Р'астә, т'әбийәте шӧрәта хwә әwqаси жи сәр wида нәбарандьбу, бәжна wи кьнбу, т'әшке wи харбун, анәгори гәwде wи ч'әпьлед wи дьреж бун, дьранед wийә пешьн ноли qила дәвр'а фьстьqибун, щарна әw ноли сәма мә́т дьбу ль мәрийа дьнћер'и, ле ч'әрме wи qәрqаш бу у qәт бина к'ьз же нәдьћат, ләма жи ћ'әтани нћа әм ньзаньн гәло чьма жер'а дьготьн Қ'ьзруки. Хенжь Қ'ьзруки жер'а ӧса жи дьготьн "К'апус„. Жьна wи әw нава данибу сәр у әw ви тәћәри qәwьми бу:

Гӧнде wанда дә́wәт буйә. Қ'әсәки Сәртип т'әглиф нәкьрьбуйә, ле wи т'ьре, дьнйаеда т'ӧ qәwмандьнәкә мәзьн бей wи набә. Әw к'ьнщед хwәйә т'әмьз хwәдькә у дьчә дә́wәте. Бәре әw дьк'әвә говәнде, дӧ-се фьтла дьзвьр'ә, ле wәхта дьбинә, кӧ к'әсәк сәр сәре wир'а шабаша надә, әw дьфькьрә,: "Нә ахьр әз гӧла говәндамә, ч'әпле мьн ч'әпле р'әqасчйанә, малт'әрәза чьр'а фә́м накьн?„

Əw дьə'ньр'ə, те мале, дӧ к'ас арəqе бəри гəwрийа хwə дьдə у qьч'е пар'а вəдьгəр'ə. Һ'əта Сəртип дьчə we qӧрбəтие у те, хwəйе дə̈wəте д̇һа сьвре р'аст дькə, гьрə-гьр дора т'əхтə р'удьнен. Р'астə, дəфчи у зӧр'нəчи жи һатьбунə сəр т'əхтə, ле щаһьлед дьне дəрва говəнд гьртьбун, к'лам ль һəвдӧ вəдьгəр'андьн, дьлистьн у ша дьбун, ле Сəртип т'ьре ə̈йната wир'а дə̈wəт бəтьли у кӧла шабаше дьле wида дьминə. Əw те сəр т'əхтə у хwəр'а щики сəмт дьгрə.

Wəхта долəбаши к'аса ə̈wльн һьлдьбьр'ə у əшqи һəрдӧ гӧла вəдьхwə Сəртип жи т'əмамар'а т'əвайи к'аса хwə вəдьхwə. Дӧ к'асе дьнейə т'омəри жи-əшqа де у баве бук зə̈ве-əw wи тəһəри кəр'ə-кəр' вəдьхwə. Паши чəнд к'аса д̇һа ч'ə̈в ле дьqӧльбьн, лев ле хар дьбьн, те бежи qəй дабунə бəр гəзгəзке. Wи т'ьре щмаə̈т т'əне дəрһəqа wида хəбəр дьдə, т'əне һатйə wьра, бьк'əвə к'ьр'е wи, пе бьк'əнə. Wи бəр хwəда дьгот: "Ахьр əшqа бук у зə̈ве, де у баве бук у зə̈ве вəхарьнə, нə əз жи кӧр'е qиз-мəт'а харзийа кӧр'е кӧр'апе букемə. Əwана ə̈йнатар'а əшqа мьн вəнахӧн„. Əw чаqуйа, кӧ р'əмəтие баве wи жь ньскӧле к'елəндие чекьрьбу у жер'а мират' һьштьбу, һедика жь щева хwə дəрдьхə. Дəве we вəдькə, дьхə нава истəгана шəраве, лəв дьхə, к'ере истəганеда дьһелə, р'адьбə п'ийа у бь һерс дьбежə:

— Чьма əм к'енə. Һəр к'əс кӧр'е баве хwəйə!... Əз ойинбазийа долəбаши дьзаньм. Əзе пе ве к'ере зьке wи бьдьр'иньм, хуиа wи текмə ве истəгане у сəр хwəдакьм, Мьнр'а дьбежьи Сəртип.— Əw жь бəр т'əхтə дəрте чаqу-

йа xwə истəганеда дьһелə, дьшəwьшə у хəйди бəре xwə дьдə мале.

Чь тəһəри əw дьгьһижə мале, чь тəһəри жьна wи к'ьнще wи дехə у wи дьхə нава щи, Сəртип һаж пе т'öнəбу. Т'əне бəрбанга сьбе ньшкева дьбə вьг'ə-вьг'а wи у əw дькə гази:

— Qизе, һа qизе!... Гöле, Гöле, р'абə, зу ч'ьре вехə, мьн к'апус гьртийə!...

Wəхта Гöле ишьqе ведьхə, əщебəкə гьран ль бəр ч'əве xwə дьбинə: Сəртип тəна кьрас у дəрпе wе сəр дошəке сəкьнийə, чоке wи дьлəрзьн, льһ'еф ль тьштəки аландийə у зəг'м синге xwəва дьгöвешə. Бəр ишьqе Сəртип һьнəки дьл дьстинə у дьбежə.

— Qизе, зу бькə гезие бинə əм дела к'апусва гьредьн, wəки т'əслими мəбə, паше əм чь же бьхwəзьн, wе мəр'а бинə. Хöде бəхте wа щарəке дьдə мəрьва.

— Wəлə, мерьк тö хəр'ьфи, кöр'о, к'апусе чь-... Тö бь xwə буйи "к'апус,, шəраве вəдхwи, xwə öнда дьки, тьште əщеб тенə хəwна тə, нə xwə-xwə р'адьзей, нə жи дьһели əм р'азен. Wəки əw т'əмам р'астбуна мьне зува гези поч'ка тəва гьреда. Дə, зу бькə, льһ'ефе дайнə сəр щи у р'азе.

Паши wан гəфа, дəсте Сəртип сьст бун у льһ'еф шьqьти сəр дошəке. Һəма wи wəхти п'ьшика wана жь нава льһ'ефе дəрк'əт, тəвьзик да xwə у р'əх сове мəр'ьси.

Т'ƏВИ ХӦДЕ НЕН НƏХWƏ

Wəxтəке т'ьреqək у мьридək р'еда дьчьн. Һəрдӧ жи гəлəки бьрчи бунə. Ньшкева əw р'еда бог'чəки дьбиньн.

Wəxта wи бог'чəйи вəдькьн, дьнһер'ьн, кӧ кəри к'адə тедано. Т'ьреq дьбежə:

— Фланкəс, wəки əм ви п'ьрти к'адə орт'а һəвдӧда п'арəвəкьн, əм һəрдӧ жи wе бьрчи бьминьн, ле wəки йəк бьxwə, wе п'ьр'и-һьндьки т'оq бьгьрə. Wəрə əм жь р'е дагəр'ьн, сəр к'ӧлəш һьнəки р'азен. К'е жь мə хəwнəкə дһа р'ьнд дит, бьра əw к'адə п'ара wи бьк'əвə. Мьрид гот:

— Бьрабə.

Чахе əw сəр к'ӧлəш вəлəзийан, т'ьреq гəлəки сəр хəwна xwəда фькьри, wəки əсəйи жь мьрид бьбə у wи бьхапинə. Мьрид гəлəки к'əсьри бу, пер'а-пер'а хəwр'а чу. Ле чахе һ'ьшийар бу, дит, кӧ т'ьреq р'азайə, wи бог'чə вəкьр, к'адə xwар у р'аза. Wəxта т'ьреq һ'ьшйар бу, дəйль һəвале xwə кьр у готе:

— Фланкəс, мьн хəwнəкə ӧса р'ьнд дитйə. Ле тə?...

— Wəлə, йа мьн тьштəки һа нəсафи бу, ноли хӧмамəке бəр ч'ə'ве мьнр'а дəрбаз бу. Дə һəла хəwна xwə шьро вəкə. Т'ьреq гот:

—Хəwнеда мьн дит, wəки əз у тӧ һа бьрчи сəр ви к'ӧлəши вəлəзийанə. Ньшкева жь əзмана п'елəган дахьстьнə жере. Əз пе wе п'елəгане һьлк'ьшийамə əзмана у мьн дит, wəки вайə хӧде сəр сьвре р'уньштйə, чарнькале wи мьлийак'əтьн, һ'əзар-һ'əзар нəмəт wе сəр сьвре р'аст-

кьрьнә у xwәр'а нан дьхöн. Wәхта әwана ч'әв мьн к'әтьн, гази мьн кьрьн у к'еләка xwә, сәр сьвре дамә р'уньштандьне, мьн wьра т'ер нан xwар.

Ле хәwна тә чаwанә, мьрид?

— Wәлә, чь бежьм. Wәхтәке әз һ'ьшйар бум, тö т'öнәбуйи. Вьрда т'ьреq, wеда т'ьреq, сәр у бәрат'е т'ьреq öнда бун. Паше мьн дит wе жь әзмана п'еләганәк дахьстьнә жере. Әз пе wе һьлк'ьшийамә әзмана у мьн дит, wәки тö wьра т'әви xwәде у мьлйак'әта нан дьxwи. Қәсәки гази мьн нәкьр, мьн шәрм кьр пешда бем. Әз дак'әтьмә жере у мьн әw п'ьртие к'адә һьлда у xwәр.

— Ло, ло, тә р'астие к'адә xwәрийә?...

— Сәре тәкьм, мьн xwәрийә.

— Пәһ'ә... Бьра мала wи хьрабббә, к'и паши wе йәке т'әви хöде нан бьxwә.

Р'ӘВ У СЬТ'АР

(Р'омана нәк'öтакьри)

СӘРӘТА

Орт'а гöнде мәда голәк һәбу, йа кö жь ава бәрфе у баране т'ьжи дьбу у т'әне дәстпебуна пайизе дәwса аве һ'әр'ир'әшк дьма. Баһаре у һавине дәwар дьһатә мозәлана р'әх голе. Бьнәт'ара голе мәк'т'әба гöнд бу, кö wәкә

чокәк хали авитьбунә сәр бане we, wәки пайзе у зьвьстане дьлоп нәкә. Салед диwана советиейә ә̇wльнда, wәхта шӧхӧле каләмера малда т'ӧнә бу, әw бәр диwаре we мәк'-т'әбе бәрәв дьбун у бь һ'әwаск'ари һәвр'а дьк'этьнә мьсьлә̇те. Ле жь һ'әмуйа зә̇фтьр wана сәрһатиед хwә, йане әw сәрһати гьли дькьрьн, кӧ жь кал у бавед хwә бьһистьбун. Сәрһатиед wан гәләки һ'әwаск'ар бун-каләмера әw бь һостатикә ӧса шьровәдькьрьн, кӧ мәрьв һ'ьжмәк'ар бу гӧһ бьда wан. Wана гәләк бәйт', ч'ир'ок, сәрһати, ԛәлиботк, мәт'әлок әзбәри заньбун у гәләки һеса нава хәбәрдана хwәда мәсәлед жь wан дьданә хәбате. Һәԛие к'әвә һәр йәк жь wан к'т'ебханәкә т'әрих у мәдәнийәта щмаә̇та хwәйә зенди бу.

Р'астә, орт'а мьн у каләмера хwәш бу, мьн wанр'а һәрт'ьм т'ьтуна сәрт дәст дьхьст, ле каләмер һ'ьз дькьн, wәки тӧ ԛәдре мәзьнайа wан дьгьри, ле wан т'ӧ щара изьн нәдьданә мьн, wәки әз жи wан сәрһатийа гьликьм, ед кӧ мьн заньбун. Әw мьлк'е wани нәп'арәвәкьрибу у т'ӧ йше щаһьлед ноли мьн, чаwа кӧ wан тә̇н ль мьн дьхьстьн, пе нәк'этийә, wәки п'екьмә мьлк'е wан.

— Ль к'ӧ мерьн, ч'ук гәрәке дәнге хwә нәкьн, һәла гәләк тьште тә кемьн, wәки тӧ бьби мер, wана дьгот. Әз мәщбур бум бемә р'ае. Ԛәйдә-ԛанунед wан wи алида гәләки сәрт бун, wәки әз лайԛи дәстурдарийа wан бубума, р'астие жи гәләк тьштед мьн кем бун.

Бәре ә̇wльн сьмеле мьн т'ӧнә бун. Әw йәк нә бь дьле каләмера бу. Wә̇де хәбәрдана мә wана гәләк щара тә̇н ль мьн дьдан у дьготьн, wәки "к'ӧрде бе сьмел к'ӧрд нинә. Мере бь чь сонд бьхwә, wәхта сьмеле wи т'ӧнәбьн?

К'е же баwар бькә? Сьмел намуса меранә, qәдре wанә, сьмел бона мера qәwатәкә мәзьнә„. Ле мьн жь щаһьлтийа хwә әw qәwата мәзьн к'оква р'адькьр.

— Ле чьр'а һун жь мьн баwар дькьн, wәхта әз wәр'а газета дьхуньм?— әз һерс дьк'әтьм.

— Һәйло, Ә'зизо... газет-әw тьштәки майинә, wьрада р'асти һатийә ньвисаре у тӧ wе р'астие дьхуни. Әгәр тӧ тьштәки хельф бежи, думька дәрәwа кӧртә, әме пер'а-пер'а те дәрхьн.

— Нә ахьр кӧр'кьрьна сьмела пацьжаийә,— мьн дьгот.

— Пацьжаийә... пацьжаийә...— кала qәрфе хwә ль мьн дькьрьн,— тӧ һәw зани Ленин һаж wе пацьжаийа wә т'ӧнәбу?... Ле әwи сьмеле хwә кӧр' нәдькьр.

Һ'әмиде каләмер, кӧ чәнгуйа хwә к'ӧтабу шьвдара зог'але у сәр сәле жерьн р'уньштьбу, ньшкева п'ап'ахе хwәйи qәwащӧхии кәвн сәр сәре хwә р'асткьр у дәстбь сәрһатне кьр.

— Wәлате Мушеда щинарәки мә һәбу, мә наве wи данибу "Стуно„. Нә кӧ бона wе йәке, кӧ әw бльнд бу, ле бона wе йәке, wәки дәрбәке, wәхта к'еране т'әwла щинаре wан qәльши у бане wе т'әwле һьндьк ма кӧ бьһ'әдьмә, ч'еләка wана у чәнд пәза бьн хwәда бьһелә, Мьшире тә (наве wи Мьшир бу), һәрдӧ дәсте хwә дьдә бьн к'еран у әwqаси wи дьгьрә, һ'әтани щәм щинара стунәке дьбиньн, дьдьнә бьн к'еран у wи р'аст дькьн. We р'ожеда мә наве wи дани Стуно. Хӧләсә, р'оке Стуное тә мьлазьмәки т'ьрка бона wе йәке дькӧжә, wәки әwи һ'әвт ч'әрм жь пьшта мә р'адькьр. Лазьмбу, wәки әм Стуно хьлазкьн. Qазнед т'ьрка дәwса хуна мьлазьм сәд пәз дьхwәст. Әw-

qас пәзе мә т'ōнә бу. Мöрт'ōла бәг сәрәке эла щинар бу. Мә заньбу, wәки әw дьжмьне сöлт'ане т'ьркайә. Стуное тә дьчә щәм Мöрт'ōла бәге, ḣ'ал у ḣ'әwале хwә жер'а шöровәдькә у сәд пәзи дәйн же дьхwәзә. Дö сала шундатьр wи готи әw пәз пар'а вәгәр'анда у муки сьмела хwә дьк'ьшинә, дькә нава дәзмале у чаwа гьрав щәм бәг дьḣелә. Бәг жь wи баwар дькә у сәд пәзи дьде.

Дö сала шундатьр мә у гöндиед щинар сәд пәз бәрәвкьр т'әслими Стуно кьр у шандә щәм Мöрт'ōла бәге. Wәхта Стуно пез дьбә дьгьḣинә щи, бәг малда нибийә. Ханьма wи wан пәза ḣьлдьдә, т'әслими шьвана дькә, дәзмале бь муйе сьмела wива жь qöт'ие дәрдьхә у пар'а дьдә Стуно. Дьбини сьмел чьнә?... Дьбини чаwа жь мәрийа баwар дькьрьн!...

Ле нḣа әм шәдәтнәме тәр'а тиньн, морәкә мәзьн жи ль сәрә, тö панздәḣ щара wе дәсте хwәда дьзьвьр'ини, ле дьḣер'и, гәло әw qәлп нинә. Ле чьма баwар наки?... Чьмки тö сьмеле хwә кöр' дьки, тә нишана мера öнда кьрийә, баwари öнда кьрийә. Ле к'е кö баwарие öнда дькә, әw мәрәме әмре хwә öнда дькә. Әгәр тö мәрьви, тö готи баwарийа хwә жь мәрьва бини. Т'әмие мьн ль тә, wе йәке бир нәки.

Ле сьмел әw ḣәла ниве кöле бу, мьн дькарьбу сьмеле хwә бәрдана у нәбума пек'әние кала. Кöла мәзьн әw бу, wәки к'олосе мьн бь шәра р'ишива т'ōнә бу. Дйа мьн зуда гьли дабу мьн, wәки мьнр'а к'олосәки чекә, ле льба мәйә qәрqаш т'ōнәбу. Wәхте дйа мьн бьḣист, wәки әз газьне хwә кала дькьм, wе гьли да мьн, кö к'олосе мьне зутьрәке ḣазьрбә у дәвое мәйи мәзьн дәрхьст, п'әрә данә

мьн, кӧ щинаре мәр'а т'әвайи һәр'ьмә Ереване, нәфте, пьтька у тьште майни бьк'ьр'ьм. (Wи чахи дьк'ан һәла гӧнде мәда т'ӧнәбу).

Wәхта р'ожтьра дьн эваре әз щинарар'а т'әвайи wастнайи у бьрчи вәгәр'йамә мал у шемика малер'а дәрбаз бум, әщебмайи мам. Қ'олосәки чили qәрqаш, шәра р'иши ль доре аланди ль сәр стер'е мә бу. Жь шабуна һьндьк ма, кӧ текьмә qир'ин, мьн дйа хwә һ'әмез кьр у чумә дәсте wе, т'ьре әз qәт wәстнайи нибум. Мьн ләзә-ләз к'олос кьрә сәре хwә, әшq у ша бәрбь оде р'әвим, ль к'ӧ һәрт'ьм каләмере гӧнд бәрәв дьбун у гӧһдаре ч'ир'окбежәки бун.

We эваре Шех Шәрое жь Синәке ч'ир'ока "Гилгамеш„ дьгот. Т'әне дәwса "Гилгамеш„ wи дьгот "Гьргамеш„, йане гамеше гьр, ле дәwса "Инкуду„ wи дьгот "Инко„. Ниве п'ьр'е wи бь ч'ир'окти дьгот, ле гәләк щийа жи дьстьра. Мqаме we незики мqаме бәйт'а Ә'лие Шер у һәрдӧ кӧр'ед wи бу. Әз әщебмайи мабум, wәки әw поэма Асористана qәдими у йа дьнйаейә пешьн чаwа һатийә, к'әтийә нава к'ӧрда у нава чәнд һ'әзар салада жь дәве мәрики дәрбази е дьн буйә, баwарбьки бь т'әмами композисиа хwәйә нигарие хwәй кьрийә. Нава занәе ч'ир'ок, сәрһати, бәйт' у к'ламада Шех Шәро щие пешьн дьгьрт у чаwа wир'а дьготьи, п'адшае ч'ир'окбема бу. Әwи һ'әвте сали зедәтьр ә'мьр кьрьбу, ле әwqас ч'ир'ок, бәйт, поэм, сәрһати, к'ьлам у qәwл заньбун, кӧ мәрьв ль сәр бира wи әщебмайи дьма. Һ'әмуйа гәләки qәдре wи дьгьрт нә кӧ бона we йәке, wәки т'ьреq бу, ле бона we йәке, кӧ wи бь һостати сәрһатие һ'әwаск'ар шьровәдькьр.

Wəxta əz çumə ode, qəstika k'öxiйam, kö göh bьdiə sər k'olose mьn. Le h'əmuйa bь h'əwask'arikə ösaйə məzьn-va göh dьdanə Şex Şəro, wəki t'ö k'əsi qət əz t'əg'min ji nəkьrьm. Mьn bь xəйd п'ne odeйi jerьnda xwər'a şik dit y zutьrəke h'əmu tьşt bir kьr, t'əne bь göhdar dьbь-hist çawa Gьrgameş y Inko dьjmьned xwə alt' dьkьn, йane ji dənge kaləmera dьhat "П'ə-h'ə!..., Əwe ç'ir'oke h'ətani nive şəve k'ьşand. Wəxta Şex Şəro xəbəre k'ötasiйa hər ç'ir'okəke, йane bəйt'əke "əw çun mraze xwə şabun, hun ji mraze xwə şabьn" got, əw bərbь mьn bu:

— Xorto, tö jь də'wəte teйi?

— Na, kəko, əz çubumə şəhər,— mьn şaba wi da y xwəda wərьmim, wəki axьrke göh danə sər k'olose mьni t'əzə.

— Le mьn həw zanьbu bь we xəmla xwəva də'wəteda buйn,— wi nərm got y əz damə fə'mkьrьne, wəki t'əne də'wətada mərьv dьkarьn ösa bьxəmьlьn.

Le əw ji heç'. Wəki mərьv bьbə mere ə'sli, lazьmə t'ьvьnga wi həbə, йane ji əw bьkarьbə sərədərie jь t'ьvьnge dərxə, meşьndarəki ə'йanbə. P'astə, t'ьvьnga mək't'əbeйə luləzьrav "ТОЗ—8„ hərt'ьm bьn dəste mьnda bu, le kaləmera t'əne t'ьvьnga "Museйni„ (йa Mosin) nas dьkьrьn. Wəxta mьn dərbəke ç'ьvikəkə t'orxə köşt, wana bь lomə h'ьşumi sər mьn kьrьn;

— Пe t'ьvьnge mərьv gölla t'əne bəri dьjmьna y də'ba dьdə. Le t'orxə nə dьjmьne təйə. Aqьle tə həla nəпь-jiaйə...

У wana əw kьrьna mьn t'əne wi çaxi baxşandьnə mьn,

wəxта мьн р'əшелəкə баскшкəсти жь чоле ани мал, баске we гьреда, qəнщкьр у бəрда.

Йа сəрəкə əw бу, wəки ћəспа мьн т'öнə бу. Ле к'öрде бе ћəсп, чаwа кö калəмера дьготьн, ноли тəйре бе qанатə. Р'астə, мьн дькарьбу хwə ћьнəки сəр пьшта ћəспе бьгьрта, ле qəwата мə нəдьгьћиште, wəки ћəспе бьк'ьр'ьн. Т'əне wəхта əw ћ'əму нишане мьн ћəбуна мьн дькарьбу хwə ћ'əсабкьра к'öрде əсли у лайиqи гöћдарийа калəмера бубума. Т'əне wи чахи wана дькарьбу изн бьда мьн, кö ћедика дəрге дьнийа р'öћ'е wана вəкьм у ль сəр п'епəлинга п'адшатийа wана р'öт'бе лапи бьч'ук бьстиньм. Ле əw нишане мьн т'öнə бун, лəма жи калəмера изн нəдьданə мьн, кö əз wан сəрћатийа у ч'ир'ока бежьм, ед кö чаwа мьн т'əг'мин дькьр, wанар'а нəнас бун.

Ле əз бона wи qəйдə-qануна wанə сəрт, щарна жи ћəq, жь р'испиед хwə нахəидьм, əз нахəидьм жь дəрсдаред хwəйə пешьн алие змане щмаəта к'öрдада, алие əфрандьна щмаəтеда у бь мьнəтдарикə мəзьнва бир тиньм, wəки бьн бəнгзе wани зьвьрда дьлћ'əлалийа т'əмьз, щер'ьбандьна əмрə мəзьн, философиа садəйə хwəхwəтие, ћ'ьзкьрьна бəрбь хwəлие у т'əбийəтейə бе ћ'əд у ћ'əсаб дьћатə ханекьрьне, т'əбийəта кö wана бь щур'е хwə р'öћ' бəрда бəрдьда у бона ћəр qəwьмандьнəкə we щаба we, йане жи сəрћатийа we щəм wана ћəбу. Аwа, мəсəлə, дəрћəqа Р'йа Қадьзда wана гьли дькьр, чаwа пəзе шьвен зьвьстане бе дəбьр дьминə у шьван сəбəте ћьлдьдə дьчə ка щинаре хwə дьдьзə тинə, wəки бьдə пез. Бьне сəбəта wи qöлбуйə, ка тер'а дьр'ьжə у р'еч'а хwə дьћелə, йа кö тинə бəр гома шьвен. Əw р'еч' ћ'əта-ћ'əтае ль əзман майə. Wи

тәһәри жи, кала дьгот, һәр тьште дьзи р'еч'а wи ӧнда набә. Wана хӧде дьһ'әбанд һәма ӧса, чьмки ә̄дәт бу, ле нә кӧ бона wе йәке, wәки wана баwар дькьр, кӧ хӧде к'аре дьдә. Хӧдее ӧса лазьми wана бу, кӧ бе һәwарийа wана, к'омәкдарие бьдә wан, бь гьлики хӧдее хәбатчи лазьми wана бу, ле нә кӧ е нәдиһар. Ләма жи щарна, wәхта хәбат wанр'а ль һәв нәдьһат, wана ӧса хӧде дьда бәр qамчие ч'ер'а, чаwа гае qәлп, кӧ нирда хwә дьда паш. Жь һ'әмуйа зә̄фтьр wана бәр Шәмс т'әмәнә вәдьда, е кӧ р'онайи у гәрмайи дьда wана. Дәрәмед дине wани qәдими-зәрдушт нава wе йәкеда дьһатә ханекьрьне, wәки гӧнәйә, кӧ т'уйи агьркьн. Һәла сәрда жи бәри wе йәке, wәхта лазьм бу аве сәр агьрдакьн, wана дӧа дькьр, паше ав ль агьр дьр'әшандьн, чьмки чаwа wана дьгот, агьр готи бь ә̄мре хwә "вәмьрә„, ле нә кӧ "бе кӧштьне„. Ньфьр'а wанә лапә гьран әw бу: "Бьра ощаха тә корбә!„, "Бьра ду жь ощаха тә нәк'ьшә!„ Хӧде wана готи нава шӧхӧле конкретда бьһата ханекьрьне, е майин wана нас нәдькьр. Сонда wан ӧса жи ә̄рд бу, кӧ әw дьдәбьранд у сьт'ар дьда wан. Щарна каләмера һәма р'астә-р'аст дьгот:

— Дәрһәqа р'ә̄ма хӧдеда дьбежьн. Дьбә кӧ әw хӧде һәма ә̄рдә, чьмки жь ә̄рде р'ә̄мтьр дьнйаеда т'ӧ тьштәк т'ӧнә. Жь р'ожа хӧльqандьна мәрьвайейә пешьнда һ'әтани нһа чьqас хун һатийә р'етьне, чьqас хьраби, чьqас зӧлмк'ари һатийә кьрьне у ә̄рде бәр wан һ'әму тьшта тәйах дайә, ноли дайка дьлр'ә̄м, йа кӧ һ'әму тьшти дьбахшинә. Әw һ'әму qьр'ежийа, һ'әму нәп'акийа дьшо, һ'әму зәда вәдьшерә, һ'әму гӧнәк'арийа т'әмьз дькә ноли

парзуне ә̄мр. Әwә у т'әне әwә хöдае ә̄сли. Т'әне әwи бе зар у зьманә, һ'әйфе һьлнадә, һ'әму тьшти дьбахьшинә. Бона wи һ'әму мәрьв у һ'әму щмаә'т анәгори һәвьн, ед кö т'әне бькарьбьн һьнәки гöһдарийа хwә бьднә сәр wи у дәрәмәкә р'ә̄ма дьле хwә бьднә wи.

Дәрбәке әм бәр дәре мәк'т'әба гöнд р'уньштьбун. Ә'wре хеж ә̄зманда т'опи сәр һәв бун, бу гöр'ина wана у бьруске бьрq вәда. Мьн жь кала пьрси, кö әw чьйә? Шех Шәро щаба мьн да:

— Әw хöдейә, гöрз-к'әмәнде хwә давежә Апьке мә, е кö жь бьн qәйа у зьнара дәрк'әтийә у дьгәр'ә.

— Ле чьма хöде ле к'әтийә р'ьке?

— Әw дәрк'әт мqабьли готьне хöде у агьр да мәрьва. Ләма хöде әw жорда анийә харе у авитийә нава qәйа. У һ'әта нһа, wәхта Апьке мә жь бьн зьнара дәрдьк'әвә, хöде гöрз-к'әмәне хwә давеже, wәки диса һәр'ә бьн зьнара у баране дьбаринә, wәки агьре дәсте wи весинә.

— Бьзанбә хöде зöлмк'арә,— мьн гот.

— Ьстәхöла!... Öса нәбежә, гöнәйә...— әw һерс дьбун.

Wана ньзан бу, wәки фькред һьнәк öлмдара дәрһәqа wе йәкеда, кö Апьке к'öрдед әзди әw мәләке хьрабиейә-шәйт'анә у әзди шәйт'ан дьһ'әбиньн, т'әне qәлиботкьн. Р'асти әwә, wәки Апьке к'öрдед әзди дәстәбьраке Проме-т'ее һуна, Мьһере әрмәнийа у Амиране гöрщайи незикә у хöр'у жь фә̄мдари у нәзәрийәта к'öрдайә qәдими хöльqийә.

Чь жи һәбә, мьн жь р'испиед хwә һ'ьз дькьр у паши гәләк салед хәрибие, wәхта ә̄з щарәкә дьне вәгәр'ийамә гöнд у ле һ'әсийам, кö жь wан р'испийа гәләк чунә р'ә̄-

мəте, гəлəки бəр хwə к'əтьм. Wəхта əз бəр диwаре мəк'т'əба кəвир'а дəрбаз бум, ль к'ö каләмер бəрəв дьбун, мьн бир ани, кö щаḣьлтиеда чаwа дьщəданд we сəрḣатие гьликьм, йа кö мьн заньбу, wəки лайqи гöḣдарийа wан бьм у бь дəсти we дəрбази нава щерга "мера бьм„. Чаwа мьн дьхwəст щарəкə дьне əw бəр wи диwари бьдитана, гöḣ бьда ч'ир'окед wанə ḣ'əwаск'ар у бьк'əтама нава дьнйа wан ч'ир'ока. Ле ḣəй wах!... Əw йəк нькарьбу бьqəwьмийа. У мьн qрар кьр сəрḣатийа, кö щаḣьлтиеда мьн дьхwəст калар'а бь зар бьгота, нḣа сəр к'аг'əзе бьньвисьм, ḣəла сəрда жи əмьр гəлəк тьшт сəр we йəкеда зедəкьр, чь кö мьн wи чахи заньбу. Əзе гəлəки бəхтəwарбьм, əгəр мьнр'а ль ḣəв бе, wəки алие к'öбра зменда, алие шьровəкьрьна фькред хwəда п'ьр'и-ḣьндьки незики ḣостатийа wан каләмера бьм. Əwе бьбə шекьрдарийа мьн бона биранина wан.

1.

Ḣавина ч'йае Синəке гəлəки хwəшə. Ḣəwа wьра ḣеньке, əзмани ч'ик сайнə, мəрьв т'ьре кəванийа хəбатḣ'ьз пе мəхмəре т'əмьз бь ḣ'əwаск'ари сутайа wийə ноли шуша ḣ'ьлукьрийə. Кöлилк гəрдəна хwə к'öбар бльнд дькьн, ноли к'əмбəра аwаз-аwази ль синге ч'йе дьальн у wи дьхəмьлиньн. Щи-щйа щəwька ḣедика дькьрнə гöшин, бəрп'ала ч'иер'а дьк'ьшйан у нəмайа хwə дьданə хwəлийа адан. Нава чайира сьхда əw анщахи тенə ханекьрьне, т'əне бьнəт'ара ч'йе əw т'əви ḣəв дьбьн у дьбьнə щəwəкə мəзьн, кö гöндийа щарна жер'а дьготьн ч'əм.

ḣәрдö алие ԝе щәԝе синәкийа иди дәстбь гиḣадьруне кърьбун. Илаḣи бәйара Ә'сланда хәбат дьк'әлийа. Ԝьра шәш мәрьв дьхәбьтин, Ә'слан у пенщ кöр'ед ԝи. Чар кöр' зәԝьщи бун. Иди зар'е се кöр'а ḣәбун, ле кöр'е чара-Ә'гит зар'е ԝи т'öнәбун. Пирәжьна дьготьн, ԝәки жь нәзәра ч'ә'вайә, кö жьна ԝи зар'а найнә у жер'а бәньк вәдькьрьн, ле мә'ни ԝе йәкедабу, ԝәки жьна ԝи т'әзә п'е кърьбу сала ḣ'ьвда. Ширьн кöр'е Ә'слани лапи бьч'ук бу. Әԝи ḣәла нәзәԝьщи бу, ле де у баве ԝи ḣазьрайа хԝә дьдитьн, кö ԝи бьзәԝьщиньн. Әԝ кöр' бь жьн у зар'ед хԝәва щәм де-баве хԝә, бьн банәкида дьман. Әԝ öщаха патриархал бу бь сәрәкванийа Ә'слан, йа кö готи бубуйа мәрт'ал мqабьли зорба у дәԝләмәнда.

Ԝәхта дәрḣәqа кöр'ед ԝида ғьли пешда дьḣат, Ә'слан мәсәла щмаә'тейә qәдими дани: "ḣ'әму печ'ие дәста йәкьн, к'ижане жи же нәки хуне бе". Ле дьле хԝәда жь ḣ'әмуйа зә'фтьр әԝ кöр'е бьч'уква к'öбар дьбу. Ширьни бист у дö сали бу, бәжнбльнд бу, навмьла ԝийә фьрә уймиши бәжна ԝи дьбу, йа кö мәрьв т'ьре жь пола р'окьрьнә. Бруйе ԝийә qәт'ранийә р'әш ноли кәвана сәр ч'ә'вед ԝийә ԝәк ед га дьреж дьбун у нә кö т'әне шöрәта мерание, ле öса жи шöрәта дьлр'ә'мие у хԝәгöмание ле дькьрьн. Дәрḣәqа ԝида илаḣи ван пашԝәхтийа гәләки хәбәр дьдан, ԝәхта әԝ кöр'е к'ьриве Хечо-Qарапетр'а т'әвайи дь ḣ'әдадхана баве Qарапетда дьхәбьтин, пе чагуч'е гьран ḣ'әсьне сьнщьри пә'н дькьрьн. Ԝәхта к'ьриве Хечо р'асти Ә'слан дьḣат, дьготе:

— Ширьн ә'йнси п'әләԝанә, ḣ'әдадәки зөре же дәре.

Ә'слан дәстә'бьраке к'ьриве Хечо бу, заньбу, ԝәки әԝ

бадьлһəwа п'əйе кӧр'е wи надə у дьле хwəда ша дьбу. Һəма вьра жи ль бəйаре бəр к'елəндийа wи лəсед гиһе бинхwəшə мəзьн дьман. У баве дьдит, кӧ əw иди гьһиштийə. Ə'слан бь кӧр'ава зу бəйара хwə дьрутьн, гиһаe р'ахьсти кьрнə qуч', ле һəла р'о бльнд бу, нəдьхwəстьн ӧса зу вəгəр'ьнə мал.

К'əнаре щəwейи р'асте, һəма пешбəри бəйара Ə'слан бəйара щинар у һəвале wи Абас бу. Wьра чар мəрьв дьхəбьтин-Абасе кал, дӧ кӧр'е wи у Наза qиза wи. Дйа Назе зуда чубу р'əмəте, ду хwə дӧ кӧр' у qизəк һиштьбу. Абасе кал гəлəк чəтьнайи к'ьшанд һ'əтани зар' мəзьнкьрьн, ле Наза бьч'ук wи сəр дəсте хwə хwəйкьр. Назе дəлалийа баве у бра бу, нава кӧл у дəрде əмрда, ль бəдəна т'əбийəте дьһатə т'əрбийəткьрьне. Ч'уктиеда əw һин бубу мале һьлинə-дайнə, пез бьдошə, тəндуре дадə, нан лехə, харьне һазьркə, к'ьнща бьшо, бь гьлики, т'əмамийа хəбата навмале к'əтьбу стуйе wе у wе бь мəрифəти əw хəбат дькьр. Ле алие дьнда wе хəбате əw кьрə qизəкə һ'ӧкӧмдар у щӧлəт у изна wе һəбу т'əви сафикрьна пьрсед малебə, т'əмийа бьдə бред хwə, сəр wанда һерсбə. Wəхта Абас һəрдӧ кӧр'ед хwə зəwьщандьн, Назе бав у бред хwəр'а т'əвайи дьчу хəбата к'əwшəн. Баве т'ӧ щара зор ле нəдькьр, wəки əw һəр'ə сəр хəбате у изн дабу wе ӧса бькə, чаwа кӧ дьле wе дьхwəзə, бь wе йəкева wи дьхwəст wан кӧла жь дьле wе дəрхə, чь кӧ ч'уктиеда һатьбунə сəре wе. Һəла сəрда жи wи нəдьхwəст wе бьбə к'əwшəн, ле əwе йа хwə дькьр у нəдьхwəст малда бьминə. Wəде биитəнгие щарна wе бадьлһəwа давитə р'əше бука:

— Бəси wанə,— wе дькьрə бьлə-бьл,— дайкед wан сахьн, т'ьме дəwса wан хəбьтинə у р'у данə wана. Бьла ḣинбьн, ле бе шöхöл əз малда нькарьм р'унем, бина мьн дəрнае.

Назе ньзанбу, wəки р'астə, дайкед бука сах бун, ле ə̄мр əwqаси р'у нəдьда wан жи у стринед wийə туж нə щарəке, нə дöда дьльке wани назькда дьчунə харе у дəг'ма хwəйə к'ур ле дьḣиштьн. Абасе кал гöḣ нəдьда тə̄нед wе, т'əне бьн левада лаqьрди дькьр: "Қəр'бьн!.. пльнга мə дьхwəзə хwə бавежə йəки, чəнщьке wе бьтьрсьн, əwə тужьн„.

Пашı гьлиед баве к'əла дьле кəч'ьке дадани, wе сəре хwə бльнд дькьр у бəшəрхwəш дьгот:

— Дə п'ак, баве мьни ḣ'ьзкьри! Əзе нḣа ə̄мри сəр бука кьм, wəки ə̄йдада тəр'а иди к'ада нəпежьн, wи чахи тöе хəйсəте пльнга хwə бьḣ'əси.

Бь wе йəкева ḣ'öщəта wана хьлаз дьбу. Чь жи нибуйа ḣ'əму нəфəред мале жь Назе ḣ'ьз дькьрьн бона р'астие у бəшəрхашийа wе.

Иди чəнд щара хазгиние wе дьḣатьн, ле Абас нəдьхwəст р'йа кал у бавада ḣəр'ə у щаба wана дьда:

— Əз зоре надьмə qиза хwə. Əw кəwотка мьнə азайə, к'е бь дьле wебə, əзе бьдмə wи. Бей qаилийа wе əм нькарьн бенə сəр qрарəке.

Ле wəхта гази Назе дькьрьн, wе кöрт щаба wана дьда:

— Əз ḣəла нахwəзьм меркьм.

— Ле əм дькарьн ḣивие бьн... салəке, дöда,— qəwм у пьсмамед кöр' дьготьн.

— Бьн банәки майинда һивие бьн, бане мә к'ьлиткьрийә. Һ'этани мала баве мьнда пәри нан һәбә әз мер накьм. Ле ԝәхта ве маледа нан нәдиә мьн, ԝи чахи әзе ч'арәке бькьм.

Әԝе, кӧ һатьбунә хазгинне ԝе фәм дькьрьн, ԝәки хәбәрдана зедә бефәйдәйә у п'ор у п'ошман вәдьгәр'ийа нә малед хԝә. Гӧндда иди бә'с бәла бубу, ԝәки Абасе кал һ'ьше хԝә ӧндакьрийә у бәне qиза хԝәйә р'устәнди сьсткьрийә, йа кӧ пе тиред хәбәра дьжәнинә һ'әмуйа у һ'әму тьшти. Һьнәк һәла же дьтьрсийан у дьготьн, ԝәки әԝ һәр'ә к'ижан ощахе, дьһа зу ԝе ԝе ощахе к'амбахкә, нә кӧ авакә. Һьнәкед дьне тьштед сәԝдасәри дәрһәqа ԝеда дьготьн, әԝ вдькьрьн чаԝа сербаз у фә'лькчи, же дур дьк'әтьн, илаһи паши ԝе йәке, ԝәхта ԝе ԝә'де бьндаруке шәлмаqәкә ӧса да бьн гӧһе хортәки, кӧ әԝ шәԝьши. Ԝи хорти дьхԝәст бь зоре дәзмала сәре ԝе бьр'әванда. Һьнәка жи дьгот, ԝәки әԝ жь qизтие к'әтийә у һәма ӧса жи мала баведа бьминә. Ле зутьрәке әԝ нав у нуч'ьк һатьнә һьлдане. Гӧндийа т'әг'мин кьр, ԝәки Наза бистсали у Ширьн бьн ч'ә'вада һәвдӧ дьньһер'ьн у сӧр'әк орт'а ԝанда һәйә. Де-баве ԝана жи әԝ йәк т'әг'мин кьрьбун у гьли дабунә һәвдӧ, ԝәки Назе Ширьнр'а бьхԝәзьн. Ле ван мәһед пашьнда иди һ'әмуйар'а ә'йан бу, ԝәки зутьрәке бьзьна к'уви ԝе дәсте Ширьнда бьбә йа кәдикьри. Нәфәред мала Абас у нәфәред мала Ә'слан әԝqаси незики һәвдӧ бубун, ԝәки нә кӧ т'әне хәбатеда али һәвдӧ дькьрьн, ле дәрһәqа пьрсед фәрзда ль һәв дьшеԝьрин.

Бона ԝе йәке жи ԝәхта Ә'слан хәбата хԝә хьлаз кьр,

бь кӧр'ава чу алик'арие бьдә Абас. Wәхта Ә'слан сәр щәwер'а бандзда, сьлав да һәвале хwә бь лаqьрди гот:

— Чьйә, ә'рәба тә һәр'иеда һасе буйә у qәwата тә нагьһиже дәрхи?...

— Гәло щинартийа ӧса дьбә,— Абас бь к'ән дьготе,— гази мьн дьки, wәки бем т'әви тә нан бьхӧм, ле нахwәзи али мьн бьки. Тә тьрса Ширьн жи нәшандә һәwарийа мә. Һәла тӧ бьсәкьнә, һәq у һ'әсабе мьн у тә гәләкьн, һ'әму йәкә, әзе wи жь тә бьстиньм, wи чахи әзе бәжн у бала тә мезәкьм.

Зутьрәке шәш к'еләндик'еш к'әтьнә р'езе, се мәрьва жи пәй wана тьрмьх дькьрьн, ле Ширьн пе шәна дарин гиһа дькьрә qуч'. Щарәке, wәхта wи пе шәне бьне qуч'е хьст у әw бльнд кьр, qәвзә гиһа к'әтә сәр сәре Назе. We бьн ч'ә'вада ле ньһер'и, к'әнийа у готе:

— Фәсал, һ'ьрч'о!..

Ә'слане кӧ р'еза к'еләндик'ешада е пашьнбу, әw йәк бьһист, ле вәгәр'ийа у готе:

— Аһа, ӧса, qиза мьн, сәр wи һерсбә! Р'астие жи әw һ'ьрч'ә, тӧ һәла жьна wи нини, тә дешинә.

Назе сороморо бу, хәзуре we дәнге we бьһист. Ле баве we һатә һәwарие:

— Һәла wә'де тәе һәбә we ширәтки, ле иһа готи бьхәбьти. Тә әw хәйсәте жьна жь к'ӧ анийә, wәки гӧһ дьди сәр хәбәрдана щаһьла.

— Нә ахьр әw щаһьл зар'ед мьньн,— Ә'слан гот.

— Һәла ле дьньһер'и!... Тә һәла qәләне мьн нәдайә, ле иди qизе жь мьи дьстини... Хwәш замана!... Дә п'ак әм пешда һәр'ьн, дьньһер'и, щаһьл жь мә qәтийан. У wa-

на диса гиһа дьрут, һьнәки бь чәләнги, wәки бьгьһижнә щаһьла.

Хәбат р'ьнд пешда дьчу. Бәйареда т'әне хөшина к'еләндиайә бь т'фаq дьһатә бьһистьне, йа кӧ щарна бь лаqьрдийа, йане жи бь т'ьр'ана дьһатә т'әр'ьбандьне. We гиһадьруне жь дӧ сәһ'әта зедәтьр к'ьшанд у wәхта qәwза чайира пашьн бьн к'еләндийа Әсланда ньхьли әрде, Абасе дәвк'әи готә һәвале хwә:

— Әз гәләки жь wә р'азимә! Һун р'астие жи щамерьн, ле qафе мьни кал һ'әтани нһа те дәрнәдьхьст, wәки һун дькарьн бьхәбьтьн. У әз qемиши wә нәдьбум. Нһа һун иди жь дәсте мьн хьлаз набьн. Һәла бьнһер'ә әз кара хәзалайә чаwа дьдьмә кӧр'е тә, һ'ьше хwә бәрәви сәре хwәкьн. Әзе ӧса бькьм, wәки һ'әму бук у нәвие тә жи ве бәйареда бьхәбьтьн. Т'әне паши we йәке әме говәнде бьгърьн. Р'астие жи, Әслан, ща бьньһер'ә чь щики башә бона говәнде.

— Бәле, щики зәф башә,— wи щаба Абас да.

Паши һесабуне әw к'ома бь т'фаq, бь к'ән у лаqьрди к'әтә р'е бәрбь гӧнд чу.

2.

К'олос аг'а ль сәр чарп'е р'уньштьбу, кӧ халичәкә баш авитьбунә сәр, алие дәсте ч'эпеда һьнәки сәр бәлгида мел бубу, льнге хwә кърьбу бьн хwә. Дәсте wии р'астеда т'ъзбие жь донздәһ щот морие к'арубар бун, кӧ wи щот-щот пе дӧ т'ьлийа дьк'ьшанд, ле дәсте ч'эпеда qәльна бь мӧштӧка дрежва бу. Дуйе, кӧ жи позр'а бәрдьда,

нава сьмеле wийә сьхда һьлдьк'ьшийа жор у дани бира мәрьв чьрпнед тәр', кӧ ду дькьрьн, ле һьнәки шундатьр алаве бьда дәр. Wи т'әне т'ьтуна Трапизоне дьк'ьшанд. У wи әw йәк бь wи һ'эсаби дькьр, wәки нишандә, кӧ т'ае wи т'ӧнә, у һ'әму тьшт бона wи һазьрә. Ч'әве wи туж бун, ноли е qәрт'әла, кӧ сәр qәйа бльнд данийә у һазьрә һәр дәqәке хӧрӧши сәр неч'ира хwәкә. Диwана wи бәла дьбу сәр си-чьл гӧнди бь qьжлә у зозанед хwәва, ед кӧ wи т'әслими хwәкьрьбу бь сайа сӧр'а орт'а wи у п'ашае т'ьрка, дһа р'аст бь сайа бәртила.

К'олос аг'а зәф р'ьнд заньбу, wәки набә, кӧ т'әне гӧмана хwә бьдә сәр п'ашае т'ьрка. Ләма жи wи һәр таһәри дьщәданд wан һ'әму мәрийа бьк'ьшинә алие хwә, qәдре к'ижана нава бьнәлийада бльнд бу нә әwqаси бона һәбуна wан, чьqаси бона п'ьр'анийа кӧр', qәwм у пьсмамед wан, ед кӧ, чаwа wи т'әг'мин дькьр, әw дькарә һәр сәһ'әтәке р'акә мqабьли дьжмьнед хwә. Wи дьһишт кӧ мәрьвед ӧса бенә диwана wи, щарна һәла фькред хwә wанр'а дьгот, ль wан дьшеwьри, Ә'слане кал жи дьк'әтә нава к'ома меред ӧса. Әw бьнәт'ара одеда р'уньштьбу у гӧһ дьда сәр хәбәрдана аг'е у шех.

We р'оже К'олос аг'а дһа гәләки дьхwәст нишанда, wәки әwи чьqаси р'әмә. Wи хәбәр дьда дәрһәqа дәйне мәрьвайеда ль бәр хӧде у мәрьва, дәрһәqа нав у намуса мерада, дәрһәqа дьлр'ә'миеда, дәрһәqа ә'мре мәрьва we дьнеда, мәсәлә жь т'әриqе, ле дһа гәләки жь ә'мре кал у бавед хwә дани. Бь гьлики, wи дьхwәст нишандә, wәки әwи р'әмә у мәнийа we йәке һәбу.

Шӧхӧл we йәкеда бу, wәки чәнд р'ожа бәри we кӧр'е

аг'ен мэзьн Т'емур у кöр'е Шех чунэ р'аw у неч'ире. Wэх-та эw вэдьгэр'нэ гöнд р'ева Т'емур дьбинэ, wэки шьване гöндийа хэwр'а чуйэ у п'арэкэ кэрие пэзе гöндийа к'эт-ийэ мерга wан. Т'емур ноли гöра эрьши сэр шьвен дькэ у wи дьдэ бэр qамчийа, пьшта wи дьхэ, сэре wи дьхэ. Хорте бэлэнгаз вэдьщьньqэ, те дэрнахэ чь qэwьмийэ у тьрса дьр'эвэ пьш зьнара. Т'емур сиари дьдэ пэй у ч'ьва-нэкэ нава кэвьрада ḣэспе wи дьльк'öмэ у сиаре хwэ жь зин давежэ. Тьштэк Т'емур нае, т'эне р'ӭне wи ḣьнэки дьḣ'эр'ьшьн, эw ноли дӭбае хуимьж дькэ qир'ин, т'ьвьнге жь стуйе хwэ тинэ харе у шьвен дьк'öжэ. Эw шьван ḣэва-ле Ширьни зар'отие у щинаре wи бу, маледа кöр'е мэзьн у бэрдэсте баве хwэ бу. Щинар щьнйазе шьвен тиньнэ гöнд у ḣэма wе р'оже жи т'эслими аха сар дькьн.

К'олос аг'а те дэрдьхьст, wэки ḣэwа дора wи сьнщь-рийэ у сьнщьрийэ мqабьли кöр'е wи, мqабьли мала wи. Бона wе йэке жи wи дэрḣэqа йазийа мэрьва у к'ьрийамэ-теда хэбэр дьда, дьгот, wэки чь кö ль ӭнийа мэрьв ḣатийэ ньвисаре, же ньк'ари хьлазби, к'эсэк ньк'арэ qрара хöде бьдэ гöḣастьне. Шехе, кö к'елэка wи р'уньштьбу чаwа т'ьреq, пер'а qайил дьбу, щарна мэсэлед жь дин дани, ле к'öтасиеда гот:

— Ван р'ожа гьли дькьрьн, wэки гаване Мöрт'öла бэге нэwаледа дэwар дьч'еранд. Ньшкева эw дьбинэ, чаwа ḣ'ьрч' хwэ давежэ ч'елэкэке. Эw незики ḣ'ьрч'е дьбэ у дьхwэзэ пе кэвьра у шьвдаре ḣ'ьрч'е р'аqэтинэ. Ḣ'ьрч'а ḣ'арбуйи хwэ давежэ wи у wи жи дьк'öжэ, ч'елэке жи. На, аг'е мьн, йази-мqэдэра мэрьв чьбэ, эw жи те пешийа мэрьв. Лэма дьбежьн: "К'уси, тö чьма öса п'ńси,

дьбежə, хöде əнийа мьн öса ньвиси„. Əм һ'əму ноли ẃи к'усинə, чь кö хöде əнийа мə ньвисийə, əẃе жи бьбə.

Һ'əмуйа фəм дькьр, ẃəки аг'а у шех фəнəгöрийа дькьн у дьщер'ьбиньн кöштьна шьвен öса бьднə к'ьвше, кö əẃ тьштəки т'əẃəк'əли буйə у йазийа ẃи öса буйə. Хəбəрдана ẃана дькарьбу гəлəки бьк'ьшанда, əгəр хöлам дəрда нəһата. Ẃи бəр аг'е т'əмəнə вəда у гот:

— Нава гöндда бука ẃə к'öтан, əлбед ава кö ẃе дани, р'ьжандьн...

— К'е щöлəт кьр бука мьн бьк'öтə?...— аг'е бь һерс пьрси.

— Кöр'е Əслани бьч'ук-Ширьн.

Т'емуре кöр'е аг'еи кö диẃанеда р'уньштьбу, лəз жь щие хẃə п'əкийа, бəрбь ẃе халича диẃархьсти чу, ль к'ö ԛəмə, шур у т'ьвьнг дардакьрибун, т'ьвьнга хẃə һьлда у хẃəст жь диẃане дəрк'əвə. Баве бь һерс готе:

— Сəрһ'ьшкие нəкə, кöр'е мьн! Р'ож те ԛəда жи пер'а. Ғəрəке дури ԛəдеби. Орт'а мə у Əслан хьраб нинə. Мьн т'ьме ԛəдре аԛьлбəндийа Əслан гьртийə. Ощаха мьнда əẃ һəрт'ьм меване мəйи һ'ьзкьрийə. Вьра тьштəк һəйə. Дьһа п'акə əм гази Ширьнкьн у жь ẃи бьпьрсьн.

Кöр' ноли мəрьве бəндкьри щие хẃəда сəкьнибу у мԛабьли баве нəчу. Ẃи ньзанбу гəло чь фькра баве ẃида һəйə, ле те дəрдьхьст, ẃəки ẃəхта баве ẃи дəст жь мöщалед беисафие дьк'шинə у һеса хəбəр дьдə, бьзанбə тьштəк т'абəтие надə ẃи у əẃ дьхẃəзə дəрһəԛа ẃи тьнгтида бьзанбə. Əẃ Ширьне гəдə һəма хут əẃ нəвсə, бь сəри к'ижани баве ẃи дьхẃəзə ẃи тьшти„ бьзанбə. У хьраб набə, ẃəки əẃ һаж ẃи тьшти нəбə, кö т'абəтие надə баве

wи. Р'астие жи гьлики т'абәти нәдьда баве wи. Әва чәнд р'ож бун, wәки бра у кӧр'апе шьване кӧшти гӧндда нәдьман, һьнәка дьгот, wәки әw чунә эләкә дьне, ле гәло әw нәбунә qачахе сәре р'йа, ед кӧ xwә бәр тә̊лдада дьтәлиньн у һазьрьн һ'әйфа xwә жь кӧр'е wи һьлдьн, йане жи шәве агьр бәри мала wандьн? Гәло wана Ширьн нәкрьнә һәвалбәнде xwә? Нә ахьр wәхта Ширьн, у бьзанбә мала Ә'слане кал, дәрбази алие мала шьвенбә, бьзанбәниве эла wи зедәтьр we дәрбази алие wанабә, qәwм, пьсмамед wан гәләк бун. Ле аг'ае бе эл һеч'ә. Р'астә, п'аше т'ьрка пьшта wийә, ле гәло we чьqаси р'астбә, кӧ әw дәсте xwә бавежә мәщала ӧса. У wә̊дә жи нәр'ьһ'әтә. Щарна Синәк дьк'әвә дәсте әскәред урьс, щарна дьк'әвә дәсте әскәред т'ьрка. На хер... лазьмә бь тәһәрәки дьн һәqе дьжмьне xwә бе дәр.— К'олос аг'а wи тәһәри дьфькьри.

Ле сьт'ар Ә'слане бәләнгазда нәмабу. Wи фә̊м нәдькьр, бона чь кӧр'е wи готи бука аг'е бьк'ӧтә? Wи т'ӧ тьштәки п'ак we йәкеда нәдьдит, кӧ кӧр'е wи гази диwане дькьрьн. Әw т'әне дькарә бьбә шә̊де we йәке, чаwа кӧр'е wи тә'зикьн у бәр ч'ә'ве wи пьшта wийә тә'зи бьднә бәр qамчийа. Гәло дьле баве т'ә̊мулдә?... Гәло әwе бькарьбә xwә зәвткә у дәсте xwә навежә ч'әка?... Әw р'абу у готә К'олос аг'е.

— Аг'е мьн, әз һәр'ьм у xwәxwә диwана wи т'уләйи бькьм.

— На хер, маqул, т'ӧ шька мьн начә сәр дьлһ'әлалийа тә. Ле әз дьхwәзьм мә̊ние бьһ'әсьм. Дһа п'акә р'уне у әм

т'əвайи һ'əму тьшти сафикьн. Wи чахи əзе изне бьдмə тə, кö диwана wи бьки.

Р'ева Ширьн дьфькьри, wəки чаwа бькə, кö аг'а шьке нəбə сəр, wəки нишана кьрьна wи нишана һ'əйфһьлдана шьване кöштийə пешьн бу. Əw дьфькьри чаwа бькə, wəки һəма һьнəки к'öбарийа К'олос аг'е алчахкə, кöлəке текə дьле wи, һьнəки лəк'е ль əсле wихə. Wəхта wи п'екьрə диwане аг'е һ'əмди хwə же пьрси:

— Бежə кöр'е мьн, чь бу мəни, wəки тə орт'а гöндда бука мьн беһöрмəткьр?

— Аг'ае мьн, чь кö мьн кьр-əw һ'əму бой qəдр у наве wəбу. Щмаəт дьбежə хирəт авитьнə бəр се, се жи qəбул нəкьр. Əз бəр дəре мə сəкьнибум, мьн дит бука wə жь кание те, qəйнт'əрə ль сəр мьла бь дö əлбед авейə т'ьжива. Жьнəкə дьн бь дö əлбед валава бəрбь кание дьчу. Əwе у бука wə сьлав данə һəвдö, сəкьнин у һəвдöр'а к'əтьнə мьсьлəте. Пешие мьн гöһ нəда сəр wе йəке у чумə мале. Сəһ'əтəкə дьне шундатьр жь мале дəрк'əтьм у мьн дит, wəки əw һəрдö жьн wе диса щие хwəда сəкьнинə у хəбəр дьдьн. Əw йək нə бь дьле мьн бу, ле əз диса чумə мале. Сəһ'əтəкə дьне жи дəрбаз бу, əз дəрк'əтьм, мьн дит, wəки əw диса wи щида сəкьнинə у к'əтьнə хəбəрдане. Əз фькьрим: гəло дö жьнед щаһьл əwqас wəхт дəрһəqа чьда дькарьн хəбəрдьн? Йане дəрһəqа гьлиед бенамусиеда, йане дəрһəqа qöсура мала хwəда, мере хwəда, йане дəрһəqа меред хəлqеда, йане жи бöг'дана давежнə жьнед хəлqе, йане жи дəрһəqа сöр'а мала хwəда һəвдöр'а гьлидькьн Əгəр шöхöле wана һəйə, əw дькарьбун бьчуна малед һəвдö у бəр һ'əмуйа гьликьрана. Ле бука аг'е

кемасийа чь дькарә бьк'шинә, ԝәки лава ль хәлqе бькә? Хирәта мьн qәбул нәкьр, мьн әв шьв һьлда у һәрдӧ жи к'ӧтан... Әгәр әзи шашьм, бьбахшинә, аг'а, бьзанбә мьн нәзани кьр.

— На хер, на хер!... Тә р'аст кьрийә,— аг'е гот, паше вәгәр'ийа сәр кӧр'е хԝә:

— Мьн тәр'а дьгот сәрһ'ьшкие нәкә. Кӧр'е Ә'слан нькарә мәр'а хьрабие бьхԝәзә, тә пер'а-пер'а бәрбь т'ьвьнге ләзанд. Т'ьвьнге дайнә щие ԝе!...

К'олос аг'а хԝә зәвт дькьр. Нә ахьр әԝ пешда дьһат чаԝа сәрәке эле у чаԝа qази, ле qази готи р'астгобә. Ле нав дьле ԝида бьлqә-бьлqа тәндурәка һерсе бу, әԝ ле-лебу бьт'әqийа у һ'әму тьшт дорбәре хԝәда бьн к'озийа хԝәда бьһишта. Әԝи т'уле Ә'слан бьн п'әрда херхазиеда ль бәр т'әмамийа диԝане, ль бәр т'әмамийа гӧнд бука ԝи бенамускьр, наве ԝир'а лист. "Дьбини әԝ тә̇не чаԝа ль мьн дьхә,— әԝ бәр хԝәда дьфькьри,— дәрһәqа бенамусие, дәрһәqа qӧсура мере хԝәда... Кӧр'е мьн буйә гәр'оке qабәхана, гӧһ дайә сәр хӧмарбазие, се щара һьн п'әрә, һьн жи һәспе хԝә да дәр, пе к'ижани әԝ дьчу шәһәр. Дӧ щара хӧмарбаза әԝ ӧса к'ӧтан, кӧ анщах жь мрьне хьлаз бу, ле щарәке жи әԝ сәрхԝаш, тә̇зи у п'ехас авитьнә бәр диԝаре мала ԝан. Бәле, ханьме йәки qафсәqәт мьнр'а анийә. Гәло тә̇нед Ширьн һәма дәрһәqа ԝе йәкеда нибун?... Дә п'ак, әзе һәла биньмә бира тә!...„

Ле ԝе дәqеда әԝи бет'аqәт бу тьштәк бькьра. Бина хьрабие же дьһат, чьмки ԝәхта әԝ жь һәqе Ширьн бьһата дәр, т'әмамийа эле дькарьбу әԝ нәһәq бькъра у бьк'ьшийа эләкә майин.

3.

Нә щаһьлтиеда, нә жи паше к'әсәки меранийа Қ'олос аг'а бь хwә нәдитьбу. Әwи йәки зьнонәки бәжнеда нивчә бу. Гӧндийа жер'а дьготьн зурие зьвьстане. Ле дор у бәре wи т'әмама саwа кӧле же дьк'ьшандьн. Wи "меранийа„ хwә бь дәсти хӧламед хwә Севдин, Т'ещьр у Браһим нишан дьда. Wан һәрсека, ноли гӧре дәвхун, мәщал ль гӧндийа бьр'ибун у wәй ль wи, к'е кӧ жь гӧр'а аг'е дәрк'әта. Ле Севдин жь һ'әмуйа хьрабтьр бу. Қ'олос аг'а т'ӧ щара наве wи һьлнәдьда, әwи т'ьме жер'а дьгот "п'әләwане мьн„. У р'астие жи Севдин п'әләwан бу. Такар'а стӧкӧра wи wәкә йа гамеша бу. Әwи сәр хwә бу у wәхта wеда дьһат, мәрьв т'ьре ә'рд бьн льнге wида дьһ'әжә. Синче wийи к'ӧр'ньки, позе wи ноли ньқӧле qәрт'әлайи кер', бьруйе wийә сьхә кӧ дак'әтьбунә сәр ч'ә'ва, шӧрәта мәрийа ле бьр'ибун. Чьqаси т'әбийәт ль синче wи к'әнийа бу, әwqаси жи әwе qәwат дабу wи. Чьqаси әwи зәг'м бу, әwqаси жи әwи беисаф бу.

Әледа хәбәрдьдан, wәки Қ'олос аг'а wе qиза хwәйә жьнәби бьдә wи. Бь wе йәкева аг'е дьхwәст аликива пьшта хwә дһа qәwинкә, ле алие дьнва нишандә, гьва, әw фьрqие данайнә орт'а хӧлам у аг'а.

Қ'олос аг'а р'ьнд заньбу, wәки к'әсәк ньқарә пьшта Севдин дайнә ә'рде у бой wе йәке жи wи гәләк щара щаһьл у меред гӧнд, йане жи е гӧндед щинар т'оп дькьр. Севдин дәрдьхьстә мәйдане у qәwл дадани, wәки к'е кӧ Севдинр'а дәре гӧлаше у wи ә'рдехә, бьра әw сьмеле Севдин кӧр'кә, ле әгәр Севдин wи ә'рдехә, бьра Севдин сьме-

ле wи кӧр'кә. Ле к'е тӧр̧ӧш бькьра wи h'ьрч'ир'а бьк'әта гӧлаше. Чәнд сала пешда дӧ-се щаhьлед хўйнгәрм wир'а гӧлаш гьртьн; wе р̧'әqәмеда ӧса жи кӧр'е Хечое налбәнд. Севдин әw әрде дан, съмеле wан кӧр'кьрьн. Һьнәк жь wан бәләнгаза лап жь wе эле баркьрьн чун, hьнәк жи жь шәрма жь малед хwә дәрнәдьк'әтьн.

Р'ожәке Р'остәм бәге эла щинар бь се-чар гьрә-гьред хwәва тенә меване К'олос аг'а. Аг'е дьхwәст ч'әве wан жи бьда търсандьне. Бона wе йәке әwи гази гӧндийа кьр, wәки диса п'әләwане хwә дәрхә мәйдане. Хӧламе аг'е Браhим се-чар зьлам hьлдан, дәфа hәwаре жь мал дәрхьст у ноли т'әлала нава гӧнд у эле к'әт. Гӧндийа заньбу, wәки батәр бе ба набә. К'олос аг'а бона тьште хере гази wана накә. Әwана бь дьлэши бәрбь бәста чиман дьчун, ль кӧ зиwин к'әтьбу зӧр'не у гьрмә-гьрма дәфе бу. Гәләк мер, жьн, зьлам у qиз, иллаhи, зар' бәрәви wьр бьбун. Wәхта бәст педа т'ьжи мәрьв бу, К'олос аг'а бь меван у хӧламед хwәва жь мал дәрк'әт у бәрбь щмаәте чу. Щмаәте р'е бәр К'олос аг'а, меванед wи, п'әләwане wи Севдин вәкьр. Wәхта К'олос аг'а дәсте хwә бльнд кьр, дәф у зӧр'не дәнге хwә бьр'ин. Нава хәләqа щмаәтеда wи кьрә гази:

— Гәли щмаәте, иро мәринә маqул у hежа меване мәнә, әм гәрәке к'ефа меванед хwә хwәшкьн, нишандьн, чька чь жь дәсте мә те. Әм бь гӧлашева дәстпе бькьн. Әз п'әләwане хwә Севдин дәрдьхьмә мәйдане. Әгәр нава wәда мерәк п'әйдабә, е кӧ бькарьбә пьшта Севдин дайнә әрде, бьра пе ви дузани съмеле wи кӧр'кә,— К'олос аг'а әw дузан бьльндкьр, е кӧ жь Франсиае жер'а к'ьр'и-

бун.— Ле эгэр Севдин wи э̇рдехэ, бьра пе ви дузани сьмеле wи кӧр'кэ.

Қ'олос аг'а гэлэк щара эw qэwл дадани пешийа гӧндийа, ноли тьштэки кӧ т'ьме qэрэт'уе Севдин ль бэр ч'э̇ве wанбэ у т'ӧ к'эс "п'е хwэ гӧһе хwэ нэхэ„. Эw жь qэwата Севдин баwар бу у заньбу, wэки т'ӧ к'эс тӧрьш накэ дэлалие wир'а тек'эвэ гӧлаше. Щьмэ̇т сэqьр'ибу у аг'е т'ьре эw иди гьһиштэ мэрэме хwэ, бь we йэкева wи тьрс ль гӧндийа фьр'анд. Эwи бь хwэгӧман щарэкэ майин жи кьрэ гази:

— Чьйэ, чьма мере че ль wэ qэлийанэ?

Щьмэ̇т диса кэр' бу, кал һаж хэйсэте аг'ейи сэрт һэбун, фькар дькьрьн, бона we йэке жи бэри һ'эмуйа кьрьнэ гази:

— На, Қ'олос аг'а, мере ӧса т'ӧнэ.

Ле ньшкева жь щергед пашьи дэнг һатэ бьһистьне:

— На хер, мере ӧса һэнэ.— Мэрьва бэре хwэ wи алида кьрьн у дитьн, wэки эw Ширьнэ. Ньшкева эw р'асти авьр'е ч'э̇ве Назейэ туж һат, йа кӧ дьгот: "Нэчэ, те мэ бенамус бьки„. Баве Ширьн жь алие дьне кьрэ гази.

— Тэ һ'ьше хwэ ӧндакьрийэ? Тӧ хwэ сэwдасэри нини?...

Ле иди дэрэнг бу. Чаwа аг'а дьфькьри, иди ч'ьвик к'этьбу т'эле у һивийа qэсасе сэре хwэ бу. Ширьн орт'а мэйдане сэкьни бу у һивийа Севдин бу.

Ширьн хортэки бь гэwдэ бу у бэжнеда qаси Севдин бу, һ'эйшт сала жь wи щаһьлтьр бу, т'эне навк'елкеда жь Севдин зьравтьр бу, се сале хэбата һ'эдадхана к'ьриве Хечоде, һэвалтийа бь кӧр'е wии бьч'ук Қ'арор'а эw һини

гәләк тьшти кърьбун. Карор'а т'әвайи wи али һ'әдаде кал дькьр, пе чакуч'е тәр'ьки һ'әсьн сәр сьндйан дьп'әльханд, гисне щота зоп дькьр. Нава wе хәбатеда бәрә-бәрә тамаре мьлед Ширьн шьдийан, навмьла wи фьрә бу у wәхта wи чакуч'е гьран зәг'м ль һ'әсьн дьхьст, т'әмамийа һ'әдадхане дьһ'әжийа. К'ьриве Хечо пер'а ша дьбу у дьготе.

— Т'әне тӧ дькари жь һәqе Севдин бейи дәр, йане на, аqьле мьн жь т'ӧ к'әси набьр'ә.

У аһа, иро шагьрт дьхwәст хәбәре т'әрбийәтдаре хwә банийа сери, орт'а мәйдане сәкьнибу. Севдин бь qӧт'ам бәрбь Ширьн чу пе дәсте ч'әпе әw дьхапанд, ле пе дәсте р'асте ньшкева зәг'м навмьла Ширьн хьст, әw бәрбь хwә к'ьшанд у дьхwәст сәре wи текьра бьн бьч'әнга хwә. Wи т'ьме дьжмьне хwә ӧса алт' дькьр. Ле вьра ньшкева әw йәк qәwьми, кӧ т'ӧ к'әсәки бawар нәдькьр. Ширьн дәсте хwәйә ноли һ'әсьн авитә нава Севдин, ньшкева әw щәндәке тәр'ьки һьлбьр'и жор у зәг'м ә̄рде да. Шабуна щмаә̄те бе һ'әд у һ'әсаб бу. Нава wеда т'әне хәбәрәк дьһатә бьһистьне. "Ә̄фәрьм!„ Ширьн чок да сәр синге Севдин у әw ә̄рдева гӧвашт. Жь нава к'оме йәки кърә гази:

— Аг'а зу бькә, дузан бьде!.— Дәст у п'е Севдин зу гредан.

К'олос аг'а бь дьләки кӧл, пе дәсте р'ьщьфи дузан дьрежи йәки кал кьр, кӧ саләке пешда Севдин аwа чок дабу сәр синге кӧр'е wи. Әwи зу дузан у ав һьлда у хwә Ширьнр'а гиһанд, сьмеле Севдин сабункьр у дузан да Ширьн. Чәнд дәqед дьне шунда сьмеле п'альки иди нә ль бәр бевьла Севдин бун. Севдин ә̄сәйи дьхwәст һ'әйфа

xwə ḣьлдə у чаwа кö Ширьн чока xwə ль сəр синге wи ḣьлда, дəст у п'е wи вəкьр у дьxwəст бьчуйа нава к'öме, ньшкева пьштева ноли гöре ḣар р'аḣиштə Ширьн, сəре wи кьрə бьн мьле xwə у дьxwəст əw бьфəтьсанда. Иди вьг'əвьг' Ширьн к'əтьбу. Wи бь тəḣəрəки дəсте Севдин жь ḣəв кьрьн, мьле wии р'асте гьрт, навмьла xwə к'öта бьн синге wи, бь бае xwə qузбу у щəндəке Севдини тəр'ки ноли т'опəке ḣьлк'ьшийа жор, паше бь бае xwə ньxьли ə̓рде. Нə̓лина Севдин нава шабуна щмаə̓теда öнда бу. Мьле Севдин бəр пилда шькəст у əw ноли мəйт'əки ə̓рде ма.

Қ'олос аг'а нə мьри бу, нə жи саг'. Wи заньбу, wəки бь wе йəкева тəркəкə мəзьн ль ḣ'öкöме wи к'əт у дьле xwəда wи дьxwəст Ширьн жи, ḣ'əму гöнди жи бьда бəр гöлла, ле бəр щмаə̓те wи дьxwəст нишанда, wəки т'ö тьшт нəqəwьмийə. Wи бь дəнгəки зиз гот, wəки Ширьн жи, шькьр, жь эла wанə, wəки дəст сəр дəстар'а ḣəнə, у бьра əw т'ö шаиша нəк'ьшиньн.

Ле əw т'əне xəбəр бун. Р'асти əw бу, wəки нə щьрида к'ьḣ'ела, нə жи агьркьрьна гöлла у мешьндари нə бь дьле wи бу. Wи дьxwəст, wəки əw ḣ'əму тьшт зу xьлазбə у əw вəгəр'ə мале у бьфькьрə чь бькə.

Ə̓слан, Абас, Назе, к'ьриве Хечо у кöр'е wи Қаро аликида бона Ширьн гəлəки ша дьбун, ле алие дьнеда xöшушикə батьни к'əтьбу дьле wан бона йазийа Ширьн.

4.

Т'əмамийа олк'еда дəнг бəла бу, wəки Ширьне ḣ'əдад п'əлəwане Қ'олос аг'а ə̓рде xьстийə у сьмеле wи кöр'

кьрйиә. ḣәр йәки тьштәк бәр xwә дәрдьхьст, сәрда зедә дькьр, ль ḣәв дани, ḣ'эсина дьле xwә дькьрә тьштәки qәwьми, дьзгина we бәрдьда, т'әркәсәрати дьне дьхьст.

Ḣьнәка гьли дькьрьн, wәки ḣ'этани п'ашае т'ърка жи сәр qәwата Ширьн зәндәгьрти майә у we wи бьбнә Истәмбуле у бькнә п'әләwане сӧлт'ан. Ḣьнәка жи дьгот, wәки Қ'олос аг'а Ширьн бьрйә бал xwә, кьрйә п'әләwане xwәйи пешьн.

Ле р'асти лап тәḣәрәки дьне бу. Қ'олос аг'е бьнива ḣәр тьшт дькьр, wәки бәла Ширьн бьде, ӧса бькә, кӧ т'ӧ кәвьрәки wи сәр кәвьра нәḣеләә. Р'астә, орт'а wи у qаймәqайме олк'е Демирли п'аша зә́ф xwәш бу, чаwа дьбежьн, ḣәрдӧ жи гӧред п'әр'анике бун, ле диса wи чәнд ḣогьч' чаwа бәртил Демирли п'ашар'а шанд, кӧ пьшта wи дḣа qәwинбә. Нḣа жи әw мә́нийа дьгәр'ийа у зутьрәке, чаwа Қ'олос аг'е т'әг'мин дькьр, чәрха ч'ьр'ка Ширьн к'этә дәсте wи.

Қ'олос аг'е зуда заньбу, wәки де-баве Ширьн у баве Назе гьли данә ḣәв, кӧ Назе — we хәзала ч'йа — бьднә Ширьн. Wи ӧса жи заньбу, wәки дьле Ширьн у Назе ḣәвдӧда ḣәйә у әw к'аре xwә у нишание дькьн. Ле wи xwә дәwса нәзана дани у хазгини шандә мала баве Назе, wәки we кӧр'е xwәйи зәwьщир'а бьxwәзә, чаwа ḣеwи.

Аг'е т'әми да шех у чәнд гьрәгьред майинә, кӧ шандә хазгинИе Назе, wәки бәр мале дьне нәк'әвьн баве Назе чьqас qәлән xwәст, бьра бьдне, т'әне Ширьн мразе xwә шанәбә. Әwи заньбу, wәки бав у бред Назе дәсттәнгьн у гӧман бу, кӧ ḣәбуна дьне we ч'ә́ве wана коркә. Хенжь we, к'и дькарә нанакә у qиза xwә нәдә кӧр'е wи...

Wəxta mala bave Nazeda шех сəре гьлийа вəкьр, Абасе баве Назе ə̈щебмайн у фəсал готə шех:

— Əз хӧлам, мьн гьли дайə, wəки qиза xwə бьдмə Ширьн. Əwə һəрекьрийə, шане мера нак'əвə xwə жь гьлие xwə бьдə паш. We сьбе чь мьнр'а бежьн? Нə т'ə— мамийа гӧнд Назе һ'əсаб дькə чаwа дəргистийа Ширьн.

Шех мӧштӧка шелазейə дреж нава печ'ийада звьр'-анд, се qӧлап ль щьг'аре хьст, пе дəсте р'асте р'идана xwəйə спи т'имаркьр у гот:

— Xwə бир нəкə, мьрид. Əw к'əрəмəкə мəзьнə, wəки тӧе бьби хьнамие К̧'олос аг'е. Qиза тəе нава зер' у зивда ӧндабə. Ле Ширьн к'ийə?... Əw гаване гӧһе гӧнда нə лайиqи qиза тəйə. Əгəр тӧ бона wи тьште бьч'ук бəр наве xwə дьк'əви, wəрə əм ӧса бькьн, wəки нə шиш бьшəwьтə, нə жи к'ьвав.

Һəрдӧ бред Назе xwəда дьqьч'qьч'ин һьндьк мабу, wəки кӧла wан бьда дəр, шех у гьрəгьра жь мале р'аqə-тиньн. Баве wан əw йəк те дəрхьст у сəр кӧр'ада һерс бу, ле wи дьxwəст нета шехə к'ӧтасие бьһ'əсə, лəма жи же пьрси:

— Чь тəһəри бькьн, шехе мьн?

— Мьрид, дьбежьн "р'əва жьне-ə̈дəте дьне„. Тӧ т'əне qайилбə, əме дӧ р'ожа шунда кӧр'е аг'е бь чəнд зьламава бьшиньн. Бьра qиза тə бьр'əвиньн, биньн. К'ӧта бу, чу. К̧'е тəр'а чь бежə, wəxта йəки ноли К̧'олос аг'е у кӧр'е wи пьшта тə сəкьнинə?

Баве т'ьре тирəк ль дьле wи дан. Wи заньбу, кӧ К̧'олос аг'а we һ'əта-һ'əтайе бьбə дьжмьне wи, кӧр'а у qизе, һəла щə̈нма wи, п'еки wи ве дьнейə, йəк we дьнейə,

ле Назе? Нə ахьр Назе пе бьһ'əсə, we əщебəке бинə сəре хwə. Wи ньзанбу, wəки Назе пьш дерива сəкьнийə, гöһ дьдə сəр хəбəрдана wана у дьле хwəда дьбежə. "Дьбə кö баве мьн qəлсие бькə...?„

Ле баве бəлəнгаз к'əтьбу орт'а дö агьра, хwəда дьшəwьти, к'ьзин жь дьле wи дһат. Əw к'əтə нава мьтала, паше вəгəр'ийа сəр шех у гот:

— Əз хöлам, һ'əвтеке молəте бьдьнə мьн, əзе гьлие к'öтасие бьдмə дəсте wə.

— Бьзанбə тö qайили,— шех готе.— Тö qəлəне хwə чьqаси бьхwəзи, əм бəр тə һазьрьн.

— Мьн гьлие к'öтасие нəдайə wə, шехе мьн. Мьн гот, һ'əвтеке молəте бьднə мьн.

— Дə п'ак, п'ак, нəхəйдə, əме öса жи бежнə К'олос аг'е. Бьзанбə, һ'əвтеке шунда... Əм qайильн һ'əвтеке һивийа тə бьн. Хöдае мьн дайə тə, жь дəсте хwə бəрнəдə, һ'əмуйар'а ль һəв нае ббьнə хьнамие аг'е.

Шех те дəрхьст, wəки иди wə́дəйə, кö дəре туре гьлийа дадьн. Бь т'əг'мина wи һ'əму тьшт баш дəрбаз бу у чаwа паше wи готə аг'е, wи карьбу Абас бьтəwинə у бинə сəр р'е. Əwи ч'ə́в кьрə гьрəгьра, wəки р'абьн. Идиниве шəве бу. Бəр шемике шех гот:

— Ощаха тə шен у авабə! Тə наве мə ə́рде нəхьст, шəва wə бьминə хwəш.

Чаwа кö дəри пьш wанва һатə гьртьне, һəрдö кöр'а һ'щуми сəр баве кьрьн.

— Тə чьма гьлие р'аст нəда дəсте wана у нəгот "на„? Чьма гəрəке һ'əвтеке молəте бьдə мə? Р'ьнд бьзанбə, тö Назе нəди Ширьн, əм тəр'а кöр'тие накьн.

Абас заньбу, wəки кöр'е öса бежьн у дьле xwəда фьрнах дьбу, wəки əw сəр р'астиенə. Wи заньбу, wəки паши мьрна де гьранийа мале к'əтьбу стöкöра Назе, йа кö брар'а һьм хушк бу, һьм жи де у нһа бра һазьрьн сəре xwə бьдьн, т'əне к'əсəк хатьре хушка wан нəк'əвə. Əw бəр дьле кöр'ада һат у готə wан:

— Wəхта шех наве р'əве да, нqьти дьле мьн, гəло дһа р'ьнд нинə, wəки əм щабе бьднə Ширьн, кö əw Назе бьр'əвинə. Əме фелед дьжмьн мqабьли wи бьднə хəбате, һьм йаха мəе жь Қолос аг'а хьлазбə, һьм жи мразе Назе у Ширьн wе һəвдöбə. Т'əне тьштəк, наве р'əве wе сəр Назе к'əвə, ле илаща мə т'öнə. Бона wе йəке һ'əвтек бəси мəйə.

Һерса кöр'а һьнəки дани. Wан дьхwəст гази хушка xwə кьрьна у һ'əму тьшт жер'а бьготана. Ле Назе иди малда нибу. Wəхта əw пьшт дерива дьбьһе, кö баве wе дьбежə шех, wəки һ'əвтеке молəткьн, wе һəw заньбу баве wе тьмайа мале дьне дькə у иди гьли дьдə шех. Əw дьчə гоза малейə дьне, к'ьнще т'əмьз xwə дькə, дьбежə бука xwəйə бьч'ук, wəки дьчə бал Ширьн у дəре т'əwлер'а дəрдьк'əвə дəр.

Р'астə, һавин бу, ле дəст ə̈wравие шəвəр'əш бу у мəрьва анщах р'е дьqьшьранд. Назе нава мьталед к'урда к'əwшəнр'а гав дьда у к'əла инк'е əw дьфəтьсанд. "Чьма,— əw дьфькьри,— баве мьн öса кьр. Нə ахьр əwи бь xwə готə мьн, wəки əw Ширьн бəгəм дькə! Ле иро чьма əw сəр бəхте мьн р'удьньшт? Р'асти т'öнə„,— əwе гот у пешда чу.

We бьһистьбу, wəки гəлие Гəзода һ'ьрч'əк п'əйда

буйә, зйане дьдә гӧндийа, илаһи шьван гәләки газьне xwә дькьн. Чаwa р'о дьчә ава, шьван кәрие пез дьхьнә аг'ьла у дәри дьгрьн, wәки һ'ьрч' пез нәбә. Бь т'әwәqә-кьрьна гӧндийа Ширьн у Қарое һәвале wи әва чәнд р'ож бу һ'ьрч'е дьгәр'йан, wәки wе бькӧжьн у гӧндийа жь wе qәзийае хьлазкьн. Назе заньбу, wәки аг'ьле пез к'идәр-ейә. Әw баwар бу, кӧ Ширьн ль щәм шьванайә у һивийа һ'ьрч'ейә. We дьхwәст xwә зу пер'а бьгьһинанда, һ'әму тьшт жер'а шьровәкьра у дьле xwә р'әһ'әткьра. Һесьра әw дьхәньqанд, р'ева п'е wе ль кәвьра у т'уме һ'әwшане дьк'әт. Ле wе дьләзанд, дьләзанд, кӧ зу бьгһижә мразе xwә.

Wәхтәке wе те дәрхьст, wәки дәнге к'әлба те у әw незики аг'ьл буйә, wе чәнд щара гази шьвана кьр, ле к'әсәки щаба wе нәда. We һәw заньбу, wәки жь дәст әwтина к'әлба шьван дәнге wе набьһен, әw незики диwа-ре аг'ьла бу у диса кьрә гази. К'әсәки щаба wе нәда, т'әне куч'ьк дһа гәләки дьәwтийан. "Дьбә, кӧ набһен,— Назе фькьри.— Әгәр Ширьн wьра буйа, wе әсә дәнге мьн бьбьһиста, бьзанбә әw бәр заг'ейә„. We иди гази шьвана нәкьр у бәре xwә да заг'е. Ле шьвана дәнге wе бьһистьбун, р'астә, дәнгәки сьст, ле бьһистьбун у сәр дәнге жьне ниве шәведа әщебмайи мабун. Бәре wан т'ьре әw дәнге батьнибу у р'ьщаф к'әтә нав дьле wан, паше wана те дәрхьст, кӧ дәнге жьнайә, ле wе чь дьхw-әст, wана нәбьһист, т'әне незики диwаре аг'ъл бун, ле тьрса һ'ьрч'е дәри вәнәкьрьн.

We шәве хәw нәк'әтә ч'әве Абасе кал у һәрдӧ кӧр'ед wи. Әwана чьqаси Назе гәр'йан, р'асти сәр у бәрат'е wе

нəһатьн. Р'астə, бука бьч'ук готə wана, кö дьбə Назе чуйə щəм Ширьн, ле wана жи заньбу, кö Ширьн у Кароль ду һ'ьрч'е дьгəр'ьн у дьбə кö ве шəве заг'еда хwə бəр лана wе тəландьнə, лəма сəр мала баве Ширьнда нəчун. Назе жи əw йəк заньбу, бона wе йəке жи дəгмə əw бьчуйа мала wан. Wана т'əг'мин дькьр, wəки дһа зу Назе хwə щики вəшартийə у һивийа Ширьнə.

Бона wе йəке жи wəхта бəрбанга сьбе Абас Ширьн ль бəр дəре мала wан дит, дьльке wи дһа гəлəки к'ӧта у əw лəзə-лəз бəрбь wи чу. Бь даннəта к'ӧрда шане wи нəдьк'əт, wəки əwи дəрһəqа qиза хwəда же бьпьрсийа. Нə ахьр əwи qиза wи р'əвандийə у əw нһа "дьжмьне„ wийə. Ле дьле бавтие т'əмул нəкьр. Хенжь wе йəке wи qаси кӧр'е хwə жь Ширьн һ'ьз дькьр у баве Ширьн дəстəбьраке wи бу. Лəма жи wəхта незики Ширьн бу, сьбəхери дае у же пьрси:

— Назе мала wəданə?

— Наза чь?— Ширьн əщебмайи щаба wи да. Wи те дəрхьст, wəки Ширьн wи нахапинə у йəко-йəко жер'а гьли кьр, чь кö шəв һатьбу сəре wана, к'ӧтасиеда сəрда зедəкьр:

— Бука бьч'ук дьбежə, wəки wе бьһистийə чаwа Назе наве тə дайə у бəр хwəда готийə, кö wе һəр'ə щəм тə.

Ширьн иди һивийа Абас нəсəкьни, чу мале, т'ьвьнг у qəма хwə һьлда, һəсп зинкьр у бəре хwə да гəлие Гəзо. Т'ӧ тьшт бəр ч'əве wи нəдьһатə ханекьрьне, һ'ьш у сəwде wида т'əне Назе бу, Наза wи, бəдəw у к'ӧбарийа эле. Һ'əзар фькьр һ'ьше wир'а дəрбаз дьбун у ноли дəрзийа дьльке wи qӧл дькьрьн. Шька wи бəре əwльн дьчу сəр

гəлие Гэзо, кӧ Назе чуйə wи бьгəр'ə у буйə хӧре һ'ьрч'е. Wи сəд щара ньфьр' ль хwə дькьр, кӧ wе шəве чьма гəрəке бьһата мале. Əw чьqаси чу у чаwа һəсп дажот wи те дəрнəдьхьст, т'əне əwтина са əw жь нава хəм у хьйалед к'ур дəрхьст. Əw иди незики заг'е бубу, шьвана кəрие пез бəрдабунə бəрп'але у wəхта Ширьн т'əг'мин кьрьн, бəри сəед гӧрехə мəзьн дан, ед кӧ һазьрбун хwə бавитана сийар. Əw незики шьвана бу, сьбахери да wан у пьрси, гəло шəв, йане шəбəqе р'асти Назе нəһатьнə. Сəрəшьван щаба wи да:

— На хер, Ширьн щан. Т'əне ниве шəве к'əлбə нəр'ьһ'əт бун. Мə һəw заньбу диса һ'ьрч' дора аг'ьл дьчə-те. Паше дəнге жьнəке мə т'əсəлə бу, к'əлба нəһишт мə р'ьнд бьбьһиста. Ду wер'а һ'əму тьшт сəqьр'и у һ'əтани бəрбанге мə тьштəк т'əг'мин нəкьр.

Бəле, т'ӧ шьк т'ӧнəбу... əw ишəв вьра буйə у һ'ьрч'е əw к'ӧштийə у бьрийə лана хwə, Ширьн фькьри. Ширьн иди əглə нəбу, wи мьле сəрəшьван гьрт, бьрə сəрфеза заг'е, бьшмет у к'олосе хwə, кьрасе хwə, qаиша хwə вəкьр, дьзгина һəспе да дəсте wи у готə шьвен:

— Һан тəр'а к'ьнще мьн у һəспа мьн, сəһ'əтəке шундатьр əгəр һатьм, əзе р'азибуна хwə бьдмə тə, əгəр нəһатьм гӧне мьн ль стуйе тəбə, к'ьнще мьн бьби мале, бьла сəр шине бькьн.

Паше wи т'ьвьнга хwə дани, qəмə жь qабе дəрхьст, ноли дина дак'əтə заг'е у бəрбь лана һ'ьрч'е чу, ль к'ӧ чаwа wи т'əг'мин дькьр, готи һ'ьрч у бəрат'е Назе буна. Əw лəзə-лəз нава зьнарар'а дəрбаз дьбу, щарна ль сəр р'уйе wанə шьмшат дьшьмьти. Ле жоре шьван сəкьни-

бу, жь щие-хwə нəдьльпьти у бубу ноли зьнарəки wəħ'ид. Мəрьв ньзанбу, жь сawa ħ'ьрч'е, йане жь qəwат у щöлə̈тийа Ширьнə сəwдасəрие зар у змане wи нəдьгəр'ийан. Wəки ħəспе нибуйа, йа кö щарна дьзгин дьк'ьшанд у чайира бəр п'е wи дьчьрпанд, кəсəки т'əг'мин нəдькьр, кö wьра мəрьв сəкьнийə.

Эп'ещə wəхт дəрбаз бу, ле Ширьн нəдьħатə ханекьрьне. Дö-се щара дəнге мəрийа бəр гöħе wи к'əт, ле паше ħ'əму тьшт сəqьр'и. Хöшушикə батьни к'əтə дьле шьвен. Wи дани бəр ч'ə̈ве хwə, wəки нħа ль лана ħ'ьрч'еда мəйт'е Ширьн ль бəр дə̈вейə у хwə гöнəк'ар дькьр, кö əw хорт сəрwахт нəкьр у нəда баwаркьрьне, wəки дəсте хwə жь we гава нəбхерие бьк'ьшинə, йане ħəма т'ьвьнг хwəр'а бьбьра, ле wəхта т'əне бь qəмəке дьчьнə пешийа ħ'ьрч'е, бьзанбə дəсте хwə жь сəре хwə дьк'ьшиньн.

Wи ньзанбу, wəки wəхта Ширьн пьш qуч'а кəвьрар'а зьвьр'и, дьльке wи дьк'öта у леле бу жь qəфəса wи дəре, нəрмəба орт'а дö зьнарада ньч'е лач'ька жьнайə аwазаwази дьħ'əжанд. П'əнще тə̈ва шəбəqе т'əзə авитьбунə сəр зьнаред кö wир'а зə̈ф р'ьнд нас бун, ед кö т'əне чəнд гава дури дəве заг'е бун. Wи т'əг'мин нəкьр чаwа əw мəзил щə̈данд, чаwа сəр кəвьрар'а фьрqас дькьр у wəхта незики wан ħəрдö зьнара бу, ль бəр wи Назе бу. Дьħатə к'ьвше т'əмамийа шəве əw р'анəза бу у ħəма пешийа wи жь дəст гəрма п'əнщед тə̈вейə ə̈wльн хəwр'а чубу. We пьшта хwə дабу зьнер, сəре we сəр кəвийа зьнерда мел бубу, ле дəсте wейи р'астеда сорани дьбьрьqи. Ширьн нолани сəwдасəра ль бəр we сəкьни у бь ħ'ьжмəк'ари ль ħ'ьнаре сурəте wейə сор дьньħер'и, кö шьр'ьке п'əнще

тə̄ва шəбəqейə зер'ин сəрда р'ьжийабун у т'əне хəбəрəк жь дəве wи п'əкийа "Назе!„— Əw вəщьньqи, жь ч'ə̄ве хwə баwар нəдькьр, ле wəхта сəр h'ьше хwəда ḣат, бь qур'ин хwə авитə h'əмеза wи. Ḣесьра молəт нəдьдае у нə ə̄йан бу жь шабуна, йане жи дəст кöл у дəрда, т'əне жь дəве we ḣатə бьḣистьне: "Ахьрке тō ḣати!„

— Наза мьн!... Дəлала мьн!... Шькьр ве гавер'а, тō сахи! — wи дьгот.— Əз ḣаж h'əму тьшти ḣəмə.

Wи əw ḣьлда сəр дəстед хwəйə зəг'м, ḣедика ḣəвраз чу у əw жь дəсте хwə данəйни h'əтани кö ḣьлнəк'ьшийа жор у сəре шьване ə̄щебмайи нəḣатə ханекьрьне. Wəхта ч'ə̄ве Назе wи к'əт, əw хwəхwə жь дəсте Ширьн фьльти, жь шəрма дḣа гəлəки сороморо бу. Нə ахьр бона жьна к'öрд шəрм бу, кö изне бьдə, wəки мер we ḣьлдə сəр дəсте хwə, h'ьз дьки əw жьна wибə жи. Чахе əw незики шьвен бун, wи бь шабун гот:

— Шькьр жь хöдае мьнр'а, тō сахи, qиза мьн!

Ширьн зу-зука к'ьнще хwə хwəкьр, р'азибуна хwə да шьвен у т'əwaqə wи кьр:

— Т'əне бежə мале, бьла вьра ль мə нəгəр'ьн, əм дьчьнə щие дур.

Ду wер'а wи дьзгин жь дəсте шьвен гьрт, ḣəспе сиарбу, Назе авитə т'əркийа хwə, бəржер бу бəсте у р'йа ч'ьванəр'а пьш т'опькда öнда бу.

5.

Абасе кал ноли щьнуйа дьчу-дьḣат, чьqаси əw у кöр'ава гəр'ийан, тьштəки нəh'əсийан. Мала Ə̄слан у

Хечо жи т'əвһəв бубун, ле нивро иди т'əмамийа гӧнд дəрһəqа бəтавəбуна Назеда гъли дькьрьн. Қаро мəдəкьри дьгəр'ийа у дьда зора qафе хwə, кӧ Ширьн сийари к'ӧда чуйə. Нə ахьр һəрт'ьм wи нет у мəрəме хwə жь wи вəнəдьшарт, дьбə кӧ сӧр'əкə wийə ӧса һəбу, кӧ һогьре wи жь wи вəшартийə. Əw һедика жь к'ома мера qəтийа у бəре хwə да чоле бь wи мəрəми, wəки гӧлока wе сӧр'ейə нəбинайи вəр'əсинə. Wи илаһи гӧмана хwə дьда сəр шьвана, кӧ щмаəте wанр'а дьготьн "Лəwандед к'əwшəн„. Ч'əве wана ноли ч'ə'ве тəйра туж бун у wана зəф дур дьдитьн. Һ'əтани бь qьр'авийа шəбəqейə сəр чаирева жи wан дькарьбу те дəрхьста, wəки wьрр'а мəрьв, йане дəбə дəрбаз буйə, ле wəхта бь кəрие пезва хwə дьдьнə һ'афа ч'ийае бльнд р'астеда һ'əму тьшт wанава р'ьнд дьһатə ханекьрьне. Бəри һ'əмуйа əw һ'əму тьшт wанва əйанə, чь кӧ к'əwшəнда дьqəwьмə.

Орт'а гəлие Гəзо у гӧндда Қаро р'асти гавана һат, ед кӧ т'ӧ гьлики qəнщ жер'а нəготьн. Ле жь wана əw пе һ'əсийа, wəки wəкə сəһ'əтəке пешда кӧр'е аг'е Т'емур бь һогьред хwəва сийари һатьнə щəм wан у дəрһəqа Назеда пьрсин. Паше əw чунə щəм шьвана у һьнəки бəри wи пашда вəгəр'ийан у пьш т'опьква бəре хwə данə гӧнд. We бəсе хӧшушикə дһа мəзьн кьрə дьле Қаро. Wи заньбу, wəки ч'əве Т'емур зуда ль Назе бу, т'əне əw дьтьрсийа, wəки баве wи qайил нəбə, кӧ qиза гаване гӧһе гӧнда бьбə бука wи. Ле иһа, wəхта баве wи бь хwə хазгини шандийə мала баве we, əw лəздьк'əт, wəки we зу бькə хӧре нəвса щане хwə. Р'астə, əw чаwа жьна wийə дӧда готи малда паши жьна пешьн

щие дöда бьгьрә, илаһи чахе бь әсле хwәва нә әйанә, ле дьле wида әwе щие пешьи бьгьрә. Дьле wи жьна wийә пешьнда т'öнә бу у зәwаща хwә wи дһа зу һ'әсаб дькьр чаwа фәнәгöриед баве хwә, ле нә кö һ'әсина дьле хwә.

Каро öса жи заньбу, wәки гәләк жьнании әw нә әрф-әдәте к'öрдайә. Чаwа щәм к'öрдед әзди, öса жи щәм к'öрдед мöсöлман һәрәма бона жьна т'öнәбуйә у хәбәра һәрәм щәм к'öрда дһа зу к'ьвш дькә щие р'азана мевана, щие р'азана нәфәред мале, ле нә кö щие жьнед малхwе мале. У әгәр к'öрдәки дәwләти р'әсти wан дьһат, кö чәнд жьнед wи һәбун, әw нә кö әрф-әдәте щмаәта wи бу, ле wи ч'әв дьда гьрәгьред мләтед мöсöлманә, кö һ'акьмдаред wи бун. Һәма К'олос аг'а бь хwә т'әне жьнәкә wи һәбу, ле wи дьхwәст кöр'е хwә щара дöда бьзәwьщанда у нә кö бона wе йәке, кö әрф-әдәта öса дьхwәст, ле бона wе йәке, wәки wи мәрьви п'епәскә, к'е кö нә бь дьле wи бу.

Каро эп'ещә wәхт чу у ль п'еша ч'йе кәрие пез дит. Иди нивро бу у дәсти гәрме пәз дора кание к'әтьбу к'орие, феза кание шьван сәкьни бун. Бона wана әw wәде р'ьһ'әтие бу. Сәһ'әт ль щәм wана т'öнә бу, ле wана дькарьбу wәде р'оже бь щур'е хwә чапкьрана. Әw щур'ә ви тәһәри бу: дәсте шьван у гаванада т'ьме шьвдар бу, ле щәм шьвана дһа гәләки чомах бу. Шьвдарә дәһ-донздәһ газ бу. Әw бона wана һьн ч'әк бу, һьн р'ожниш бу, һьн жи сәһ'әта тәвейә тәһәрәки бу. Чаwа р'ожниш wана һәр һ'әвтеке к'әртәкә бьч'ук ль шьвдара хwә дьхьст. Се к'әрт ед бьч'ук бун, ле к'әрта чара жь wана дрежтьр бу у к'ьвш дькьр һ'әвтийа

сьт'аре бьбинә. Ле к'идәрейә әw щи, wи ньзанбу. К'ӧтасийа мсьлә́теда шьване кал готе:

— Һьнәки бәри тә Т'емур һатә вьра у пьрса Назе дькьр. Мә готә wи к'әлби, wәки мә к'әсәк нәдитийә. Әw һәвалед хwәр'а т'әвайи пар'а вәгәр'йан, т'әне әм ньзәньн к'ӧда чун. Нолани сәе ави ван дәра бин дькрьн, ле чун. Паше Ширьн гот, wәки ә́шарәтие бьднә qәwмпьсмамед wи у Назе, ле тьштәки хәлqер'а нәбежьн.

Қаро р'азибуна хwә да шьвана, һерса wи һьнәки данибу у әw пар'а вәгәр'ийа. Әw ша дьбу, wәки һогьре wи у Назе сах у сьламәтьн, ле алие дьнда wи т'ьре баре хәм у хьйалайи т'әзә данинә сәр пьшта wи. Р'йа кӧ шьвана нишан дан, бәрбь Qәрсе дьбьр. Әгәр әw чуйә бал Сурене бре wи, бьзанбә wе р'ожеда **чаwа** Сурен, бса жи әw бь баве хwәва бь сәре хwәва бона Ширьн щабдарьн у нава мьталада әw нькарьбу бьһата сәр qрарәке бьсәкьнийа. Нә ахьр әw вьрайә, ле һогьре wи wьрайә. Гәло Т'емуре бине һьлнәдә, wәки әw Qәрседаньн у мьр'дарие нәкә?... We qәwьмандьне тьштәки т'әзә кьрә нава ә́мре wи, тьштәки хофк'ешие, борщдарие, кӧ һәр дәqәке дькарьбу әw мәщбур кьра, wәки wи дәсте хwә бавита мәщала пашьн. "Лазьмә хwәр'а т'ьвьнгәке дәстхьм,„ к'ӧтасиеда әw фькьри. Р'астә, т'ьвьнга бре Ширьни мәзьн щәм wи бу wи чахида, wәхта әw у Ширьн т'әвайи дьчунә гәлие Гәзо, кӧ һ'ьрч'е бькӧжьн, ле лазьм бу, кӧ т'вьнга wи бь хwә һәбуйа.

Нава wан мьталада Қаро вәгәр'ийа гӧнд. Р'астә, шәбәqда wи хӧринийа хwә нәшкенандьбу, ле әw нәчу мала хwә у р'астә-р'аст чу мала Ә́слан. Қӧр'ед wи дәр-

готə мьн, wəки wана öса црар кьрийə у бəрбь р'йа Qəрсе бəржер бунə.

У wи йəко-йəко жер'а шьровəкьр, кö шöхöл чаwа буйə. Абасе кал т'эзə hатə сəр h'əмде хwə у hесьред шабуне жь ч'əве wи hатьнə харе, həла сəрда жи öса qəwьми, чаwа кö wи дьхwəст, т'əне бəр хwə дьк'əт, кö ньзанə к'öда чунə. Wи чахи к'ъриве Хечо незики wана бу у h'əму тьшти h'əсийа. We р'оже wи h'əдадхана хwə вəнəкьрьбу, ле wəде хəбатейя лапи гöр' бу, т'əмбə гəлəк буи. Wи т'əне щотə га солкьрьн у h'əспəкə р'ewики налкьр, əw жи паши we йəке, wəхта wана гəлəки лава ле кьрьн. Мöштəрие майин wи пар'а вəдьгəр'анд у дьгот, кö сəре wи дешə.

Хечо да у пива у нета хwə гот, кö Ширьн дькарə həр'ə к'ö. Wи бь h'əмди хwə ль Əслан у кöр'а ньhер'и, паше бəр хwəда гот: "Əре,, бь we дьхwəст бьда фəмкьрьне, wəки бəре əw готи нета хwə бежьн. кö чь бькьн. Wи əдəте к'öрда р'ьид заньбу. Сурене кöр'е wи т'əне wи чахи дькарьбу дəстура Ширьн у буке бьда, кö жь мала wан həр'ьн, эгəр пьсмамед зəвейə каләмер бенə пəй wана. h'əму тьштед майинда Сурен бона wан щабдар бу у wана готи h'əму тьштида гöр'а wи бькьрана. Əдəт öса бу, кö к'е сьт'ар дайə зəве, дьбу т'əвгəле р'əва qизе у зəве у пьсмамед wир'а т'əвайи дьбу дьжмьне qəwм-пьсмамед qизе, ед кö h'əтани льhəвhатьне дькарьбун h'əйфа хwə hьлдана. К'ъриве Хечо hаж h'əму гьлийа həбу у хоф нə кö жь qəwм у пьсмамед qизе дьк'ьшанд, ле дhа зу hивне бу. кö дəрбе жь алие нəвса дhа дəщад у дhа фелбаз-К'олос аг'еда бе.

т'әви шайи у шина Ә̇слан у кӧр'ед wи дьбу, wана т'әвайи, чаwа дьбежьн, сәре нанәки кәр дькьрьн у к'омәкдари дьданә һәвдӧ. Р'астә, паши we р'ожа р'әш, wәхта Севдин Сурен ә̇рде хьст у сьмеле wи кӧр'кьр, Сурен иди нәдьһатә Синәке у һ'әдадханеда Ширьн дәwса wи гьрт, ле Сурен ноли бәре һ'ьзкьрие һ'әмуйа бу мала Ә̇сланда. Qәwлед майинда һ'әдаде кал дькарьбу лаqьрди бькьрана, мәрьве дора хwә бьда к'әнандьне, ле вьра әw кәр' бу, чьмки заньбу, wәки гьлие пашьн е һогьре wийә. Ә̇слан әw йәк т'әг'мин кьр у мәрьв т'ьре бь зоре гот:

— Әз жи сәр we фькремә, wәки Ширьн чуйә щәм Сурен. Лазьмә т'ьме ч'ә̇ве мә ль Т'емур у хӧламед К'олос аг'ебә, әw к'ӧда дьчьн, чь дькьн. Qәрседа пьсмамед Хечо гәләкьн, wьра ӧса жи әскәред урьса гәләкьн. Шәһәрда дәгмә әw тӧрӧш бькьн дәсте хwә бавежнә хьрабие. Ле жь шәһәр дәр әw дькарьн хwә щики бьтәлиньн. Әм нькарьн wан бе нан у ньвин бьһельн, бьла сьбе кӧр'е мьни мәзьн Тосьн у Қаро дӧ чәwал гәньм, ньвина, пәнер у р'ун сәр ә̇рәбе баркьн у һәр'нә Qәрсе. Әгәр Ширьн у бук wьра бун, бьла бьднә wан у вәгәр'ьн. Әгәр нә wьрабьн, бьла Сурепр'а бежьн, кӧ әw жи һаж пе һәбә у вәгәр'ьнә мал.

Хечо жи р'е тер'а дьдит, wәки ӧса дһа п'акә. У һәрдӧ мала к'аре хwә кьрьн.

6.

Шәве һавина ӧса кӧртьн, wәки гӧнди эваре пер'а нагьһиньн ч'ә̇ве хwә бьднә сәр һәв чаwа шәбәq пер'а

Сурен ль Ширьн к'эт у ч'энгед wи һәма ӧса вәкьри ман. Жьна wи әw йәк т'әг'мин кьр у готе:

— Чаwанә, тә хьлазкьр?...

— Ща һәла бьнһер'ә к'и һатә мала мә!— Әw бь ләз чу пешйа Ширьн у әw чунә дәст у р'уе һәв.

— Чаwанә, хwә тӧ нәхальфи?— Wи же пьрси.

— На хер... К'е щарәке ль ощаха апе Хечо qәсьдийә, т'ӧ щара нахальфә.

Сурен ч'уктиеда Назе нас дькьр, бра у баве wе нас дькьр. Әw ӧса жи һаж пе һәбу, wәки зутьрәке wе бьбә дә'wата wе у Ширьн у wәхта ль сәр пьшта һәспе Назе дит, бь лаqьрди готә Ширьн.

— Чаwанә, тә бей мьн дә'wата хwә кьрийә у нһа бәдәwа хwә дьгәр'ини, кӧ нишани хәлqеди?

— На хер... бей тә дә'wат нәбу, аһа мьн анийә, wәки әм вьра дә'wате бькьн.

— Зә'ф баш, зә'ф баш, дәлале мьн,— wи һәw заньбу Ширьн һ'әнәка дькә,— йане на Сируш бе мә'ни к'аса шәраве жи надә мьн.

Ширьн али Назе кьр, кӧ жь һәспе пәйабә у Сурен дәвк'эн дьзгина һәспе гьрт у готә жьна хwә:

— Насийа хwә бьде, Сируш, әва бука мәйә,— у һәсп бьрә т'әwле. Сируша бәләнгаз т'әне әw йәк дькарьбу бькьра, wәки чу р'уйе Назе, дәсте wе гьрт у бьрә мале. We т'әне чәнд хәбәред к'ӧрди заньбун, әwqас, чьqас кӧ Назе ед әрмәни заньбун у wана дһа зу пе дәста һәв дьданә фә'мкьрьне. Ле Сурен у Ширьн чаwа әрмәни, ӧса жи к'ӧрди һеса хәбәрдьдан у нһа Ширьн бубу т'әрщмәчие Сируше у Назе. Qимәте wи чаwа т'әрщмәчи

xwə дитьн, жь сəр чарп'е пəйа бун, Ваче дькьрə qажин: "Диса!... Дйа wи сəрда һере бу, готе:

— Бəсə, лаwo!... Апе тə бьрчийə, əм шиве бьхӧн, паше əwe диса тəр'а бьлизə.

Сəр шиве Сурен т'ӧ тьшт нəпьрси, т'əне пашн һəр к'асəке п'əйе we шəраве дьда, кӧ хəзуре wи һазьр кьрьбу. Сурен к'асəкə дьне жи т'ъжи кьр у готə Ширьн:

— Т'əмийа мьн тə, тӧ жи п'əйе ве шəраве бьдə, йане на Сируш дһа найнə. Мьн сəр ч'əрме пьшта xwə щер'ьбандийə. Дəwата тəда жи шəраве надə; к'и... к'и; лӗ əз р'ьнд we нас дькьм... Чьqаси п'əйе we дьди, дһа гəлəки р'əм дьк'əвə дьле we. Һ'əму жьн ӧсаньн, əзизе мьн. П'əйа хӧде wанə. Һ'əтани тӧ нəвежи, кӧ əw бона тə дьнйаеда йа лапə бəдəwə, əw тə настинə у we т'ьре, wəхта меред дьне хəбəред ӧса жер'а набежьн, бьзанбə əwə шəвəк'охинə, сəрдəстийа we т'əг'мин нəкьрьнə у тӧ е т'əнейи, кӧ тə əw йəк т'əг'мин кьр бь һəqи бəдəwийа we qимəткьр. Лəма жи тӧ мəрьве лапи аqьли, тӧ сəнəма wейи у əw дькарə бəхте xwə тəр'а бьдə гредане, ле wəхта да гредане, qəйд у чидаред ӧса давежə дəст у п'ие тə, кӧ т'ӧ щара нькари вəки. Wи чахи т'əне р'екə тə дьминə-т'əслими йазийа хаби у п'əйе жьна xwə бьди, йане на гӧндийи-ӧндайи. Мəсəлə, əм Сируше һьлдьн, əwe мьнр'а Сат'ик анн, мьн п'əйе we да, wəки qизəкə зəфə дəлал анийə, зар'а дӧда əwe мьнр'а кӧр' ани, мьн дһа гəлəки п'əйе we да, һəла сəрда жи жер'а дерəки т'əзə к'ьр'и, зар'а сьсийа əwe мьнр'а диса кӧр' ани. Ле эгəр паши Сат'ике əwe те дəрхьста, wəки мьн ле кьрийə əйнат, we һəма ду һəвдӧ мьнр'а т'əне qиз банина.

Ширьн навбьр'и да хəбəрдана wи:

7

Ә'мр гӧнди һин кьрьнә, wәки wә'де саләwәхтейи башqә-башqәда чь wәхти га гъредьнә ә́рәбе у чь wәхти wәхта р'йа wана дурә. Дһа зу әw уйм-жь мал дәрен, wәхта р'йа wана дурә. Һавине әw т'ӧ щара иши wә́де сале у һәwае дьбьн. Һавине әw т'ӧ щара һ'әйwанәте нирк'еш нивро надә хәбате, к'ӧлеш нак'ь-шинә бедәре. Әw we йәке дькә т'әне шәбәqе, эвара у шәве һивәр'он.

Бь wи ә́дәти эваре жь һ'әwша Ә́слан ә́рәба баркьри дәрк'әт. Qаро га дажот, ле Тосьн жи р'уньштьбу. П'оте Qаро, ап'ьнщие Тосьни кәви, хӧрща нане р'е сәр чәwала бун, ле щер'е аве орт'а чәwалада бу. Нава ап'ьнщида т'ьвьнга дагьртибу. Wәрзәбае нәрм һенькайа эваре ль бәдәна wан дьхьст. Га р'ьнд нир дьк'ьшандьн, зутьрә-ке гӧнд пьш wанва ма у иди нәдьһатә ханекьрьне.

— Әгәр га wа бьк'ьшиньн, әме сьламәти жь дӧ р'ожа зутьр хwә щир'а бьгьһиньн,— Тосьн гот.

— Һьлбәт, сьбе на дӧсьбә әме Qәрсе бьн.— Qаро щаба wи да.

Wана qраркьрьбу, wәки ниве шәве у нивро га һеса-бьн, әw жи һьнәки ч'ә́ве хwә бьднә сәр һәвдӧ, ле wә́де дьһе бажон. Ньч'е һивейи хар т'әзә жь пьш ч'ийа дәр-к'әтьбу, сийа ч'ийа паqьш дькьр у р'онайа хwәйә шелу дьда р'е. Чарнькале wан һәр тьшт сәqьр'ибу, т'әне ч'ьр'ә-ч'ьр'а т'әкәред ә́рәбе у хәбәрдана дӧ р'еwийа әw сәqьр'андьн дьт'әр'ьбандьн.

— Бьла тира хӧде дьле сәбәбада һәр'ә харе,— Qаро

к'ьвше, wəки дӧ сийарьн. "Ле əw чьма к'əwшəнр'а дьчьн, чь дьгəр'ьн?„ Хӧшуш к'əтə·дьле wи у wи т'ьвьнг у фьшəльх жь бьн ап'ьнщи дəрхьст. Сийар дḣа гəлəки незики wан дьбун у wəхта орт'а wан у сийарада wəкə 100—200 гав ман, Тосьн гази wан кьр:

— Рорио... ḣун к'инə, чь дьгəр'ьн?...

Сийара те дəрхьст, wəки əw т'əг'мин кьрьнə, сəкьнин, Тосьн у ḣогьре wи данə бəр гӧлла. Сəр сəре wанр'а бу вьзина гӧлла, зəрпа дӧдар'а гӧлләк ль чəwале гəньм к'əт, ле зəрпа сьсийар'а гӧлләк гьрька мьле Тосьн к'əт. Ль бəр р'онайа ḣиве желва qəрəт'у дьḣа р'ьнд дьḣатə ханекьрьне у wи дьране хwə жь эше ч'ър'ьканд, мешьндарийа йəки гьрт у агьр кьр. Сийарəк ḣəспер'а т'əвайи гӧлолбу ə̇рде у ахина wи ḣатə бьḣистьне. Тосьн щара дӧда, щара сьсийа агьркьр, ле гӧллед wи нишане нəк'əтьн. Чаwа дьḣатə к'ьвше щəрдбашийа т'əг'мин нəдькьрьн, кӧ щəм р'еwийа дькарə т'ьвьнг ḣəбə у паши гӧллед wан дḣа агьр нəкьрьн, т'əне Тосьн у Каро дитьн, чаwа сийаре майин жь ḣəспе пəйа бу, е дьне авитə т'əркийа хwə у зу пьш т'опькда ӧнда бу. Каро а'щебмайи мабу, wəки wəхта сийаре дӧда хwə ḣьнəки эглə кьр, Тосьн чьма əw нəда бəр гӧлла, ле wəхта ḣогьре wи готе, кӧ əw гьрка мьлда бьриндар буйə у хава чу, т'əзə мə̇нийа wе йəке ḣ'əсийа, хwə ḣогьре хwəр'а гиḣанд, кьрасе wи эхьст, кьрасе хwə qəлашт у бьрин гьреда.

Каро сəр кьрьна qачахед wе шəве ə̇щебмайи ма̇бу. Əwана хwə бəр тə̇лдəкида вəнəшартьбун, кӧ ньшкева ḣ'ьщуми сəр wанкьн, ле ḣ'əтани wи чахи т'уша wанда к'əwшəнр'а дьḣатьн, ḣ'əтани кӧ Тосьн гази нəкьр, бь

т'ърка һ'ъщуми сәр эла wана кър у фьшәке мере we у чәнд меред к'еләка wи хьлаз бун, Шәме шәв дәрбази т'әбиед дьжмьн бу, се т'ъвьнг у гәләк фьшәк xwәр'а ани ль сәр лаwька п'арәвәкър, ле шәбәqе xwә бәр зьнарәки тәланд у жь wьра әскәред т'ърка дьда бәр гöлла. Ле wәхта әскәр пашда вәк'ьшийан, пешбәри щие, кö we xwә тәландьбу һ'ьвдә мәйт'е әскәре т'ърка, һ'ьвдә т'ъвьнг бь фьшәкава у щәбьрхана майин дитьн. Сәрәке эле wи чахи баве К'олос аг'е бу, wи әw т'ъвьнг у фьшәк нава хöламед xwәда п'арәвәкър, ле wәхта сьре һатә сәр һәрсе т'ъвьнгед Шәме, әwe инк'ар кър, кö т'ъвьнга бьдә, ль бәр аг'е гот, кö р'ожед ог'ьрме гьран жьн жи дькарьн бәранбәри мера дәрен у әw һәрсе т'ъвьнг мере xwә—р'а т'эвайи ани мале. Ле гöндда әw дһа гәләки әйан бу чаwа пирька, кö навка зар'а дьбьр'ә у чаwа һ'әким. Qиза т'әбиийәта бәйанийә садә нә xwәндьн заньбу, нә жи гемионатиа öлми,ле щер'ьбандьна, кö we жь кал у бавед xwә һьлдабу, әw һинкьрьбу, wәки бона бьрина у нәxwәшиед башqә-башqә чь кöлилка у к'ока бьдә хәбате у wан к'ижан гелида дәстхә. Бәр пьшта wеда һәрт'ьм к'еpәкә бьч'укә ноли дузана туж бу, кö жер'а дьготьн ньштьр, пе к'ижане we хуна мәрьвед мәзьн бәрдьда, ед кö жь эша сәре xwә дьгазьнин. Әwe сәре ньштьре дьда сәр тамара феза щенике, пе кәвчие дарин һедика ль дәстәка we дьхьст у хуне жь тамаре дьп'жьqанд һ'этани кö сьст нәдьбу. Wи чахи we шушәкә бьч'ук бь дәрманва дани, кö we xwәxwә һазьр кьрьбу, п'инә теда дькьр у дьда сәр брине. Паши дәqәке хун дьсәкьни у дәwса брине анщах дьһатә т'әг'минкьрьне.

h'əтани ч'ьвик жи һелуна xwə хьрабнакə, ле əw нə ч'ьвикə, ле мəрьвə у мал жи һелун нинə.

һоста Хечо əw жь нав хьйала дəрхьст:

— Əгəр мə əрəбə нəшанда, əw йəк нəдьqəwьми,— wи гот.

— Wи чахи мəре щики дьне лехьста, дьбə кӧ дһа qəwин,— Əслан щаба wи да.— Чьqаси мəр нəшойи жəра wи же начə. Гава дьне əз дьфькьрим у мьн т'ьре əз ноли р'өwики хальфимə нава багəра шəведа, бəр к'ижане нава лущеда тиренща гӧмане дьһатə ханекьрьне, ле wəхта незики we дьбун əw нава думана нəəйанда дьһ'əлийа. Қ'ӧда һəр'ьм, кӧ дəсте xwə бавежьмə we тиренще, чь бькьм, нькарьм р'йа р'аст ббиньм, т'ьре мьн һ'ьше xwə ӧнда крийə, хӧде бькə сьбе əзе сəр һ'ьше xwəда бем, əзе wи чахи qраркьм, кӧ чь бькьм.

— Мə т'əг'мин кьр, чаwa qачахəк һəспер'а т'əваи əрде к'əт у мə qужина wи бьһист. Паше е кӧ саг' мабу əw һьлда, дани сəр пьшта һəспе xwə у пьш т'опькда qӧльби,— Қаро гот.— Əгəр əw хӧламе К'олос аг'енə, йəк жь wана йане һатийə кӧштьне, йане бьриндарə. Сьбе we һ'əму тьшт сафибə.

— Бəле, тӧ р'аст дьбежи, лаwо,— Əслан гот.— Сьбе we һ'əму тьшт сафибə, чаwа тӧ дьбежи жь дӧрӧфе һəспа кӧшти жи мəрьв дькарə те дəрхə, кӧ əw йа к'ейə. Сьбе we һ'əму тьшт сафибə, xwə əw мəйт' набьнə гӧндəки дьн ч'əл накьн.

Ле we дəме гӧндда нə мəйт' һəбу у хени жь Тосьн нə жи бриндар. Qачахед шəве əw Т'емур у кӧр'е шех

— Ә̄рәба Ә̄слан пар'а вәгәр'ийа, Тосьне кӧр'е wи гьран бриндарә.

— Шькьр ве гавер'а,— һерса wи һьнәки дани.— Бьзанбә һәсп бадьлһәwа нәчу. Бежә чәнд лаwька бьла кӧр'е шехр'а т'әвайи һәр'нә wьра, ль к'ӧ һәсп һатийә кӧштьне, сәре wи жекьн, бьбьн щики майин ч'ә̄лкьн. Һәспә нә̄тькбәшә, һ'әму wи нас дькьн, бьла шьк нәчә сәр мә, һ'әтани әз ч'ьр'ька Ә̄слан банәдьм.

Wи ньзанбу, кӧ Ширьн Назе к'ӧда бьр, ле те дәрдьхьст, wәки бьрийә мала Хечо, ләма жи wи һ'әдаде кал жи дькьрә нава к'ома дьжмьнед хwә, кӧштьна к'ижани бона wи гӧлпә ав бу. Ле сьбе зу, wәхта ә̄лами wи кьрьн, кӧ Ә̄слан сийари чуйә эла Һ'әсән аг'ае Һәйдәри, шькбәрийа wи бәрбь мала һ'әдад жь һ'ьше wи дәрк'әт у фькаред т'әзә нав дьле wида пешда һатьн, ед кӧ гав у сәһ'әт т'абәти нәдьданә wи. Һ'әсан аг'ае Һәйдәри нав у дәнгинә, wәкә нәһ-дәһ qәбила дьк'әвьнә нава ә̄шира wи. Һ'әтани п'ашае т'ьрка жи жь wи дьтьрсийан. У әгәр wи сьт'ар дайә Ширьн, е кӧ т'әмамийа олк'еда ә̄йанә чаwа хортәки qәwат, we wи бькә хӧламе хwәйи лапи незик, паше жи Ә̄слан бь һ'әму пьсмамед хwәва we һәр'ә бьгьһижә ә̄ширәта wи. Wи чахи бьн дәсте wида we бьминә нә кӧ qәбил, йа wир'а нав, намусе у дәwләте тинә, ле щәрдәкә qачаха, кӧ һәр дәqәке жь алие qәбилед щинарда дькарә бе һ'ьнщьр'андьне. Wи вьра ә̄мр кьр, wәки карванәки бь п'ешк'ешава бона Һ'әсән аг'е р'ехьн чаwа нишана qәдр у сийанәте у т'әми да хьзмәтк'ара, кӧ дәсте хwә нәдьнә Ә̄слан, т'әне щәм Һ'әсән аг'а пе бьһ'әсьн, чька фькра Ә̄слан чьйә, чька

Мəрьв т'ьре əw һьнəки сəwс буйə. Дəмина хwəда чаwа мəрики кемwаш əw һəрт'ьм дьк'əтə к'ура фькред хwə, кӧ сӧр'а wан т'əне wир'а ə̓йан бу. Ле кӧрмəки дьн бубу мə̓нийа зəwала wи у дьле wи һеди-һеди дьк'ӧта. Wи кӧр'е гӧндие садə хьйалед хwəда дə̓wа бəгтие дькьр, дьбə кӧ бəгти на, ле хwə wе бьготане əw зə̓ве аг'ейə, хwə wе wир'а һ'əсаб р'уньштана, нəдькьрьнə т'ьзбиед нав дəста. Ле нһа шанəшине хьйалед wи дьһ'əдьмə. Дəлалие дьле аг'ейи дӧһ иро буйə гузəкə п'уч', дһа р'аст даре дəсте аг'е, кӧ wəхтəке гəлəки кери wи дьһат, нһа авитьнə сəр qьршька, кӧ щари пе wи агьре кӧч'ька гӧр'кьн, йане жи к'ьнще к'əланди жь ситьла дəрхьн.

Хəм у хьйалед wи дһа гəлəки зедə бун, wəхта гьрəгьред Муса бəге һатьнə хазгиние Бəйазе у мəһəке ду wер'а Муса бəг, кӧр'е wи бь хӧлам у хьзмəтк'арава һатьнə мала К'олос аг'е. Т'емур дора кӧр'е Муса бəге дьчудьһат, зьманпə̓ни дькьр у wи бь гӧһа бьһист, чаwа Т'емур п'əйе ə̓сле хwə, хушка хwə дьда у чаwа дьготə wи:

— Ч'ə̓ве гəлəка ль Бəйазе бу, ле-əз шамə, wəки əw бу р'ьсqе тə. Һ'əтани ч'ə̓ве хӧламəки мə жи ль Бəйазе бу. Мьн баве хwəр'а кьрə шəр' у готе, wəки сев готи ангори даребə, əм к'ӧ, хӧлам к'ӧ!... Баве мьн гӧр'а мьн кьр. Нһа əм бунə хьзмед һəвдӧ, һ'əму бəге фькара жь мə бькьн.

Севдин ньзан бу, гəло р'астə, əwи бавер'а кьрийə шəр', ле ə̓йан бу, wəки əw ар'одəе, кӧ нə щарəке, нə дӧда wи жь мьрьне хьлазкьрьбу, əw дӧр'уйе кӧ дӧһ сəр qəwата wи зəндəгьрти мабу у бəр һ'əмуйа əшкəрə

дьбу. У р'ожәке, wәхта Севдин ль бәр диwаре мала wи сәкьнибу, әw незики wи бу, мьле wи гьрт жь хöламед майин дурхьст у готе:

— Бәр хwә нәк'әвә, Севдин, һьндьк майә, әме һ'әйфа хwә һьлдьн. Тöе бьби сәрәке wан сийара, ед кö wе малда бьминьн. Әз Муса бәгер'а п'әвк'этьмә, сийаред wи wе пьш т'әпе феза гöндда һивийа мьн бьн. Тöе ньч'е жерева сәр мала Ә'сланда бьгьри, әзе жи жорда беме. Һол һатийә бәр к'аша мә, иһа тә дьбиньм!...

Севдин дәнге хwә нәкьр у чаwа аг'ева һатә к'ьвше, әw бәгәмие дьдә фькра wи.

Т'әзә дәстбь пайизе бубу, гöндийа бедәре хwә хьлаз кьрьбун, ка к'ьшандьбунә мәрәка, зьмер'е хwә дабунә сәр һәв у т'ьвдира зьвьстане дьдитьн. Т'әне кәваниед мале һе зәмбил бь кәшкава дьданә бәр тә́ве, р'ьштә у савар һ'ьшк дькьрьн. Әw һ'әйаме салейи öса бу, wәхта тә́в ль мәрийа хаш дьһат у Ә'слан бь кöр'ава ль сәр сәле бәр дери р'уньштьбу. Қ'ьриве Хечо, к'öлфәта wи, Қаро р'ожәке бәри wе пе ә'рәба бь чәwалед нанва баркьри бәре хwә данә Qәрсе. Wана Тосьн жи хwәр'а бьрьн, кö wьра бьбьнә сәр дог'тьре әскәре урьса, чьмки бьрина wи qәнщ нәдьбу. Ә'слан пе һ'әсийа бу, wәки qачахед, кö шәв р'ева һ'ьщуми сәр кöр'е wи у Қаро кьрьбун, әw Т'емур у кöр'е шех бун, бәре дьхwәст бьчуйа у газьне хwә ль К'олос аг'е бькьра, ле паше п'ошман бу, дьһа р'аст Шәма жьна wи нәһишт. Кöр'е Тосьни бьч'ук ль сәр чока wибу у мәрьв т'ьре wе сәһ'әте һ'ьш у сәwдае wи т'әне нәвие wива гиронә, ле әw дьфькьри дәрһәqа Тосьн у щансахийа wида. Ньшкева

бубу, кӧ wир'а дәст дьда. Т'әмамийа гӧнд нава шинеда бу у т'ӧ к'әсәки шьк нәдьбьрә сәр.

Р'ожтьра дьн, wәхта тә'ри к'әтә ә'рде Қ'олос аг'а бь гьрәгьред хwәва шив хwәрьн, wи готә хӧлама, кӧ һәспа зинкьн, т'ьвьнга һьлдьн у һивийа ә'мре wи бьн. Һив һәла дәрнәк'әтьбу у шәвә тә'ри бу. Дьбежьн, wәки шәва тә'ри бона дьзанә, ле нә кӧ т'әне дьз хwә ль тә'рие дьгрьн. Әw һ'әму мәрьв хwә ль тә'рие дьгьрьн, ед кӧ т'ьре т'әне әw дькарьн тә'риеда бьбиньн у wе һ'әсаб дькьн сьт'ара хәм у хьйалед хwә, wе ньвьште, йа кӧ дькарә wана жь һ'әму qәзийа хьлазкә. Сәрдәстийа мәрьвед ӧса т'әне wе йәкеданә, кӧ әw һазьр, бь т'ьвдир, ньшкева у бь хайинти һ'ьщум дькьн. Ле хайинти, чаwа ә'йанә, һәла т'ӧ кәсир'а нәбуйә п'игара qәнщ.

Незики ниве шәве wәхта Қ'олос аг'е финщана qаwейә пашьн валакьр, wи бьн ч'ә'вада гот:

— Wә'дәйә... бьла хӧде ог'ьра мәр'абә!... Мера жеһатьн, жьна нанпә'тьн... Т'емур бьла малда бьминә, т'әви гьлийа нәбә, әwи сәрһ'ьшкә, һәла хер у шәр'е дьне ньзанә. Севдине wәр'а бежә, кӧ һун чь бькьн.

Паше әw дәрк'әт, ль һәспе сийар бу,да пешийа чәнд сийара у нава тә'ристана шәведа ӧнда бун. Меред кӧ малда мабун, к'ьнще хwә нәәхьстьн, т'ьвьнгед wан ль р'әх wан, сәре хwә данинә сәр кӧлаве оде у сәһ'әтәке шундатьр иди хәwр'а чун. Одеда т'әне дӧ мәрьв р'анәзабун, дьчун у дьһатьн. Йәк Севдин бу, е дьне Т'емуре кӧр'е аг'е. Севдин нава фькред к'урда бу, т'ьре дьхwәзә р'окә у бьпивә, чька р'астие жи һол һатийә бәр к'аша

гәwрийа Т'емур алийан, әw бу ноли мә̄рәки, кӧ сәре wи qәйм гьртьнә, һьлбьр'инә жор у әw поч'а хwә чьqаси жи ба накә, ньқарә хьлазбә. Wи ньқарьбу бькьра гази, т'әне вьг'ә-вьг'а wи бу у к'әф дәве wи дьк'әт, ле чәнд дәqа шундатьр, wәхта Севдин дәсте хwә сьсткьр, мәйт'е һәла гәрм ньхьли бәр п'е wи.

Дьлке Севдин бәрк' дьк'ӧта. Әw фәсал вәгәр'ийа оде, дит, wәки сийар щие хwәйә бәреда р'азанә, диса дәрк'әтә дәр, дӧ-се щара чу бәр дәре wе һәрәме, ль к'ӧ Бәйаз р'азабу, ле тӧрӧш нәдькьр һәр'ә һӧндӧр'. Бәйаз wе маледа р'адьза, ль к'ӧ Т'емур бь жьн у зар'ед хwәва р'адьза, т'әне әw от'аха пешьнда р'адьза, ле бьре wе от'аха дьнда. Әw щарәкә дьне незики дәри бу, сьвдәре сәкьни у ньзанбу чь бькьра. Һәр'ә һӧндӧр', п'инәки текә дәве Бәйазе у wе бьр'әвинә?... Wи чахи һәма дәнгәк жи бе, әw ӧндайә. Һ'әму хӧламе бьднә пәй wи у читие wии мәзьн т'әне гӧһе wие бьминә. Бь р'әзадьли Бәйаз wир'а нар'әвә, wи дәве wе щер'ьбандийә... Wәки ӧсанә, чаwа әw дьфькьри, т'әне р'ек дьминә... Wи щарәкә дьне жи дора хwә ньһер'и, дит кӧ һ'әму тьшт сәqьр'ийә, бәрбь лодед гиһе ләзанд, пе чаwа хӧроме гиһе пьштькьр, ани у бәр дәре Бәйазе дани, ле wәхта щара пашьн жь бәр лоде һат, агьр бәри лодеда, зу-зу хwә от'аха Бәйазер'а гиһанд, пьштое хwә ани хар, агьр бәрдае у wәхта иди агьр гӧр' бубу, р'әхдәри у к'әрди дьшәwьтин, Браһим бәр wир'а дәрк'әт у ә̄щебмайи же пьрси:

— Қӧр'о, тӧ вьра чь дьки? Агьр ль хани у лода к'әтийә, qәт т'алаша тә нинә.— Пешие Севдин хwә ӧндакьр, чьмки wи дьдит, wәки хьйалед wи дьт'әр'ьбьн,

qиза wи жи кöштьн, агьр жи бәри мала wан у лода wан дайә. Нһа сәре хwә һьлдьдьм т'әркәсәрати дьне дьбьм.— Ду wер'а wи һ'әму тьштготе, чь кö К'олос аг'е дьхwәст бькьра.

Паше әwи сәре һәспе вәгәр'анд у ньqойи нава тә̀ристане бу. Ә̀слан щида бубу кәвьр у ньзанбу чь бьгота. Дьжмьне мала wийи дöһ иро дьхwәзә qәнщие бькә, бона чь?... Чь бу мә̀ни, wәки әw öса зу һатә гöһастьне, нава к'ижан сьрк'еда дьле wийи кәвьри бьшавтьн у жь wе бьшаве ньшкева бина мәрьвайе һат?... Мә̀р сале щарәке п'осте хwә дьгöһезә, ле хәйсәте хwә нагöһезә. Ле мәрьв?... Мәрьв мә̀р нинә. Т'әбийәте к'иськәки хере, к'иськәки жә̀ре кьрийә дьле мәрьва, һьнәк дәре к'иське жә̀ре гьредьдьн, к'иське хере ль бәр мәрьва вәдькьн, һьнәк жи дәре к'иське хере гьредьдьн, к'иське жә̀ре ль бәр мәрьва вәдькьн, бь хwә жи бир дькьн, wәки зубәдәрәнгбә жь wе жә'ре әw жи дькарьн нәһ'ьш бьк'әвьн у һ'әта хwә дьһ'әсьн, иди дәрәнгә. Гәло Севдин жи öса дәрәнг нәк'әтийә?... У Ә̀слан һатә сәр wе фькре, wәки на, чьмки е кö щарәке шьмьтийә, щара дöда wе фәсалбә, Севдин те дәрхьстийә, кö һатийә хапандьне. Бьзанбә әw р'аст дьбежә, илаһи, wәхта wи бь хwә т'әг'мин кьр, чаwа шәв ль т'аг'а бәг дәнге куч'ька дьһат у чәнд сийар жь мала wи чун. Wи дәйн ль кöр'а у Шәме кьр, кö һәwарие ль пьсмамед wи дахьн, кö бь ч'әкава бенә мала wи. Wи öса жи ә̀шарәти да баве Севдин. У wәхта һ'әму т'оп бун, Ә̀слан wанар'а гьликьр, кö чь qәзийа ль пешийа wанә, паше гот:

— Бь фькра мьн, әм готи һәма нһа жь вьра баркьн

xwәда һат, зәрпа дӧда, ду wер'а йа сьсийа жәндә к'ома wи, ле ду йа чарар'а һәспе Қ'олос аг'а ноли гӧлокәке жь зин авитә ә́рде у дәсте wийи р'асте зәндеда бриндар бу, qужин же һат. Сәр сийаре wида нә кӧ т'әне гӧллә, ле ӧса жи кәвьр у кӧч'ьк дьбарин. Баwар бьки ниве сийаред wи зедәтьр һатьбунә кӧштьне у бриндаркьрьне. Дӧ-се хӧлама әw ә́рде р'акьрьн, к'әтнә бьн мьле wи у бәрбь мале бьрьн, ле wәхта әw гьһиштә бәр дәре оде, wи дит, wәки дӧ хӧлам wе мәйт'е Т'емур дьбьнә оде. Wи ахинәкә к'ур р'аһишт у хwәда qьч'qьч'и. Нава т'әмамийа ә́мре wида щара ә́wльн бу, кӧ бәхте wи әw хапанд, мразе wи ч'ә́вада ма. Ле wәхта ә́шарәти дане, wәки Бәйаз, жьн-зар'ед Т'емур у Браһим һатьнә кӧштьне, һәрдӧ лодед гиһе шәwьтинә у әw т'әмам шӧхӧле дәсте Севдинә, е кӧ р'әвийә, wи сәре хwә к'ӧта бәлгие сәр кӧлав у кьрә qир'ин: "Ах, ль мьн,,!

Wи р'ьнд дани бәр ч'ә́ве хwә, кӧ чь һ'алиданә: кӧр' фәтьсандьнә, Бәйаз һатийә кӧштьне, бьзанбә Муса бәг жи жь пьшта wи чу, Браһим һатийә кӧштьне, Севдин хайин дәрк'әт. Әw бубу ноли мьшкәки, кӧ к'әтийә т'әле у дькә-накә нькарә же дәрк'әвә. Әw wи һ'алида бу, wәхта шех дәрда һат, сәр wир'а сәкьни у гот:

— Қ'олос аг'а, к'ока мера һат, бежә сийара бьла пар'а вәгәр'ьн.

Аг'е ноли пльнге һарбуйи сәре хwә бльндкьр, ль шех ньһер'и у готе:

— Чь?... Тә чь гот?... Wана ощахе мьн коркьрийә, тӧ дьбежи пар'а вәгәр'инә. Wана мала мьн wеранкьрийә, тӧ к'әти һ'әйра мера.

9.

Иди h'əйшт сал дəрбаз бубун, кö бəрəка Ә'слан Тəндурəкеда щиwар бубу. Нава wи wә'дəйнда гəлə тьшт qəwьмин. Чəнд сала паши qəнщбуна бринер'а Ә'слан чу р'ә'мəте, ду wир'а к'ъриве Хечо чу р'ә'мəте, ле пьсмамийа həрдö ощаха ноли бəре qəwин бу. Мала Ә'сланə wəхтəке мəзьн жь ḥəвдö бəла бубу. Паши мьрьна Ә'слан Шəме чу гьḥиштə Ширьн, е кö Qəрседа дьма у Қарапетр'а т'əвайи h'əдади дькьр. Иди се кöр' у qизəкə wи ḥəбун. Дəрбəке-дöда əw чу Тəндурəке щəм бред хwə, wəки жь wьра həр'ə Синəке у h'əйфа баве хwə жь К'олос аг'е hьлдə, ле бра əw данə сəрwəхткьрьне, кö сəргəрмийа нəкə у пар'а вəгəр'андьн. Илаhи wе дəма баво-бавое, wəхта дəстбь шəр'е h'əмдьнйаейи йəке бубу, wəхта бəдбəхтикə лапə гьран чаwа сəр щмаә'та əрмəнийа, öса жи сəр щмаә'та к'öрдада hатьбу.

Сöлт'анед Т'урк'иае сəйасəтийа шəрqейə бьнп'əрдəкьрийə öса дəрбаз дькьрьн, йа кö мəрьв дькарьбу навкə: "Р'ува заре хwəш, höндöр'ва мә'ре р'əш„. Wи алида илаhи сöлт'ан Һ'əмид п'ьh'ин ль гор'а h'əму сöлт'анед Т'урк'иае хьст. Wи дьдит, wəки Т'урк'иа, кö wəхтəке гəлəк щмаә'та у дəwлəта хоф же дьк'ьшандьн, буйə həспəкə кöлəк, йа кö нава гежгəр'инкед зьнек'арийа хwəда дьхəньqə, дьхwəст мəлh'əма зəда wе бьдита, ле диса бь дəсти qəт'ле у зьнек'арие. Т'ö шаhəк, т'ö п'адшак, т'ö qьр'алəк, т'ö сöлт'анəк öса бь хайинти, öса бь мьхəнəти, öса бь дöр'ути, öса бь дəщали бəрбь щмаә'тед бьн дəсте хwə нəдьбун, чаwа кö сöлт'ан Һ'əмид.

бун у мqабьли эскəред т'ьрка шəр' дькьрьн. Бь т'əмиед сӧлт'ан Һ'əмид qаймəqаймед wи бəгльк'ед к'ӧрда бəрəвкьрьн у ə̃мр кьрьн, wəки дəстбь хəзакьрьна эрмəнийа бькьн, һəбуна wана т'аланкьн, ле п'ьр'анийа бəгльк'ед к'ӧрда те дəрхьстьн, wəки wəхта эрмəни жь орт'е бенə һьлдане, сьбе сьре wе бе сəр wана, лəма жи хwə данə паш. Һəла сəрда жи гəлəка ə̃шарəти данə эрмəниед Wане, Муше, Диһарбəк'ьре у щиед майин дəрһəqа wе зьнек'арийа сəрəкед т'ьркада.

Р'астиек'əвə, сӧлт'ан Һ'əмид гӧмана хwə жь бəгльк'ед к'ӧрда нəдани. Wи р'ьнд заньбу, wəки бразиед Бəдьр хан бəге, Мӧрт'ӧла бəг у һьнəк бəгльк'ед дьн бь qəбилед хwəва дьжмьне wинə у т'ӧ щара дəстбь wе qəт'ле накьн, орт'а бəгед к'ӧрдед эзди у сəрəкед эрмəнийа һəрт'ьм хwəш буйə у əw алие эрмəнийа бунə, дһа р'аст сəйасəтийа wи дəрһəqа хəзакьрьна эрмəнийəда, ӧса жи дəрһəqа хəзакьрьна к'ӧрдед эздида бу. Ле wəки ӧсанə wи чьма бəгльк'ед к'ӧрда т'оп кьр у готə wан, кӧ дəстбь хəзакьрьна эрмəнийа бькьн? Wи чьма сӧр'а хwə wанар'а диһаркьр? Сӧлт'ан гӧмана хwə дьда сəр wе йəке, wəки дьбə кӧ чəнд бəгльк'ед кемаqьлə ч'ə̃вqӧл тьмайа һəбуна эрмəнийа бькьн у бьк'əвьнə т'əла wи. Əw йəк бəсə, кӧ т'ьрк бьнва дəстбь хəзакьрьна эрмəнийа бькьн, ле əwе дəнг ль дьнйае бəлакə, wəки т'ьрк т'ӧ тьшти т'ӧнəньн, əw шӧхӧле дəсте к'ӧрде "бəйаһаж нинə„ у зьнек'арийа хwə бавежə стуйе к'ӧрда. Қ'олос аг'а йəк жь wан бəга бу, кӧ дəрбази алие т'ьрка бу у бу хайине щмаə̃та хwə. Паши wе эваре, wəхта wи һ'ьщуми сəр бəрəка Ə̃слан кьр у бриндар бу, нəдьхwəст

у чу мале. К'олос аг'е дьдит, wəки меред бəре оламтийа кö бəре wир'а дькьрьн, хəрщ у хəр'аще бəре, бəртилед бəре-т'əмам жь дəсте wи чун. Дəwса эла бəре т'əне чəнд хöлама хwə wи гьртьнə, иди к'əсəк wир'а һ'əсаб р'унане, чьмки əw бубу ноли qьр'алəки бе т'ащ, бе т'əхт у бе əскəр, дəрһəqа к'ижанида дькарьбун хəбəрдана чаwа аг'ае wəде бьһöри, кö иди һеч'ə, саг' нинə. Ле wи нəдьхwəст т'əслими р'озгара хwəбə, wи дьхwəст диса наве wи сəр зарабə, диса хофе же бьк'шиньн, же бьтьрсьн. Ле чь тəһəри?... У wи хwə р'йа qачахие гьрт. Дö-се щара щəрда wи карване т'öщара шеланд, дö-се щара жи wи шəв һ'ьщуми сəр шьванед эла Щəwо бəге кьр, шьван кöшт у пəз бьр. Ле мəрəме wи нə мале дьне бу. Чь кö wи т'алан дькьр, баwар бьки, т'əмам дьда Демирли п'аша. Мəрəме wи əw бу, wəки Демирли п'аша амьние же бинə у əw qачахе хwəр'а т'əвайи бьбə к'омəкə əскəре минбаши у wанр'а т'əвайи һ'ьщуми сəр эла Щəwо бəге бькə, бе бьгьһижə Qəрсе, һ'əйфа хwə жь Ширьн һьлдə.

*

* *

Сала 1918-а бу. Саwа хəзакьрьна əрмəнийа ль Стəмболе, Əрзöрöме, Муше, Диһарбəк'ьре у щиед майин öса жи бəлайи сəр əрмəнийа у к'öрдед əздийə wан щийа бу, ль к'ö һəла əскəред урьса дьма. We саwе бедадикə дһа мəзьн сəр щмаəтеда ани, wəхта дəнг бəла бу, кö əскəред урьса пашда вəдьк'ьшьн у дьчьнə Урьсете. Жь мера к'омед сильһ'кьри дьһатьнə т'əшкилкьрьне, мəрəме

бәрә qижин у qур'ә-qур' сәqьр'и у ḣесир бәрбь Әрәз к'ьшийа. Пешийа wан чәнд әхтийаред бәләд дьчун, ду wана ḣесир бу, ле паши ḣ'әмуйа читед мерайә бь т'ьвьнг бун. Һьнәк ḣәспа сийар бун, кӧ щарна дьḣатьн т'әсәлийа ḣесир дькьрьн у щарәкә дьне пар'а вәдьгәр'ийан.

Пешие әw лемьшта мәрийа р'йа п'ашальхр'а дьчун, незики бәрбанга сьбе, ḣесиред жь гӧндед дәр у доре Qәрсе жи ḣатьн сәрда зедә бун у әw бу нолани ч'әмәки гӧр', кӧ нә сәре wи дьḣатә ханекьрьне, нә жи к'әнаред wи. П'ак бу дӧр'йанәкә р'йа п'ашальхда әw лемьшт бәлайи сәр се к'ома бу, кӧ бькарьбә дḣа зу бьльвә. Сурен, Қаро, Ширьн бь зар' у к'ӧлфәте малева т'әви wе к'оме бун, йа кӧ жь р'йа п'ашальх дагәр'ийа у бәрбь мьле р'асте чу. Р'астә, ḣесир ḣәй дьк'ьшийан, ḣәй р'удьньштьн ḣеса дьбун, ле р'ек'әтьна бе т'ьвдир, бе ав, бе нан, саwа мьрьне иди әw жь ḣ'ал эхьстьбун. Илаḣи ḣ'але wан жьна чәтьн бу, кӧ зар'е wанә бәрбьстан ḣәбун. Назе дьк'әтә т'әви wан. Кӧр'е wейи бьч'ук-Qадьр т'әзә п'екьрьбу сала дӧда, ḣәла жь бьстан нәḣатьбу бьр'ине у жь де дурнәдьк'әт. Кӧр'е wейи орт'е-Р'остәм у qиза wе К'аwе, ḣәр йәк т'аки хӧрщеда, авитьбунә т'әркийа ḣәспе, ле кӧр'е wейи мәзьн ḣ'әйштсали бу, к'еләка пирка хwә ḣәсп дәстк'еш дькьр. Жьна Қарапет щарщарна али Назе дькьр, ле дьḣатә к'ьвше, кӧ әw жи гәләки wәстиайи бу.

Wи ḣ'алида шәбәqе, wәхта тә'в т'әзә зәрьqи бу, дәве р'еда әw р'асти канике ḣатьн. Һ'әмуйа бәрбь кание ләзандьн у чәнд дәqед дьне шундатьр, дурва мәрьв т'ьре кәрие пез ль дора кание к'әтийә к'орие. Һьнәк әwqаси

дьне бльндтър бу, ләма жи бона мера дḥа сәмт бу, кӧ дḥа р'ьнд нишана әскәра бъгърьн у wана бьднә сәкьнандьне. Ширьн у Қаро пьш ԛуч'әкеда вәләзийа бун, йа кӧ ḥәма пешбәри шьвәр'е бу. Wана р'ьнд т'әг'мин дькьр, wәки әскәр wьра т'әне we шьвәр'ер'а дькарьн дак'әвнә гели у дәрбази алие wана бьн, ләма жи ч'әве wан ḥәрт'ьм ль шьвәр'е бу.

Ньшкева wи бәри дурва дӧ щийа ḥәсп ḥатьнә ханекьрьне, ед кӧ гредабунә дӧ т'опа. Әw ḥьнәки жи пешда ḥатьн, паше зьвьр'ин, әскәра т'оп ль сәр ḥесира ԛӧр'әмиш кьрьн у ḥесир данә бәр гӧллед т'опа. Щмаә́т ноли р'әфед ч'ьвикайә тәйр пәйк'әти ль навпә́ние бәла бу. Гӧлләк незики Шәма дйа Ширьн т'әԛийа, йа кӧ ḥәспа зар' сәр пьштебун дәстк'еш дькьр. Ḥәсп жь щи ԛӧлоз бу, хwә пашда да у т'әне wи чахи жь дәсте Шәма хәдәр бьриндаркьри фьльти, wәхта әw пашоп'е ә́рде к'әт, дьхwәст бькьра гази, ле ньҡарбу.

Ḥәр ḥесирәк к'әтьбу горийа кӧл у дәрде хwә, кәсәки гӧḥ нәдьда сәр ḥәспа търсиайи, кӧ пар'а вәдьгәр'ийа. Wәхта Назе хwә Шәмер'а гиḥанд, сәре we дани сәр ч'ока хwә, we иди т'әг'дир дабу. Бука бәләнгаз зар' жи, ḥәсп жи биркьрьбу у wәхта сәр ḥ'ьше хwәда ḥат, ḥәсп бь кӧр' у ԛиза wева иди дак'әтьбу гели, дәрбази wи бәри ч'ем бубу у шьвәр'ер'а бәрбь әскәре т'ърка дьчу. Wи чахи we дьхwәст бьда пәй, ле жьна нәḥиштьн. Т'әне вьра Ширьне у Қаро т'әг'мин кьрьн, wәки әw ḥәспа Ширьнә, кӧ кӧр'е wи Р'остәм у ԛиза wи Қ'аwe ḥәр йәк т'аки хӧрщеда ль сәр пьшта wенә. Т'ърка жи wи бәри т'әг'мин кьрьн, wәки ḥәсп бәрбь wан те. Йәк жь пьш

ка. Йане на we һ'эта-һ'этае мьнр'а бьбә к'әсәр. Авәке сәр ви агьрндакә, әз нькарьм.

— Әз жи нькарьм,— Қаро гот,— сьбә-дӧсьбә we бежьн: әвә братийа wана!? Әw бона мьн мьрьнә.

— Хени жь мьн у тә кәсәке һаж пе т'ӧнәбә.

— Ле исаф!... Исафер'а тӧ чь дьбежи? Qәwатәкә ӧса һәйә, wәки бькарьбә we йәке жь исафе вәшерә?...

— Wәки ӧсанә тӧ бьре мьн нини!...

— На хер, әз бре тәмә, ләма нькарьм. Қаро нишан гьрт у диса бу qьрч'ина гӧлла wи. Ле ве щаре wи нә кӧ нишана әскәра дьгьрт, чьмки иди к'әсәки тӧрӧш нәдькьр бәрбь һәспе бе, ле гӧллә чәнд гава ль пешийа һәспе дьхьст бь we гӧмане, wәки һәсп пешда нәчә. У wәхта Ширьн диса ль шьвәр'е у һәспе ньһер'и, дит, кӧ зӛф һьндьк майә, wәки һәсп һьлк'ьшә һесуйе, һерса wи р'абу, дәст ле ләрьзин, wи т'ьвьнг р'асткьр у нишан гьрт. Һәспе чәнд гав жи кьрьн у һәма вьра бу qьрч'ина гӧлла wи. Паше wи сәре хwә дахьст у нәдьхwәст әw һ'әму тьшт бьдита, чь кӧ qәwьми, т'әне бьн левада жь Қаро пьрси:

— Лек'әт?...

— Малхьраб, тә чьма ӧса кьр, бәлки сах бьмана!

— Әз иди зьнек'арьм, тә әз жь we зьнек'арие хьлаз нәкьрьм, сәрда жи тӧ мьнр'а дьбежи бра.

— Тә һ'ьше хwә ӧндакьрийә, чьйә?...

Хәбәр һәла дәве Қарода бун, wәхта Ширьн жь бәр we qуч'е дәрк'әт, хwә авитә бәр qуч'әкә дьн. Һ'әтани тӛри к'әтә ӛрде һәрдӧ алийава дәнге гӧлла дьһат, ле паше, әw дәнг мәрьв т'ьре ньк'ьси у лап кәр' бу. Wәхта тӛри к'әтә ӛрде, щаб данә Ширьн кӧ дйа wи һатийә

нава һәр йәкеда дьһатә к'ьвше бәдбәхтийа дәһа, сәда, һ'әзара мәрьвед беч'арә, гӧмана к'ижана т'әне әw бу, кӧ бьн п'ие wанда ә̇рд бу, т'әне wи дәст нәдьда wан у әw нәдәшандьн. Жь ԛур'ина Назе Ԛадьре бәр дьле де һьшийар бу у гьрийа, жь гьрие зар'е п'әрч'ьма дьле де һьнәки дани, ле хӧлина һесьра нәһатә бьр'ине. Ширьн бәр дьле жьнеда һат у готә wе:

— Wана вәнагәр'ини, дәрһәԛа сахада бьфькьрә.

— Ле Ԛаро, чь ле ԛәwьмийә?— wе пьрси.

— Ԛаро сахә, әw бәр ԛуч'е бу, wәхта әз һатьм, нһа дьбә кӧ һатийә гьһиштийә зар'ед хwә.

We дәме, wәхта Ширьн Назер'а гьли дькьр, wәки чаwа һәсп дәрбази wи бәри ч'ем бу у шьвәр'ер'а һьлк'ьшийа, чаwа wи т'әwаԛәкьр, кӧ Ԛаро нишана һәспе бьгрә, ле wи нишана әскәре т'ьрка дьгьрт, чаwа wи бь хwә һәсп кӧшт у әw ԛәйеда гӧлол бу, Ԛаро иди ч'емр'а дәрбази wи бәри бубу у бьн ԛәйеда ль we т'анге дьгәр'ийа, к'идәре бь т'әг'мина wи готи щәндәке һәспе буйа. Wәхтәке шундатьр, чахе һив т'әзә дәрдьк'әт у мәрьв дькарьбу һьнәки бьԛьшьранда Ԛаро р'асти щәндәке һәспе һат. Әw ләз бәрбь щәндәк чу, дьхwәст хӧрща сәр пьшта һәспе бьньһер'ийа, чька зар' мьрьнә, йане сахьн, ле хӧрщ нә сәр пьшта һәспе бу. Әw щида бу р'ӧсас у ньԛьти дьле wи, кӧ әскәре т'ьрка һатьнә у хӧрщ бьрьнә. Ле зар'о к'ӧнә?... Әгәр әw мьрьнә, бьзанбә әскәра готи мәйт'е wана бавитана, мәйт'е wан готи вьра бьн. У әw гәр'ийа... Эп'ещәйи гәр'ийа, ле сәр-бәрат'е wан нәдит. Ԛаро иди гӧмана хwә бьр'и у дьхwәст пар'а вәгәрийа, wәхта жоре дәнге зар'әке бәр гӧһе wи к'әт. Wи хwә wи

Ду wер'а wи сәре т'асме зьнарәки гьреда, хӧрщ авитә сәр мьле хwә у пәйайи жере бу хут ль т'анга щәндәке һәспе. Вьра wи хӧрщ вәкьр дьхwәст Қ'аwе һ'ьшйаркьра, ле әw һ'ьшийар нәдьбу у чахе wи дәсте хwә да сәр ә̄нийа wе, дит, кӧ сарә, ноли ава wи ч'әме, кӧ әw тер'а дәрбаз бубун. Қаро гәләки бәр хwә к'әт, чьмки Қ'аwе һ'ъзкьрийа Ширьн бу, ле алие дьнда әw ша дьбу, чьмки жь дӧ зар'а wи йәк пар'а вәдьгәр'андә щәм де у баве, жь дӧ бьрина wи бьринәк qәнщ дькьр. Дьһатә к'ьвше wәхта һәсп к'әтьбу, т'ае хӧрщейи кӧ Қ'аwе тедабу, йане зьнер к'әтьбу, йане к'әтьбу бьн һәспе у зар'а бәләнгаз кӧштьбу. Ле Р'остәм сах у сьламәт бу, т'әне гәләки тьрсийа бу, ләма жи wәхта Қаро әw жь хӧрще дәрхьст, бу кур'ина wи, хwә авитә п'есира хьлазкьре хwә у готе, wәки нахwәзә хӧрщеда р'уне. Қаро т'ьвьнга хwә һьлда, дәстәки wида Р'остәм, дәсте дьнеда хӧрщ бь щәндәке Қ'аwева дак'әтә к'әнаре ч'ем. Вьра бәр т'умәки шилане wи һьнә кәвьр бәрәвкьр, Қ'аwе бь хӧрщева ч'ә̄лкьр, Р'остәм пьшткьр у дәрбази wи бәри ч'ем бу.

Wәхта әw һәвразр'а һьлк'ьшийа жоре, һив иди лап дәрк'әтьбу, р'онкайа хwә дабу ч'йа у банийа у мәрьв дурва дькарьбу qәрәт'у бьqьшьранда. Т'әне һесуйа гели, wәхта Қаро баwар бу, кӧ әw жи, Р'остәм жи жь qәзйае хьлаз бунә, wи те дәрхьст, кӧ гәләки wәстиайә, ле wи бина хwә нәстәнд, чьмки дьләзанд зу зар'ед хwә бьбинә у мьзгиние бьдә Ширьн. Дурва се-чар мера ле кьрнә гази, кӧ әw к'ийә. Қаро наве хwә да, һат незики wанар'а дәрбаз бу у нава һесиред wәстиаийә, кӧ к'ом-к'ом ньхьлибунә ә̄рде, зар'ед хwә гәр'ийа. Қ'ортәкә ль бәр

QИМӘТ 30 К.